Mehmet AZİMLİ

Cahiliyye'yi Farklı Okumak

ANKARA OKULU

Ankara Okulu Yayınları: 187

© Ankara Okulu Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: Ankamat Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Birinci basım: Mart 2015

ISBN: 978-9944-162-90-6

Ankara Okulu Yayınları
İstanbul Cad. İstanbul Çarş. 48/81 İskitler/ANKARA
Tel/faks: (0312) 341 06 90
web: www.ankaraokulu.com
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

Cahiliyye'yi Farklı Okumak

Mehmet AZİMLİ

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2015

Her vesileyle okuduklarını hissettirip beni yazmaya teşvik eden bu sayede benim de yeni şeyler öğrenmeme vesile olan dostlarıma ithaf ediyorum. Onlar olmasaydı bu kitaplar yazılmazdı.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **9**

GİRİŞ
İSLAM ÖNCESİ CAHİLİYYE **13**
Cahiliyye'nin Anlamı 13
İslam; Eskinin Devamı 14
Bölge ve Vahyin Dili 17
Tedricilik 24

I. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ ARAPLAR **27**
Coğrafya 29
Güney Arabistan 29
Mainliler (Main) 29
Hadramevtliler (Şebve) 29
Katabanlılar (Şagra) 30
Sebeliler (Merib) 30
Himyeriler (Himyer) 31
Kuzey Arabistan 32
Nabatiler (Petra) 32
Tedmürlüler (Palmira) 32
Gassaniler (Busra) 33
Lahmiler (Hire) 34
Kindeliler 35
Hicaz 36
Mekke 38
Kusay 39
Sistemin Kuruluşu 40
Ahlaf-Mutayyebun (Rant Savaşı) 41
İlaf (Yol Güvenliği) 42
Ahmesilik (Ayrıcalıklı Grup) 47
Yesrib 51
Taif 52
Yaşam 53
Kabile 53

Aile 58
Ekonomi 60
Din 61
Putperestlik 61
Yahudilik 63
Hıristiyanlık 64
Mecusilik 65
Sabiilik 68
Hanifler 69
Zındıklar 70

II. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ İNANÇLAR 71
Allah İnancı 71
Peygamber İnancı 74
Kitap İnancı 75
Melek İnancı 76
Şeytan 76
Cin 77
Ahiret İnancı 77
Cennet 78
Cehennem 79
Kader İnancı 79

III. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ İBADETLER 81
Tahannüs (İbadet) 81
Abdest 82
Teyemmüm 83
Gusül 83
Kıble 85
Namaz 85
Namaz Vakitleri 88
Namazın Şekli 89
Namaz Kıyafeti 91
Cuma ve Hutbe 91
Mescit 93
Cenaze Namazı 94
Oruç 95
Zekat 96

Hac 99
İhram 100
Vakfe 100
Tavaf 101
Say 101
Telbiye 102
Cemre 102
Kurban 103
Adak Kurbanı 104
Akika 105
Kabe 105
Harem 107
Hacerü'l-Esved 107
Makam-ı İbrahim 108
Zemzem 108

IV. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ TOPLUMSAL HUKUK 109
İdare Hukuku 109
Savaş Hukuku 112
Savaş-Barış 112
Haram Aylar 114
Ganimet 115
Muahat 115
Evlilik Hukuku 116
Evlilik 116
Boşanma 118
Miras 120
Evlatlık-İstilhak 120
Kadın ve Haremlik 121
Ceza Hukuku 122
Zina 122
Hırsızlık 123
Eşkiyalık 124
İçki 124
Kısas 125
Diyet 126
Alış-Veriş Hukuku 127
Haram Helal 127
Ticaret 128
Kölc-Cariye 129

V. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ KÜLTÜREL UNSURLAR.....133
İsimler.....133
Giyim.....133
Sakal.....134
Sünnet Olma.....135
Tıp.....136
Bayramlar-Kandiller.....137
Yemek.....138
Halk İnanışları.....138
Kaiflik.....139
Sol El.....139
İstiska.....140
Yıldız İnancı.....141
Yemin.....141

BİBLİYOGRAFYA.....143
DİZİN.....149

ÖNSÖZ

Bu Kur'an, (özü itibariyle) önceki peygamberlere gönderilen vahiylerde de mevcuttur.

Şuara, 196

İslam, nevzuhur bir din değildir. Müslümanların inancına göre; "İslam, Hz. Adem'den son nebiye değin gelen peygamberlerin dinidir. Bütün peygamberler, Allah'ın tek dini olan İslam'ı tebliğ etmişler ve aynı zamanda getirmiş oldukları bu dini kendi mensupları bozarak Hıristiyanlık, Yahudilik gibi isimlendirmelerle bozulmuş dini yaşamaya devam etmişlerdir. İşte bu sebepten Allah dini yeniden düzeltsin diye tekrar peygamberler göndermiştir. Hz. Peygamber de bu şekilde gönderilen son elçidir."

Müslümanlığın inancı bu olmasına rağmen İslam dinini tanıtma amacındaki kitapların çoğundaki anlatım tarzı, hiç de yukarıdaki paragrafta aktardığımız gibi değildir. Buna göre; "Hz. Peygamber'in getirdiği sistem, yeni bir dindir ve eskilerin hepsini ortadan kaldırıp yepyeni hükümler vazeden bir inkılaptır. Hz. Peygamber Cahiliyye'yi tamamen yok edip yeniden bir devrim yapmıştır." gibi düşünceler[1] ve anlatımlar oldukça yaygındır.[2]

Esasen böyle bir anlayışın yaygın bir şekilde kullanılmasının sebebini resmi tarih anlayışı ile ifade edebiliriz. Nasıl ki resmi tarih algısında Cumhuriyet ile birlikte sanki her şey sıfırdan kurulmuş gibi anlatılıyorsa ve Osmanlı bütün kötülüklerin anasıymış gibi ifade ediliyorsa, aynı mantık İslam tarihi yazılırken de uygulanmıştır. İslam'ın

1 Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, çev. İ. Nuri, İstanbul 1980, 22; ayrıca bkz. Ahmet Muhammet Şakir, *Hukmu'l-Cahiliyye*, Mısır 1992.

2 Mustafa Öztürk, *Cahiliyyeden İslamiyet'e Kadın*, Ankara 2012, 74.

güzelliklerini ortaya koyma adına önceki dönem olan Cahiliyye çağı tamamen kötü,[3] vahşi insanların yaşadığı bir dönem, kızların diri diri toprağa gömüldüğü bir süreç olarak aktarılmalıydı ve böyle de yapıldı.[4]

Ancak İslam'ın bu tür -eskiyi kötülemeye yönelik- anlatımlara ihtiyacı yoktur. Bir dönemi kötüleyerek İslam'ı güzel göstermeye çalışmanın hiçbir gereği yoktur. Çünkü İslam arı-duru şekilde anlaşıldığında bunlara ihtiyaç duymayacak kadar hoş, fıtri ve insan merkezlidir. Kaldı ki Hz. Peygamber'in Cahiliyye dönemine ait bazı yapılanmaları (*Hılfu'l-Fudul*)[5] övdüğünü biliyoruz.[6]

Esasen her insanın çevre, doğa ve atalarından kopması, yaşamış olduğu geleneği bir anda kırması imkansızdır. Dünyada bunun örneği de yoktur. Bütün ihtilal ve devrimlere bakıldığında eski geleneğin izini mutlaka taşımışlardır. Bu sebeple İslamiyette de içkinin yasaklanması gibi uygulamalar sürece yayılmıştır.[7] Çünkü insanların alışkanlıklarından, çevresinden, coğrafyasından bir anda kopması zordur. Bundan dolayı tedrici bir metot uygulanması gerekmiştir.[8]

Bu anlamda Hz. Peygamber de bir devrimci değil, ıslahatçıdır. Çünkü Cahiliyye döneminden kalan uygulamaların neredeyse % 90'ını aynen devam (ibga) ettirmiştir. Mekke ve Arabistan'daki insanlığın birikimi olan şeyleri hepten reddetmemiş, bunları alıp, hazmedip yeni bir form oluşturmuş, tadil (düzeltme) etmiştir. Çok azını ise yasaklayıp (ilga) ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda "İslam Ön-

3 Adnan Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliyye Arapları", *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed*, Konya 2007, 39.

4 Öztürk, 14.

5 Muhammet Numan el-Carim, *Edyan el-Arab fi'l-Cahiliyye*, Mısır 1923, 21.

6 İbn Sad, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut 1985, I, 129.

7 Buhari, Fezailu'l-Kuran, 6.

8 Vecdi Bilgin, "Cahiliyyeden İslama Geçiş Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1, Bursa 2005.

cesi Cahiliyye" ifadesi de çok yanlıştır. Çünkü İslam yeni gelen bir şey değildir. Hz. Adem'den bu tarafa mevcuttur. Belki doğru ifade "Son Risalet Öncesi Cahiliyye" olmalıdır.

Bu noktada şunu da ifade edelim ki; bu dinin kitabı Kur'an'ı iyi anlamak istiyorsak Cahiliyye dönemini ve o dönemin dilini bilmeliyiz.[9] Çünkü vahyin indiği zemindeki birçok kelime, ifade, kültür, hukuk ve gelenek, iyi veya kötü yönleriyle Kur'an'a yansımıştır. Yani; Kur'an'ın muhatabı müşriklerin o asırdaki inanç, ibadet ve kültürlerini bilmezsek, Kur'an'ı ve tevhidi doğru anlama imkanımız olamaz. Ayrıca Kur'an'ın ilk muhatap çevresini bildiğimizde siyeri de doğru anlamış oluruz. Çünkü siyer, bu Cahiliyye zemini üzerinde oluştu ve yaşandı.

İnsan unsuru (fıtrat) eski ve yeni dönemde aynıdır. Hz. Peygamber'in ifadesiyle "İnsanlar madenler gibidir. Onların Cahiliyye'de hayırlı olanları, dini anladıkları zaman İslam devrinde de hayırlıdırlar."[10] Bu anlamda Hz. Peygamber'in "Cahiliyye dönemindeki iyi şeylerin İslam'da da geçerli olduğu" şeklindeki tavsiyeleri meseleyi izah etmektedir.[11]

Böyle olunca çok da değişen bir şey yoktur. Cahiliyye döneminde iyi olanlar, İslam sonrası iyiliğe devam etmiş, fıtratı bozuk kötü huylular da yine kötülüklerine devam etmişlerdir. Hz. Peygamber'in yeni Müslüman olan bir kişiye hitabı şu şekildedir: "Ey Saib! Cahiliyye'de yaptığın iyiliklere Müslüman olunca da devam et."[12]

Bu çalışmamızda Cahiliyye dönemi ve öncesindeki uygulamalarla İslam sonrası uygulamaları kıyaslamak suretiyle Müslümanlığın geldiği zemini aydınlatmak istiyoruz. Cahiliyye dönemi uygulamalarını, İslam'a izdüşümü açısından inceleyeceğiz. Bunu yaparken yereli ve coğrafya-

9 Harun Öğmüş, *Cahiliyye Döneminde Araplar*. İstanbul 2013, 11.
10 Buhari, Menakıb, 1.
11 Philip K. Hitti, *İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989, I, 132.
12 İbn Hanbel, *Musned*, III, 425.

yı tanıttıktan sonra İslam dininin bölümlerini göstermesi açısından klasik bir sınıflama olan *İtikat (inançlar), İbadat (ibadetler), Muamelat (toplumsal hukuk)* şeklindeki tasnifi esas alacağız ve eserimizin bölümlerini bu şekilde oluşturup son bölümde kültürel durumdan bahsedeceğiz.

Bu kitapla birlikte *Siyeri Farklı Okumak* ile başlayan ve *Dört Halifeyi Farklı Okumak* kitaplarıyla devam eden serinin başındaki boşluğu tamamlamış olduk. Bu seriyi yazmaya teşvik eden, dolayısıyla benim de çalışırken birçok şeyi öğrenmeme vesile olan okuyucularıma teşekkür ediyorum.

Mehmet Azimli
Çorum-2015

GİRİŞ
İSLAM ÖNCESİ CAHİLİYYE

Cahiliyye'nin Anlamı

Cahiliyye kelimesi her ne kadar negatif bir anlam yüklense ve genellikle böyle kullanılsa da esasen İslam ile eski dönemi ayırt etmek için kullanılan bir sözcüktür.[13] Değilse aralarında çok keskin bir ayrım olması anlamında değildir. Cahiliyye ile kastedilen sadece "cahillik ve ilimsizlik" değildir.[14] Böyle bir anlayış yani Cahiliyye için sürekli kullanılan bu zemmedici dil, Kur'an'dan da destek bulmaz. Çünkü Kur'an'da geçen cahiliyye kelimesi[15] Türkçedeki karşılığı gibi cahillik, ilimsizlik olarak değil,[16] hilimsizlik ve uygununu yapmamak olarak zikredilir.[17] Bu kelime Cahiliyye döneminde de böyle algılanıyordu.[18] Müslümanlarca "Ebu Cehil" olarak anılan Amr b. Hişam da cahil biri olduğundan değil, kaba ve zorba olduğundan bu sıfatı almıştır. Hz. Peygamber'in Ebu Zer için söylediği, "Ya Eba Zerr!

13 Alusi, *Buluğu'l-Ereb*, byy trz, I, 15.

14 Muhammet Abdulmunim Hafaci, *el-Hayatu'l-Edebiyye fi Asri'l-Cahili*, Beyrut 1992, 131; şunu da ifade edelim ki; toplumsal yapıda şifai kültür hakim olduğundan dolayı yazılı kültür çok yaygın değildi, neredeyse yok denecek kadar azdı, Alusi, III, 367.

15 *Zannu'l-Cahiliyye*, Ali İmran, 154; *Hükmü'l-Cahiliyye*, Maide, 50; *Teberrucu'l-Cahiliyye*, Ahzab, 33; *Hamiyyete'l-Cahiliyye*, Feth, 26; bu kelimenin Mekke döneminde nazil olan ayetlerde kullanılmaması da kayda değerdir.

16 Demircan "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliyye Arapları", *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed*, 43.

17 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Kahire 1979; Alusi, I, 15; Nafiz Danışman, "Cahiliyye Kelimesinin Mana ve Menşei", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1956; Öztürk, 11.

18 Veli Ulutürk, "Kur'an'da Cahillik ve İlim", *İslam ve Bilim*, İstanbul 1993, 152; Süleyman Tülücü, "Cahiliyye Kelimesinin Mana ve Menşei", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1980.

...sen, içinde henüz Cahiliyye bulunan bir kimsesin..."[19] şeklindeki hadiste kastedilen de kabalık ve kötü ahlak anlamındadır.[20]

Bu bağlamda o dönem insanlarını "cahil-cuhela" gibi bir tasvirle anlatmak yerine, hak karşısında direnen ve kabalaşan insanlar olarak anlatmak daha uygun olmalıdır. Bu iki tanımı birbirinden ayırmak en doğrusudur. Çünkü onlar bilgisiz, ahmak değillerdi.[21] Cafer b. Ebi Talib, Necaşi'ye Kureyşlilerin kabalıklarını, vahşiliklerini anlatırken, "...ölmüş eti yer, komşuya kötülük eder, haramları helal sayar, birbirimizin ve başkalarının kanını dökerdik..." diyerek Cahiliyye'nin barbarlığına vurgu yapmıştı.[22] Farabi de kaba ve barbar toplulukların yaşadığı şehirleri "Medine-i Cahile" olarak nitelendirmektedir.[23]

İslam; Eskinin Devamı

Müslümanlar, Hz. Adem ile başlayan ve Hz. Peygamber ile sona eren bir ilahi vahiy olduğunu ve ilk baştan itiba-

19 Buhari, İman kitabının 21. babına şöyle başlar: "Allah'a ortak koşma müstesna, bu Cahiliyye işlerinin sahipleri, bunları işlemeleri sebebiyle kafir sayılmazlar. Çünkü Peygamber Ebu Zerr'e: "Demek ki sen, içinde henüz Cahiliyye ahlakı bulunan bir kimsesin." buyurdu; Yüce Allah da: *"Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak tanınmasını mağfiret etmez, ondan başkasını, dileyeceği kimseler için mağfiret eyler..."* (Nisa, 48, 116) buyurdu.
Buhari, bu şekilde kendi görüşünü ortaya koyduktan sonra ilgili hadisi zikreder: "... Ebu Zerr'in yanına gittim. ... bir takımlık kumaşın yarısı kendisinin, yarısı kölesinin sırtında bulunuyordu. Ben kendisine böyle birer yarı parçanın her ikisinin sırtında ayrı ayrı bulunmasının sebebini sordum. Bunun üzerine Ebu Zerr şöyle anlattı: Ben bir kerre bir adamla söğüştüm de onu anasından dolayı ayıpladımdı. Peygamber bana: "Ya Eba Zerr! Onu sen anasından dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, içinde henüz Cahiliyye (ahlakı) bulunan bir kimsesin. Hizmetçileriniz sizin öyle kardeşlerinizdir ki, Allah onları sizin ellerinizin altına emanet etmiştir. Her kimin eli altında kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçleri yetmeyecek zahmetli bir iş yüklemeyiniz. Şayet yüklerseniz, onlara yardım ediniz." buyurdu." Buhari, İman, 21.

20 Bkz. Ulutürk, 160.

21 Taha Hüseyin, *Cahiliyye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş, Ankara 2003, 41.

22 İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, Konya 1981, 282; İbn Hanbel, I, 202.

23 Farabi, *Medinetü'l-Fazıla*, çev. Nafiz Danışman, İstanbul 1956, 93.

ren bütün peygamberlerin benzer şeyleri[24] savunduğunu, bozulmuş ve ilahi olmayan birçok dinin de aslında ilahi bir yapıdan neşet ettiğini düşünürler. Bu anlamda Cahiliyye devri dediğimiz Mekke'deki ve civardaki yapılanmada da ilahi vahiyden parçalar vardır. Nitekim onlara ulaşan bu ilahi vahiy parçaları, gerek ataları Hz. İbrahim'den kalma, gerekse de bozulmuş Hıristiyanlık, Yahudilik ve az miktarda da olsa uzak çevredeki Sümer, Zerdüştlük ve Budizm'den kalmış olmalıdır.[25] Müslümanlar, bunların esasen birbirini etkilemiş olup aynı ilahi kaynaktan geldiğine inanırlar.

Kur'an'ın Hz. Peygamber'in dilinden ifade ettiği şu ayetleri de bu kanaati pekiştirmektedir: "*De ki: "Ben peygamberlerin ilki değilim..."*[26] "*Bu Kur'an'ı, daha önce gelenleri tasdik eden ve onların doğrularını korumak üzere hak olarak indirdik...*"[27] Hz. İsa da İncil'de benzer bir şekilde şöyle demiştir: "*Kutsal yasayı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben öncekini geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim.*"[28] Hz. Peygamber'in de "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim." sözü dikkat çekicidir.[29] Ayrıca Hz. Peygamber'in, "Cahiliyye döneminden kalan herhangi bir antlaşmayı İslamiyet ancak pekiştirir." sözü de dikkatle not edilmelidir.[30]

Yani; Kur'an, içinde doğduğu kültür, gelenek, örf ve toplumsal algının hepsini lağvetmedi. Aksine yeni gelen vahiy, bunlar üzerinden mesajını ulaştırdı. Kur'an, Cahiliyye döneminin bütün kurumlarına savaş açmadı, ibda

24 Şeriatler arası bazı farklara değinen Kur'an bir örnek vererek şöyle der: "*Yahudilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hariç, iç yağlarını da haram kıldık. Aşırı gitmelerinden ötürü onları bu şekilde cezalandırdık.*" Enam, 146.

25 Bkz. Eyüp Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara 2013, 22, 38.

26 Ahkaf, 9.

27 Maide, 48.

28 Matta, V, 17.

29 Malik, Hüsnü'l-Hulk, 8; İbn Hanbel, II, 381.

30 İbn Hişam, II, 45.

(taklit etmeksizin icat) yapmadı, tam tersine birçok konuda Cahiliyye uygulamalarını ibga (yerinde bırakma) etti.[31] İslam tadil (düzenleme) ve ıslah yaptı ve devam ettirdi. Bir örnek verirsek: "Hz. Ömer, Cahiliyye'de Mescid-i Haram içinde bir gece itikaf etmeyi adamıştı. Bunu Hz. Peygamber'e sordu. Hz. Peygamber, ona, "Adağını yerine getir!" dedi."[32]

Bu bağlamda, Kur'an nazil olduğu topluma çok da yabancı şeyler getirmedi. Zaten böyle bir şey insanın fıtratına ve vahyin ontolojik varlığına da aykırı bir durumdur. Çünkü Kur'an nazil olduğu çevre ve topluma bilinmeyen, yabancı şeyler getirmiş olsaydı, bu mesaj muhatapları tarafından dikkate alınmazdı. Muhataplar öncelikle gelen mesajı iyice anlamalılar ki; kabul veya reddedebilsinler. Böyle olunca Kur'an, mesajını o çevrede yaşayanların bildikleri üzerinden ulaştırmıştır.

Sonuçta şunu da hemen ifade edelim ki; eskiden beri tarihin derinliklerinden süzülüp gelen insanlığın birikimi olan bir kısım şeyler vahiy ile de doğrulanmıştır. Nitekim Tevrat ve İncil'deki bazı hükümlerin aynısını Kur'an'da da bulabileceğimiz gibi, Tevrat'taki bazı hükümleri de daha önceki bir toplum olan Sümerlerde ve onların kanunları olan Hammurabi kanunlarında bulmamız mümkündür.[33] Kıyaslandığında birçok hükmün Tevrat'a Hammurabi kanunlarından geçtiği görülür.[34]

Hz. Ömer'in Medine'de iken Yahudilerin dini mabetlerine gidip onların kutsal kitaplarıyla meşgul olduğu ve on-

31 Öztürk, 21.

32 Buhari, İtikaf, 16.

33 Bkz. Avram Galanti, *Üç Sami Kanun Koyucu, Hammurabi-Musa-Muhammed*, İstanbul 2002, Galanti, bu eserinde evlenme, boşanma, evlatlık, miras, cinayet, hırsızlık, zina, rehin, faiz, ölçüler, işçiler, kölelik, hayvanlar, hakimler, şahitler gibi 15 konuda üç yapı (Sümer, Yahudilik, İslam) arasında kıyaslamalar yapmış ve bunlar içinde genel olarak en makul merhametli olanın Müslümanlık olduğu ortaya çıkmıştır.

34 Ahmet Susa, *Araplar ve Yahudiler*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2005, 294.

ların kitaplarındaki konular ile Kur'an'ın konularının örtüşmesinden (muvafakat) çok memnun kaldığı zikredilir. Bunu soran Yahudilere karşı; "Allah'ın kitaplarının birbirini tasdik etmesinden çok hoşlandığını" söylediği nakledilir.[35]

Kur'an, kendisini nitelediği üzere daha önceki vahyedilmiş kitapların devamı olarak anlaşılmalıdır.[36] Dolayısıyla Kur'an'ın inşa ettiği din olan İslam da böyledir. Bu anlamda Tevrat ve İncil gibi eski kitaplardaki mevcut bulunan birçok ayet veya hükmün Kur'an'a da yansıması rahatlıkla mümkün olduğu gibi bu kitapların dışında, günümüze ulaşamamış kimi peygamberlerin getirdikleri vahiylerin benzerleri de Kur'an'a yansımıştır. Bunlardan biri olan ve Hz. Peygamber'den hemen önce Arabistan'da yaşayan Halid isimli bir Arap peygamberin kızı, Hz. Peygamber'den İhlas suresini dinleyince, "Babam bu sureyi okurdu." demiştir.[37]

Bölge ve Vahyin Dili

Hz. Peygamber'in getirdiği mesajın, yaşadığı toplum merkezli olduğu aşikardır. Kur'an, o toplumun gündemi ve tarihi ile ilgili konuları işlemiştir. Örneğin Fil ve Kureyş sureleri esasen sadece o günkü Arap toplumunun tarihi bir gerçekliğidir.[38] Ancak şunu da belirtelim ki; Kur'an'ın o günkü toplum üzerinden verdiği mesajların geneli o tarih dilimini aşacak kudrettedir.

İslamiyet Hicaz bölgesinin iki önemli şehrinden biri olan Mekke'de doğmuş, Yesrib'de (Medine) gelişip yayılmıştır. Dolayısıyla bu kültür coğrafyasının içinde var ol-

35 Vahidi, *Esbabü'n-Nüzul*, Dımeşk 1993, 25.

36 *"Bu Kur'an, (özü itibariyle) önceki peygamberlere gönderilen vahiylerde de mevcuttur."* Şuara, 196.

37 İbn Kuteybe, *el-Mearif*, çev. Hasan Ege, İstanbul trz, 50; Mesudi, *Müruc'u'z-Zeheb*, Beyrut 1997, I, 47; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 2005, III, 248.

38 Sami Kilinçli, *Mekki Surelerde Mümin Kimliğinin Oluşumu*, Ankara 2013, 14.

muş, buranın enstrümanlarını dayanak yaparak mesajını ulaştırmıştır. Kur'an'ın nüzul süreci iyi takip edilirse, ayetler nazil olduğu zeminin problemleriyle ilgilidir. Mekke'de müşriklerle problem yaşandığı için müşriklere, Medine'de ise Yahudilere yönelik ikazlar gelmiştir. Eğer çevresi başka bir din mensubu düşmanlarla dolu olsaydı onlara yönelik ikazlar gelecekti.[39] Hz. Peygamber de o coğrafyanın insanıydı ve tavırlarında bunu yansıtacaktı. Örneğin; Mekke döneminde vahiy alırken örtüye büründüğü için Mekkeliler onu kahinlere benzetmişlerdi.[40] Çünkü o dönemdeki kahinler de böyle yaparlardı.[41]

Kur'an'ın nazil olduğu coğrafya Mekke merkezli Hicaz bölgesi ve çevresidir. Kur'an bunu şöyle belirtir: *"Bu (Kur'an), önündekileri doğrulayıcı ve şehirler anası (Mekke) ile çevresindekileri uyarman için indirdiğimiz Kitaptır."*[42] Yani Kur'an, Mekke'de nazil olmaya başlamış, buraya yakın bir şehir olan Medine'de inmeye devam etmiş ve bu kültür çevresindeki insanlara tebliğ edilirken Arap coğrafyasının yapısı, kültürü Kur'an'ın nüzul sürecine ve içeriğine tesir etmiştir.

Doğrusu vahiy denilen olgu, aşkın bir alemden bu bölgedeki insan unsuruna indirilirken Arap coğrafyasının kültürünü, dil yapısını göz önüne almak ve öncelemek gerekmiştir. Yerel bir uygulama olarak zıhar olayına değinirsek; bu olgu dünyada belki de sadece Arap coğrafyasında icra edilen bir uygulamadır. Ancak Kur'an buradaki toplumsal sıkıntıyı gidermek adına buna değinmek zorunda kalmıştır.[43] Başka bir örnek verirsek; eğer Mekkelilerin hac dönüşü evlerine kapılarından girmedikleri

39 Taha Hüseyin, 39.
40 Kur'an onların algısını reddetme amaçlı olarak şöyle der: "*Bir kahin sözü de değildir, ne az düşünüyorsunuz!*" Hakka, 42.
41 İbnü'l-Kelbi, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza Bilgin, İstanbul 2003, 128.
42 Enam, 92.
43 Mücadele, 1-4.

şeklindeki adetlerini bilmez ve sadece Araplara mahsus bu uygulama hakkında bilginiz olmazsa, "*Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; ... Evlere kapılarından girin!*" ayetini anlamlandırmak zor olacaktır.[44] Sonuçta bu örneklerde olduğu gibi, Kur'an dönemin Arap toplumunu dikkate alarak nazil olduğu için mecburen hükümler de Arabi bir karakter taşımıştır. Ancak bu yereli dikkate alan mesajdan evrensel hükümler çıkarmak da mümkündür.

Kur'an Arapça bir kitaptır.[45] Bu sebeple yabancı dilde olmayıp onların anlayacağı (*arabiyyün mübin*[46]) bir karakter taşımaktadır. Bu dil yapısı sebebiyle Allah mesajlarını Arap dil algısı üzerinden göndermiştir. Örneğin: Müslümanlar Allah'ın ne erkek ne de dişi olabileceğini düşünürler. Ancak Kur'an İhlas suresinde "*De ki: o (erkekler için kullanılan zamir) Allah birdir!*" derken elbette Allah'ın erkek olduğunu söylememektedir. Müslümanlar da hiç bir zaman böyle düşünmezler. Ancak Allah bu ayette olduğu gibi o günkü gramer yapısı formatında bu dili kullanmış ve Arap gramer yapısını değiştirmeye zorlamamıştır. Kur'an, o günkü müşriklerin Allah için kullandıkları "huve" zamirini Allah için kullanmış, bir anlamda o günkü toplumun dilindeki gramatik yapıya mecburen tabi olmuş ve bunu sorun edip yeni bir gramer üretme gibi bir işe girişmemiştir. Çünkü bölgede erkek egemen bir dil yapısı hakimdir.[47]

"*Gebe develer terk edildiğinde...*"[48] ifadesi dil açısından verebileceğimiz başka bir örnektir. Arap toplumunun deve ile hemhal oluşu Kur'an'ın söylemine tesir etmiştir. Araplarda "kar" kelimesi sadece bir kelime ile ifade edilirken, deve ile ilgili yığınla kelimenin bulunması elbette

44 Bakara, 189.
45 "*Biz onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kur'an olarak indirdik.*" Yusuf, 2.
46 "*And olsun ki: "Ona elbette bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. Kast ettikleri kimsenin dili yabancıdır, Kur'an ise açık bir Arapçadır.*" Nahl, 103.
47 Adem Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, İstanbul 2012, 146.
48 Tekvir, 4.

coğrafyanın önemini gösterir ve Kur'an bunu göz önüne almıştır.[49]

Yine Kur'an'daki cennet tasvirlerinde; Araplar için çok önemli olup güneşin yakıcı sıcağından koruyan çadır figürü[50] aslında Orta Asya'da yaşayan biri için hiç de cazip değildir.[51] İmam Matüridi, Kur'an'daki altın bilezik ve takılardan bahseden ayetlerdeki[52] cennet tasvirlerinin anlamı konusunda şöyle der:

> Ayette süslenme altın, inci ve ipek elbise gibi şeylerle ifade edilmiştir. Halbuki bu dünyadaki hayatta altın, inci gibi süslerle süslenip ipek elbise giymek erkekler için hiç de uygun şeyler değildir. Ama Araplar bu tür ziynetleri çok sever. Bu yüzden de onlara yönelik cennet vaadi ve özendirme bu şekilde formüle edilmiştir. (Yine Kur'an'daki cennet vaatleri arasında zikredilen) büyük ve küçük çadırlar, odalar gibi şeyler de aynı kabildendir. Çünkü çadır gibi şeyler ancak yolculuk sırasında, zaruret halinde veya evin bulunmaması ya da kalacak yer sıkıntısının olması gibi durumlarda kullanılır. Evde kalma imkanı olduğunda yahut mesken bulunduğunda çadır gibi şeyler kullanılmaz. Ne var ki Araplar çadırda kalmayı sever ve hatta eve tercih eder. İşte bu yüzden çadır da cennet vaatleri arasında zikredilmiştir.[53]

Başka bir ifade ile söylersek; cennetin serinliği ve ırmaklar; sıcaktan bıkmış, suya hasret Araplar için çok anlam ifade etse de, bir Sibiryalı veya dört mevsim yağmurdan bıkmış bir Karadenizli için hiç de cazip değildir. Bu durumda yapmamız gereken; Kur'an'ın yerel ifadelerinden evrensel anlayışlar çıkaracaksak bu gerçekliği göz önünde

49 Süleyman Gezer. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*. Ankara 2008. 27-28.

50 Gezer, 33.

51 Bu konuda değişik örnekler için bkz. Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlili*. Adana 2013 (Basılmamış Doktora Tezi).

52 "*Bunlar, Adn cennetlerine girerler. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler, oradaki elbiseleri de ipektir.*" Fatır, 33.

53 Matüridi, *Tevilatü Ehli's-Sünne*, Beyrut 2005. VIII. 490.

tutmalıyız. Değilse "Kur'an'ı tarihe gömme"[54] şeklindeki "literalci" anlayışın kurbanı olabiliriz.

Aynı şekilde Kur'an, "*yedi kat gökler*"[55] gibi ifadeleri veya dünyanın düz oluşu konusunda[56] o günkü Arap algısını kasten aşmamaya çalışmıştır.[57] Aslında bu ifadeler mesajın ilahiliğine de hiçbir şekilde zarar veren bir durum değildir.[58] Çünkü Kur'an'ın amacı, astronomik doğruları anlatmaktan öte, o günkü algı üzerinden kendi mesajını topluma ulaştırmaktır. Örneğin vahiy "dünyanın yuvarlak olduğu" şeklinde o günkü algıya ters bir ifade ile nazil olsaydı, bu durumda Hz. Peygamber kendini içinden çıkılmaz birçok lüzumsuz teknik tartışmanın içinde bulmuş olacak, alacağı şiddetli tepkinin sonucu olarak Müşrikler mesajı reddetmek için birçok ilave gerekçeler üreteceklerdi.

Yine Kur'an doğal olarak yabancı milletlere ait deyimleri değil de, o günkü Araplara ait deyim ve atasözlerini kullanmak zorunda kalmıştır. Örneğin "İpliğini sağlamca eğirdikten sonra çözen kadın gibi" tabiri Arapların deyimi

54 Günümüzde bu tabir kendilerini "evrenselci" olduğunu niteleyenler tarafından "tarihselci" ifadesiyle suçladıklarına yönelik kullanılan bir tabirdir. Oysa çok garip bir ironidir ki; evrenselci olduğunu iddia eden kesimler, ayetleri literal değerlendirerek tarihe hapsederlerken, tarihselci diye suçlananlar ise ayetlerin nazil olduğu zeminin şartlarını düşünerek evrensel hükümler çıkarma çabası içinde oldukları gözlenmektedir. Suçlama ile sonuç arasında farkında olmadan ilginç bir çelişki çıkmaktadır.

55 Bakara, 29.

56 Kurtubi, Rad, 3. Ayetin tefsirinde şöyle der; "*Bu ayet-i kerime yeryüzünün küre gibi yuvarlak olduğunu iddia edenlerin kanaatlerini reddetmektedir.*" Bkz. Kurtubi, Rad, 3. Ayetin tefsiri.

57 Bu anlamda bu tür ayetlerin günümüz astronomik değerleriyle isbatına çalışmak doğru değildir. Bu çabalar Kur'an'a yönelik saldırılara karşı komplekse girmiş bir zihnin yapacağı işlerdir. Oysa meseleyi tarihsel zeminde ve bağlamda düşününce bunlara gerek de duyulmayacaktır. Zaten ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın bu günün verileriyle 15 asır önce nazil olmuş bir metni yargılamak etik değildir. Çünkü Kur'an, o günkü coğrafyanın aklına uygun enstrümanları kullanarak nazil olmuş bir kitaptır. Bkz. Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, Ankara 2009.

58 Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, Çev: Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995, 17-19.

iken, Kur'an bu yerel tabiri kullanmıştır.[59] Kur'an'ın vereceği mesajların toplumda anlaşılabilmesi için böyle yapılmalıydı. Arapların bir işe başlarken kullandığı besmelenin benzer şekilde devam ettirilmesi bunun başka bir örneğidir.[60] Dahası o dönemde kullanılan ve kimi sahabilerin dilindeki bazı sözler bile vahye yansımıştır. Bunlardan biri Hz. Ömer'in İfk olayı sırasında henüz beraet ayetleri inmeden söylediği "Subhaneke haza buhtanün azim-Vallahi bu büyük bir iftiradır." şeklindeki sözünün Nur suresi 16. ayet olarak nazil olduğu aktarılır.[61] Bunlar Kur'an'ın o günkü toplumla ne kadar iç içe olduğunun göstergelerindendir.

Kur'an'ın yerel ile ilgili göstergeleri sadece Mekke'deki Araplarla kalmamış çevredeki Ehl-i Kitap'ın da kullandığı ve Cahiliyye döneminde Araplar arasında kullanılan atasözleri ve deyimler benzer bir şekilde Kur'an tarafından muhafaza edilmiştir. Örneğin; "*...deve iğne deliğinden geçmedikçe...*" şeklinde Kur'an'da geçen tabir,[62] İncil'de de aynı şekilde geçmektedir.[63] "*Bana dua edin size cevap vereyim.*"[64] şeklindeki ayet, İncil'de; "*Dileyin, size verilecek; arayın, bulacaksınız; kapıyı çalın, size açılacaktır.*"[65] şeklinde geçmektedir. Yine Abese 17. ayetinin, Zilzal ve Kamer suresinin giriş bölümünün İslam öncesi yaşamış olan İmruu'l-Kays'ın bir şiirinde geçtiği zikredilir.[66] Fil suresinin 4 ve 5. ayetlerindeki ifadelerin İslam öncesi şairlerce Fil hadisesi üzerine söylenen şiirlerde geçtiği klasik kaynaklarca ifade edilmiştir.[67] Necm 19. ayetin bir kısmıyla 20. ayetin tamamının Mekkelilerin kullandığı bir söz olduğu zikre-

59 Nahl, 92.
60 İbnü'l- Kelbi, 81; Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Dımeşk 1997, I, 418.
61 Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır 1952, 123.
62 Araf, 40.
63 Luka, 18; 25.
64 Mümin, 60.
65 Matta, 7; 7.
66 Münavi, *Şerhu Feyzu'l-Kadir*, Beyrut 1972, 187.
67 İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994, I, 156

dilir.[68] Bütün bu aktarımlar Kur'an'ın toplumsal zemine yabancı bir kitap olmadığının en iyi göstergesidir.

Bu anlamda esasen vahyin dili olan Arapçanın (*Kur'an'en Arabiyyen*)[69] önemli hale gelmesi orijinalliğinden değil, dilin bütün eksikliğine rağmen Kur'an'ın mesajını bu dil üzerinden *(hükmen arabiyyen*[70]*)* vermesindedir.[71] Allah bunu şöyle ifade eder: "*Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik.*"[72]

Kur'an'ın bu metodunu Hz. Peygamber'in de aynı şekilde uyguladığını görüyoruz. Bir hadiste, "Cennette İbni Dahdah için asılmış yahut sarkıtılmış nice hurma salkımları vardır."[73] Hz. Peygamber, o günkü Arabın tanıdık bir meyvesi olan hurma üzerinden bu müjdeyi aktarmıştır. Doğrusu hurmayı ve salkımını hiç görmeyen bir coğrafya insanı için böyle bir anlatım evrensel olamaz.[74] Ancak cennetin nimetler yurdu olduğu, evrensel bir ifade olabilir. Bu metot dışında gayet tabidir ki Arap toplumuna başka bir şekilde de ulaşılamazdı.

Bütün bu anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur ki; indiği coğrafya ile ilgili hükümler vazeden Kur'an, aslında Cahiliyye dönemini en iyi anlatan ve tanıtan belge olarak karşımızdadır. Dönemi tanımada en değerli kaynağımızın Kur'an olduğu ile ilgili şu alıntıyı aktaralım:

> Kur'an "Cahiliyye hayatını yansıtan en iyi aynadır." yargısı kulağınıza tuhaf gelebilir. Fakat biraz düşününce bunun açık

68 İbnü'l-Kelbi, 48; ayrıca bkz. Sad Zağlul Abdulhamit, *Tarihu'l-Arap Kable'l-İslam*, Beyrut trz, 349.

69 "*Onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kur'an olarak indirdik.*" Yusuf, 2.

70 "*Böylece Biz Kur'an'ı Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik.*" Rad, 37.

71 Apak, 180-185.

72 İbrahim, 4.

73 Müslim, Cenaiz, 89.

74 İncil'in Eskimo diline tercümesinde "İsa'nın kuzuları" şeklinde ifade kuzuyu görmemiş bir toplum için "İsa'nın fokları" şeklinde yapıldığı aktarılır ki, çok zekice bir tercihtir.

bir gerçek olduğunu anlayacaksınız. Kur'an ayetleri okunduğunda, bu ayetler ile muhatap insanlar arasında bir ilişki olmadan, insanların bu düzeyde ondan etkilenmelerini anlayabilmemiz pek kolay değildir. Bu yüksek edebi ve sanatsal eserle, işittikleri veya baktıklarında etki altında kalan insanlar arasında ilişki bulunmaktadır.

Arapların, Kur'an'ı anlamadan ve onun inceliklerine vakıf olmadan, Kur'an'a karşı koymalarını ve onunla ilgili olarak Peygamber'le tartışmaya girmelerini anlayabilmemiz kolay değildir. Kur'an'ın muhtevasının tamamı Araplar için yeni şeyler olsaydı, insanlar onu anlamaz ve idrak edemez; kimileri iman, kimileri de muhalefet ve mücadele yolunu tercih etmiş olmazlardı. Kur'an'ın üslubu yenidir, seslendirdiği mesaj yenidir, insanlar için koyduğu din ve yasa yenidir; fakat o Arapça bir kitaptır. Kur'an'ın dili nüzul dönemindeki insanların kullandıkları, yani Cahiliyye dönemine ait Arapça dilidir.

Kur'an'da putperestlere ve onların inançlarına; Yahudilere, Hıristiyanlara, Sabiilere ve Mecusilere çeşitli itiraz ve cevaplar vardır. Fakat Kur'an'daki bu itiraz ve cevaplar doğrudan Filistin'deki Yahudilere, Bizans Hıristiyanlarına, İran Mecusilerine, Cezire Sabiilerine değildir. Kur'an esasen bizatihi Arap Yarımadasında mukim dinsel gruplara hitap etmektedir. Eğer böyle olmasaydı Kur'an'a muhalefet veya muvafakat edenler, ona destek olma veya karşı koymada mallarını ve canlarını feda edenler nezdinde Kur'an'ın bir önemi ve ağırlığı olmazdı.[75]

Tedricilik

Kur'an'ın inzal edildiği ortamı esas alması ve mesajını bu zeminin dil ve kültürü üzerinden vermesi, insan denen varlığın yaratılışına en uygun tavırdır. Toplumlar bir anda adet ve geleneklerini değiştirmezler. Kur'an'ın ifadesiyle; *"Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun!" denilince, "Hayır, atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız!" derler."*[76] şeklinde derhal itiraz edip direnirler.

75 Taha Hüseyin, 38.

76 Bakara, 170: "*Senden önce, herhangi bir şehre gönderdiğimiz uyarıcıya, şımarık varlıklıları sadece: "Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekteyiz." dediler."* Zuhruf, 23.

Bunun için Kur'an bazı konularda tedricilik uygulamıştır. Bir anlamda eskinin üzerinden toplumun tekrar dizaynı bunu gerektirir. Hz. Aişe'nin, "Eğer ilk önce "Şarap içmeyin!" yasağı inseydi, insanlar elbette, "Biz ebeden şarabı bırakmayız!" derlerdi."[77] sözü bunun göstergesidir.[78] Bu sebeple elbette dönemin enstrümanları kullanılarak ve acele edilmeyerek İslam halka ulaştırılmıştır. Örneğin, faiz (tefecilik) Hz. Peygamber'in vefatı öncesi yasaklanmıştır. İslam'ın gelişinden sonra on dokuz yıl boyunca sahabilere içki yasaklanmamışken bu yasak Hz. Peygamber'in vefatına dört yıl kala kesinleşmiştir. Muta yasağı birkaç kere denense de toplumdaki yaygınlığı sebebiyle tam randımanlı uygulanamamış ve tekrar kaldırıldığı da olmuştur.[79]

Toplumun alışkanlıklarını hemen bırakamayacağını bilen Hz. Peygamber şu sözüyle bunu ifade eder: "Sizden kim yemin eder de: "Lat hakkı için" derse arkasından hemen: "La ilahe illallah desin." Her kim arkadaşına: "Gel, seninle kumar oynayalım!" derse hemen sadaka versin."[80] Bazen de onların kötü adetlerini bırakmayacakları Hz. Peygamber tarafından itiraf edilmiştir: "Ümmetimde Cahiliyye adetlerinden kalma dört şey vardır ki, onları terk edemezler, (bunlar): asaleti ile övünme, neseplere tan (kötüleme), yıldızlarla yağmur isteme ve niyahadır (cenazenin arkasından bağırıp çağırma)."[81] Ancak buna rağmen haram olan şeyler konusunda yasak koyulmaktan da geri durulmamıştır: "(Ölüler için) avuç içi ile yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve Cahiliyye çağırışı ile feryat (ve) figan eden

77 Buhari, Fezailu'l-Kuran, 6.

78 Memun, kendi döneminde toplum mühendisliği yaparak çok acele bir şekilde bazı uygulamalara girişip buna itiraz eden alimleri işkencelerden geçirdi. Ancak bu tavır geri tepti. Bkz. Mehmet Azimli, "Mutezile'nin İktidarla İmtihanı", *Tarih Okumaları*, Ankara 2013, 69.

79 Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer*, Ankara 2013, 49.

80 Muslim, Eyman, 5.

81 Muslim, Cenaiz, 29.

kimse bizden değildir."[82] Hz. Peygamber, Cahiliyye adetlerinin çok zor bırakılabileceğini bildiğinden şu uyarıyı da yapmaktan geri durmaz: "Allah'a insanların en sevimsiz olanı üç sınıftır: a. Harem içinde zulüm ve haksızlık eden; b. İslam camiası içinde Cahiliyye adetini araştırıp, onu bulup yaşatmak isteyen (mürteci), c. Haksız yere dökmek için masum bir kişinin kanını külfetle araştıran."[83]

Bu bağlamda İslam, en doğrusunu yapmış ve yola gelmesi çok zor bir toplumda çok önemli başarılar kazanmasının sebebi bu olmuştur. Toynbee, İslam'ın içki karşısında zafer kazanmasını sağlayan yolun Avrupalılar için de örnek alınması gereken bir metot olduğunu vurgular.[84] Gerçekten de İslam nazil olduğu toplumda her şeye müdahale ederek yola çıkmadı. Cahiliyye toplumuna ait olan kılık, kıyafet, sakal, örf içselleştirildi. Dilin bütün özellikleri kullanıldı. Ama bir noktadan sonra gereken şeyler, aktaracağımız örnekte olduğu gibi kaldırıldı: "Şüphesiz Cahiliyye devrinin bütün kan davaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdulmuttalib'in oğlu Haris'in kan davasıdır."[85]

82 Buhari, Cenaiz, 35.
83 Buhari, Diyat, 9.
84 Arnold Toynbee, *Acquaintances*, London 1967, 235.
85 Ebu Davut, Buyu, 5.

I. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ ARAPLAR

Ceziretu'l-Arab diye de adlandırılan Arap Yarımadası'nda meskun olan Araplar kök itibariyle Aramiler, İbraniler, Süryanilerin de dahil olduğu Sami ırkına dayanır. Bunlar içinde Sami özelliklerini en çok koruyabilenler onlardır. Yukarıdaki sayılan toplulukların dilleriyle beraber Arap dili de Sami dillerindendir ve bu diller arasında fonetik, kelime ve tarz açısından birçok benzerlikler mevcuttur.[1]

Genel tasnife göre Araplar iki grupta incelenebilir:

a. Baide Arapları,

b. Bakiye Arapları.

Baide Arapları; eskiden yaşamış ve tarihten silinmiş olup İslamiyetin çıktığı günlerde bulunmayan Ad, Semud, Medyen, Cedis ve Tasm[2] gibi Arap kavimlerini içermektedir.[3]

Bakiye Arapları ise; İslamiyetin çıktığı günlerde yaşayan ve günümüze kadar gelen Araplardır. İslam tarihi boyunca yapılanmaları açısından bakıldığında Bakiye Arapları; *Kahtaniler* ve *Adnaniler* olmak üzere iki bölümde incelenmiştir.[4]

Kahtaniler; Yemen ve çevresindeki (Güney Arabistan) Arapları (Sebe, Himyer) bölgesinden çıkıp kuzeye yayılan

1 Sad Zağlul, 62.
2 Bkz. Belazuri, I, 11.
3 Mahmut Arafe, *el-Arab Kable'l-İslam*, Kahire 1995, 28; Deyzire Sekkal, *el-Arab fi Asri'l-Cahili*. Beyrut trz., 28; Cevad Ali, I, 334; Corci Zeydan, *el-Arab Kable'l-İslam*, Mısır 1922, I, 66; Sad Zağlul, 107-126.
4 Tevfik Berru, *Tarihu'l-Arab el-Kadim*, Dımeşk 1988, 56; Mahmut Arafe, 35; bkz. Cevad Ali, I, 493.

Araplardır.[5] Evs, Hazreç, Gassaniler ve Lahmiler Kahtanilerden sayılır. Bunlara gerçek Araplar anlamında "Arabu'l-Aribe" de denilir.[6] Kahtanilerin kullandığı dil, Kur'an'ın nazil olduğu Kuzey Arapçasından farklı olup günümüzde yaygınlığı pek kalmamıştır.[7]

Adnaniler; Hz. İsmail'in neslinden Adnan'a dayandırılırlar ve daha çok Orta ve Kuzey Arabistan'a yayılmış olup Hicaz, Necd, Şam ve Irak bölgesinde bulunan Araplardır. Hz. İbrahim'in Arabistan'a sonradan gelmesi ve çocukları olan Adnanilerin sonradan Araplaşması yani; nesillerine Arap kanı dışında bir kanın karışması nedeniyle "sonradan Araplaşan" anlamına gelen "Arab-ı Müstaribe (Mütearribe)" denilmiştir.[8]

Adnani ile Kahtani Arapları arasında dini, ictimai, luğavi, örfi bazı farklılıklar mevcuttur.[9] Bunlar arasındaki siyasi ihtilaflar ise had safhadadır ve İslam sonrası da yüzyıllar boyu sürmüştür.[10]

İlk İslam tarihi kaynakları Hz. Peygamber'in ataları konusunda bazen Hz. Adem'e kadar sayarlarsa da genelde Adnan'dan sonrasının uydurma olduğunu belirtirler.[11] Son dönem bazı araştırmalar ise Hz. Peygamber'in Hz. İbrahim neslinden geldiği şeklindeki genel kabul gören tezin doğru olmadığını belirtirler.[12] Ancak her ne olursa olsun bütün müellifler, Hz. Peygamber'in gerçek Arap değil, son-

5 Belazuri, I, 9.
6 Detaylı bilgi için bkz. Muhammet Nebil el-Kuvvetli, *Bahsun Muhtasar fi Ensabi'l-Arab*, Şam 1998, I. Cilt.
7 Ancak Güney Arabistan açıklarındaki Sakutra adasında bu dilin konuşulduğu aktarılır. Bkz. Ignàc Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, Ankara 1993, 14.
8 Detaylı bilgi için bkz. Muhammet Nebil el-Kuvvetli, *Bahsun Muhtasar fi Ensabi'l-Arab*, Şam 1998, II ve III. Ciltler; Bkz. Cevad Ali, I, 370.
9 Taha Hüseyin, 44vd.
10 Bu konuda mücadeleler için bkz. Adem Apak, *Asabiyet*, İstanbul 2004.
11 Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara 2013, 44 vd.
12 Taha Hüseyin, 20; Khalil Athamina, "İslami Bakış Açısından Hz. İbrahim", *AÜİFD*, çev. Ali Osman Kurt, 2006, Sayı: 1.

radan Araplaşmış (Arab-ı Müstaribe) olduğu konusunda hemfikirdir.

Bu Arap kabilelerinin özellikleri bilinmeden İslam tarihini anlamak zordur. Örneğin Adnanilere bağlı olan Rebialıların Mudar'a dolayısıyla Mudar'ın bir kolu olan Kureyş'e olan karşıtlığı bilindiği zaman, daha çok Rabialılar arasından çıkan Hariciler ve Müseylimetü'l-Kezzab'ın isyan hareketleri iyi anlaşılabilir.[13] Örneğin; Kindeli Eşas b. Kays'ın kökeni iyi bilinirse hem onun irtidat hareketi ve Hz. Ali'nin dönemindeki tavırları hem de Emeviler dönemindeki oğlu Abdurrahman b. Eşas'ın isyanı daha iyi tahlil edilebilir.[14]

Coğrafya

Güney Arabistan

Mainliler (Main)

Güney Arabistan'da bilebildiğimiz ilk devlet Main devletidir.[15] Yemen civarında (MÖ. 1300-650) tarihlerinde kurulmuştur.[16] Bu devletin kuruluş tarihi ve ne kadar yaşadığı net olarak bilinememekte ise de yıkılışlarının Sebeliler tarafından gerçekleştirilği tahmin edilmektedir.[17] Bu devletin başındaki hükümdarların Hz. Ebu Bekir (Sıddık), Hz. Ömer (Faruk) ve sonraki halifeler gibi lakaplar edindikleri bilinmektedir.[18]

Hadramevtliler (Şebve)

Yemen bölgesinde MÖ. 2.000'lerde kurulmuştur. MS. üçüncü asırda sona erdiği belirtilen bu devletin Hadramevt

13 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 51.
14 Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman b. Eşas", *DİA*.
15 Berru, 65; Sekkal, 41.
16 Zeydan, 112; Ahmet Emin Selim, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, Beyrut trz, 69; Mahmut Arafe, 113.
17 Sad Zağlul Abdulhamit, 180; Şaban Öz, *İslam Tarihi*, İstanbul 2010, 25.
18 Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Ankara 2006, 151.

b. Kahtan tarafından kurulduğu zikredilir.[19] Yemen'in doğusundan başlayıp Ahkaf'ı içine alarak sahil bölgesine kadar genişlemiştir. Hud peygamberin kabrinin burada olduğu aktarılır. Mainliler, Sebeliler ve Katabanlılarla aynı çağlarda yaşamışlardır.[20]

Katabanlılar (Şagra)

Kataban krallığı (MÖ. 400-200) Yemen bölgesinde kurulmuş bir krallıktır.[21] Katabanlılar ticari yol üzerinde olup, kendi refahını sağlamış bir yapılanmaydı.[22] Doğudan gelen tütsü gibi diğer değerli egzotik mallarla sermayelerini yükseltip adeta bir ticari istasyon oldular.[23] Güney Yemen'in batısı ve Babu'l-Mendep'e kadar uzanan toprakların hakimi idiler. Sebelilerin hakimiyeti altında yıkıldılar.[24]

Sebeliler (Merib)

Güney Arabistan'da Mainlileri yıkarak yerine kurulmuş olan Sebelilerin (MÖ. 800-110) başkenti Merib idi ve yapmış oldukları Merib Seddi (barajı) ile meşhur olmuşlardı.[25] Suları tutarak büyük oranda tarımsal alanlarda kullanıp müreffeh bir toplum oluşturdukları anlaşılmaktadır.[26] Barajın yıkılması ile bu müreffeh durumun yok olduğu ve sonuçta halkın bölgeyi terk ettiği belirtilmektedir.[27] Bu bağlamda Evs ve Hazreç ile Gassani ve Lahmilerin de barajın yıkılması akabinde bu bölgeden geldiği bilinmektedir.[28]

19 Ahmet Emin Selim, 74.
20 Mahmut Arafe, 115; Huseyn eş-Şeyh, 79.
21 Mahmut Arafe, 117.
22 İğnatyus Guveydi, *Muhazarat fi Tarihi'l-Yemen ve'l-Cezirati'l-Arabiyyeti Kable'l-İslam*, Beyrut 1986, 86; Ahmet Emin Selim, 78.
23 Hüseyin eş-Şeyh, *el-Arab Kable'l-İslam*, İskenderiyye 1993, 85.
24 Bkz. Cevad Ali, II, 176.
25 Alusi, I, 207; Mahmut Arafe, 119; Sekkal, 43; Sad Zağlul, 387; Cevad Ali, II, 315; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 42.
26 Hüseyin eş-Şeyh, 89; Zeydan, 116; Ahmet Emin Selim, 83; Sad Zağlul, 172; Öz, 25.
27 Philip Hitti, K., *İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989, I, 100; Sad Zağlul, 194.
28 Tevfik Berru, 76.

Himyeriler (Himyer)

Sebelilerden sonra onların bir kolu olan Himyerliler, (MÖ. 115-MS. 525) Güney Arabistan'da devlet kurmuştur.[29] Savaşçı özellikleriyle bilinen Himyeri krallarından bazıları *Tubba* lakabıyla anılırdı. Bozulan tarımı yeniden düzenleyen Himyerlilerin büyük ordular kurarak, Irak ve Bahreyn'e kadar hakimiyet alanlarını genişlettikleri, dahası Hicaz'ı da içine alan bir hakimiyet tesis ettikleri nakledilir.[30]

Himyerilerin bulunduğu bölgede putperestlik hakim idi ve "Nasr" isimli puta taparlardı.[31] Sonraki yıllarda Habeşlilerin istilasına uğradılar ve Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Bizanslılar da bölgeye hakim olmak ve ticari faaliyetlerini genişletmek için Hıristiyanlığın bölgede yayılmasına destek veriyorlardı.[32] Bu amaçla bölgeye papazlar göndermişler ve Necran'da bir manastır inşa ettirmişlerdi.

Diğer bir din olan Yahudilik bölgeye tüccarların yaptığı seyahatler sonucu ulaşmıştı. Yahudiliği seçen kral Zu Nuvas, Yosef adını almış ve bölgede Hıristiyanlığı yok etmek amacıyla Necran'a saldırmıştı. Kur'an ifadesiyle muvahhit mümin Hıristiyanları Yahudiliği kabule zorlamıştı. Kabul etmeyenleri "Uhdud" adı verilen içi ateş dolu çukurlara atarak diri diri yakmıştı.[33]

Bunun üzerine Hıristiyan Habeş hükümdarı, içinde Ebrehe'nin de bulunduğu yetmiş bin kişilik bir orduyu Himyer'e göndermiş, yapılan savaşta Zu Nuvas yenilmiş ve Himyeri Devleti son bulmuştu. Bir müddet Habeşlile-

29 Bkz. Cevad Ali, II, 510; Mahmut Arafe, 125.
30 Zeydan, 122; Öz, 26.
31 İbnü'l-Kelbi, 43.
32 Tevfik Berru, 84.
33 *"Hazırladıkları hendekleri, tutuşturulmuş ateşle doldurarak onun çevresinde oturup, ateşe attıkları müminlere dinlerinden dönmeleri için yaptıkları işkenceleri seyredenler kahrolmuştur! Bu inkarcıların, inananlara kızmaları; onların sadece, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisinin bulunan ve övülmeğe layık ve güçlü olan Allah'a inanmış olmalarındandı. Allah her şeye şahiddir."* Buruc, 4-9.

rin istilasında kalan Yemen, Ebrehe'nin ölmesi sonrasında Sasanilerin gönderdiği ordu tarafından işgal edilmişti. Sasani askerlerinin Yemenli kadınlarla evlenmesi sonucu anneleri Yemenli, babaları İranlı olan yeni oluşuma "Ebna" denilmişti.[34] Hz. Peygamber'in Yemen'e hakim oluşuna kadar ve ondan sonra da Hz. Peygamber'e bağlı olarak yaklaşık elli (50) yıl bunlar Yemen'i yönetmişlerdi.[35]

Kuzey Arabistan

Nabatiler (Petra)

Nabatiler, MÖ. IV. asırda kurulmuş ve beş asır boyunca bugün Doğu Ürdün diye bilinen yerden başlayıp, Suriye'nin güneyine kadar uzanan bölgede hüküm sürmüşlerdi.[36] Ticari yollar üzerindeki topraklarda hakimiyetleri boyunca müreffeh bir konumda idiler.[37] Harabeleri günümüze kadar gelen başkentleri Petra'daki tapınak ve diğer kalıntılar bunların göstergesidir.[38] Putlarının adları arasında Lat, Menat, Uzza, Hubel gibi isimler bulunmaktadır.[39] Nabatiler MS. 105 yılında bölge ticaretine göz diken ve ticari yolları elinde tutmak isteyen Romalılar tarafından yıkılmıştır.[40]

Tedmürlüler (Palmira)

Kuruluşları kesin olarak bilinemeyen Tedmür krallığı, MÖ. ilk yüzyıldan itibaren bilinmektedir. Nabatilerin ortadan kalkmasıyla onların bıraktığı boşluğu doldurarak geliştikleri anlaşılmaktadır.[41] Başkentleri Tedmür şehri, Şam'ın 260 km. kuzeydoğusunda ve Fırat nehrinin 140 km. batısındadır.

34 Tevfik Berru, 84.
35 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 44.
36 Tevfik Berru, 99; Zeydan, 69; Ahmet Emin Selim, 145.
37 Sad Zağlul, 142; Sekkal, 35; Öz, 26.
38 Bkz. Cevad Ali, III, 53.
39 Tevfik Berru, 109; Sad Zağlul, 148.
40 Hüseyn eş-Şeyh, 117.
41 Sekkal, 38; Hüseyn eş-Şeyh, 143.

Tedmürlüler zaman zaman Romalıların saldırılarına maruz kalmışlar, bazen de onlarla birleşerek Sasanilere saldırmışlardır.[42] Yani kuzeydeki İran ve Roma gibi iki büyük devletin birbiriyle mücadelesinden istifade ederek gelişimlerini sürdürmek istemişlerdir.[43] Bu sebeple tarafsızlıktan yeterince istifade ederek iki gücün desteğini sağlamayı başarmış bir devlettir.[44] Ancak daha çok Romalılara bağlı kalsa da yine Romalılar tarafından ortadan kaldırılmıştır. En ihtişamlı dönemini Kraliçe Zennubiya (Zeynep) döneminde yaşamış ve onun öldürülmesiyle yıkılmıştır.[45] Üç asır Roma hakimiyetinde kalan bölgede Hıristiyanlık yayılmış ve İmparator Jüstinyen (saltanatı: 527-565), burayı Araplara karşı bir garnizon haline getirerek şehrin surlarını inşa ettirmiş ve bir de kilise yaptırmıştır. Tedmür, 634 yılında Halid b. Velid'e teslim olmuştur. Lat putunun buradan Mekke'ye getirildiği belirtilir.[46]

Gassaniler (Busra)

Suriye civarındaki Hicaz sınırı üzerinde bulunan Gassan suyu kenarında yaşadıkları için bu ismi alan Gassaniler, Yemen'den büyük bir göç ile buraya gelmiş Kahtani kökenli bir gruptur.[47] Başkentleri Busra şehri olup miladi altıncı asırda güçlenmişlerdi.[48] Hıristiyanlığı (Yakubi) benimsemişler, Bizans'a bağlı vassal bir devlet olarak hareket etmişlerdi.[49] Bölgede Bizans'ın ileri karakolu gibi görev görmekle birlikte bununla da kalmayıp Bizans'ın rakibi Sasanilerin etkisi altındaki Hirelilerle aynı dinden olmalarına rağmen savaşmaktan çekinmemişlerdir.[50]

42 Bkz. Cevad Ali, III, 103.
43 Sad Zağlul, 150; Öz, 27.
44 Güveydi, 13.
45 Tevfik Berru, 116; Sad Zağlul, 156; Zeydan, 85; Ahmet Emin Selim, 173.
46 Semih Dağim, *Edyan ve Mutegadat el-Arab Kable'l-İslam*, Beyrut 1995, 107.
47 Bkz. Cevad Ali, III, 507; Hüseyn eş-Şeyh, 157; Sad Zağlul, 202.
48 Tevfik Berru, 123.
49 Zeydan, 184; Sekkal, 143; Mahmut Arafe, 98.
50 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* 45; Ahmet Emin Selim, 187.

Bizans, bir ara Gassaniler aracılığı ile Osman b. Huveyris'e taç vererek Mekke'ye kral yaptığını ilan etse de bu Mekkelilerce reddedilmişti.[51] Mekke'nin gittikçe büyüyen ticari merkez olma durumuna karşı[52] Bizans'ın güneyden Arabistan'ı Ebrehe ile ele geçirme girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca, Gassaniler ile bölgeye nüfuz etme çabasına girdiğini anlıyoruz.[53] Hz. Peygamber döneminde zaman zaman Gassanilerin Medine'yi basacakları endişesi duyuluyordu. Medine döneminin dokuzuncu yılı kapısını çalan ve "Büyük bir olay oldu!" diyen komşusuna Hz. Ömer'in ilk tepkisinin "Gassaniler mi geldi?" şeklinde olması bunun göstergesidir.[54] Hz. Peygamber'in gönderdiği davet elçisini de öldürmüşlerdi. Bunun üzerine bu bölgeye Mute ve Tebuk seferlerini düzenlendiğini biliyoruz.

Lahmiler (Hire)

Hire şehri, ziraata elverişli tarlaların ve hurma ağaçlarının çokça bulunduğu bir yerde kurulmuştur.[55] Hireliler veya Lahmiler Yemen kökenli olup büyük bir göç ile buraya yerleşmiş ve Sasanilere tabi bir devlet idiler.[56] Din itibariyle bütün Araplarda olduğu gibi çok tanrılı puta tapıcılığın hakim olduğunu görüyoruz.[57] Ancak V. yy. ortalarından itibaren Hıristiyanlık (Nasturi) bölgeye hakim olmuşsa da Lahmiler farklı dindeki Sasanilere bağımlılığı sürdürmüşlerdir ve Sasanilerin rakibi olan dindaşları Bizanslılara dolayısıyla Gassanilere karşı tavır almaya devam etmişlerdir.[58]

51 İbn Habib, *el-Munemmak*, 154.
52 Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas-Azmi Yüksel, Ankara 1986, 20.
53 Ğuveydi, 33.
54 Buhari, Mezalim, 24
55 Bkz. Cevad Ali, III, 176.
56 Sad Zağlul, 214.
57 Ğuveydi, 22.
58 Zeydan, 199; Sekkal, 115; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 47.

Bekri'nin ifadesiyle: "Arabistan, Sasanilerin ulaşamadığı yerlerdir."[59] Bu sebeple Sasanilerin Hireliler/Lahmilerin aracılığı ile Yemen Hire arasındaki ticari yola hakim olma mücadelesi içinde olduklarını görüyoruz.[60] Hireliler, Sasanilerin teşviki ile Orta Arabistan'daki Araplarla mücadele içinde olsalar da son zamanlara doğru, bu mücadeleyi kaybetmişlerdir. Bu bağlamda meydana gelen Zu Kar Savaşı[61] ve Ficar harpleri aslında Hirelilerin dolayısıyla Sasanilerin İç Arabistan'a nüfuz etme[62] mücadelesinde yenik düşdükleri savaşlardır.[63] Mekke'de Sasaniler adına hareket ettiğini söyleyebileceğimiz kişilerin bulunması da mümkündü. Nadr b. Haris'in bunlardan biri olması ihtimal dahilindedir.[64] İran bölgesine çokça gidip oradan öğrendiği hikayelerle Hz. Peygamber'e karşı çıkıyordu ki Bedir Savaşı sonunda esir edilip öldürüldü.[65] Hire şehri 12/634 yılında Hz. Ömer'in döneminde ele geçinceye kadar Lahmiler, Sasanilerin himayesinde varlıklarını devam ettirmişlerdi.[66]

Kindeliler

Necd bölgesi civarında kurulan Kindelilerin Kahtani kökenli olup bölgeye Yemen'den geldikleri belirtilir.[67] Orta Arabistan'da kabile otoritesi merkezli kurulmuş bir devlettir.[68] MS. 480-529 yılları arasında sadece kırk dokuz yıl hüküm sürmüştür.[69] Kindelilerin en meşhur şahsı, muallaka sahibi olup İstanbul dönüşü zehirletilip Ankara'ya

59 Bekri, *Cahiliyye Arapları*, çev. Levent Özçelik, İstanbul 1968, 24.
60 İbn Habib, *el-Munemmak*, Beyrut 2010, 164.
61 Sad Zağlul, 321.
62 Mahmut İbrahim, "İslam'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadi Şartlar", *Tarih Risaleleri*, çev. Mustafa Özel İstanbul 1995, 96.
63 Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 19.
64 Watt *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, 31.
65 Vakıdi, *el-Meğazi*. Beyrut 1984, 82, 107.
66 Mahmut Arafe, 90.
67 Bkz. Cevad Ali, III, 359; Mahmut Arafe, 105; Ahmet Emin Selim, 195; Tevfik Berru, 152.
68 Zeydan, 214; Sekkal, 127; Hüseyn eş-Şeyh, 165.
69 Ğuveydi, 41.

defnedilen şair İmruu'l-Kays'tır.[70] Kinde şehri Hz. Ömer zamanında Müslümanların idaresine girmiştir.[71] Meşhur filozof Kindi Kindelidir.[72]

Hicaz

İslam'ın tarihi ile meşgul oluyorsak, bizim için en önemli bölge Arabistan Yarımadasının merkezi konumunda olan Hicaz bölgesidir. Çünkü bu dinin peygamberi Hicaz'ın en önemli ticari ve dini merkezi olan Mekke'de doğmuş, yine bölgenin en önemli tarım merkezi olan Yesrib'e hicret etmiş ve son olarak en önemli sayfiye merkezi olan Taif'i ziyaret etmiştir.

Hicaz bölgesinde tarih boyunca sistemli bir devlet yapılanması kurulamamıştır. Bütün bölgeye hitap eden ilk müesseseleşmiş devleti Hz. Peygamber'in kurduğunu söylersek abartmamış oluruz. İslamiyete kadar bölgede her kabile, şeyh adı verilen liderlerin emri altında bağımsız bir şekilde yaşıyorlardı.

Tarih boyunca Hicaz bölgesini dışarıdan ele geçirme teşebbüsleri olsa da bunlar kalıcı olamamıştır. MÖ. 24'te Aeuluous Gallus'un 10.000 kişilik ordusuyla saldırısı bunlardan biridir.[73] Romalılardan oluşan bu ordu, Arabistan çöllerinde aylar boyu sıkıntıların ardından sayıları bine düşmüş ve Necran'a sığınarak Yemen üzerinden Mısır yoluyla başarısız bir şekilde geri dönüş sağlayabilmiştir.[74] Yine Yemen'deki Himyer kralları olan Tübbaların bölgedeki hakimiyetleri uzun sürememiştir.[75] Bizans'ın barışçıl bir yolla Osman b. Huveyris'e taç vererek bölgeye hakimiyet

70 Bkz. Cevad Ali, IX, 519; Ğuveydi, 42; Sekkal, 151.
71 Sad Zağlul, 232; Öz, 28.
72 Mahmut Kaya, "Kindi", *DİA*.
73 Sad Zağlul, 144; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara 2013, 44; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 69.
74 Hitti, I, 74; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2000, 40.
75 İbn İshak, 35.

kurma çabası başarısız olurken,[76] Ebrehe ile giriştiği askeri işgal ise tarihin en başarısız operasyonlarından biri olarak kayda geçmiştir.[77] Buna karşılık Sasanilerin Hireliler ve Kindeliler üzerinden yaptıkları bölgeye sızma girişimi ise Zu Kar ve Ficar harpleri[78] ile püskürtülmüştür.[79]

Sonuçta bölgenin doğal yapısı olan arazinin dağlık, yollarının sıkıntılı, su kaynaklarının kıtlığı ve bölgeye asker sevkinin güç oluşu yanında, ekonomik yönden yabancıların iştahını kabartacak bir zenginliğe sahip olmaması bir ordunun buraya sokulmasına mani olmuştur.[80] Buna rağmen istilaya teşebbüs edenleri de başarısız olmaya mahkum kılmış ve yabancı istilasının Arap Yarımadası'nın merkezi olan Hicaz bölgesine ulaşmasını engellemiştir. Bu durum Hicaz'ın bağımsızlığını koruyabilme konusunda diğer merkezlerden daha şanslı olduğunun göstergesidir.

Neticede Hicaz halkı da eskiden beri hürriyet havasını teneffüs etmiş ve özgürce yaşamış, işgal etmek isteyenlerin girişimine razı olmamıştı. Onlar, krallığı sevmiyorlardı. Başlarında bir kralın olmasını istememişler, bundan hoşlanmamışlardı. Bunu Osman b. Huveyris'i reddederek Bizans'a karşı göstermişlerdi. Medine'de de Abdullah b. Übeyy'in böyle bir girişimi pek hoş karşılanmadığı için başarısız olmuştu. Hz. Peygamber de kendisinin bir kral olmadığına vurgu yapmak adına, "Korkma, sakin ol. Çünkü ben bir kral değilim, kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum!" diyordu.[81] Kur'an da bu bağlamda şöyle der: "*Doğru-*

76 İmparatorun isteğinin yerine getirilmemesi üzerine Bizanslılar Suriye'ye giden Kureyş tüccarını rahatsız etmeye ve hatta tutuklamaya başlamışlardır. Fakat bu baskılar da sonucu değiştirmemiştir. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 23.

77 Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 55.

78 Said Afgani, *Esvaku'l-Arab*, Dımeşk 1960, 162.

79 Tevfik Berru, 226.

80 Çünkü herhangi bir işgalci ordunun elde edeceği ganimet ve vergi geliri, ordunun masrafını bile karşılamayabilirdi.

81 İbn Mace, Etime, 30.

defnedilen şair İmruu'l-Kays'tır.[70] Kinde şehri Hz. Ömer zamanında Müslümanların idaresine girmiştir.[71] Meşhur filozof Kindi Kindelidir.[72]

Hicaz

İslam'ın tarihi ile meşgul oluyorsak, bizim için en önemli bölge Arabistan Yarımadasının merkezi konumunda olan Hicaz bölgesidir. Çünkü bu dinin peygamberi Hicaz'ın en önemli ticari ve dini merkezi olan Mekke'de doğmuş, yine bölgenin en önemli tarım merkezi olan Yesrib'e hicret etmiş ve son olarak en önemli sayfiye merkezi olan Taif'i ziyaret etmiştir.

Hicaz bölgesinde tarih boyunca sistemli bir devlet yapılanması kurulamamıştır. Bütün bölgeye hitap eden ilk müesseseleşmiş devleti Hz. Peygamber'in kurduğunu söylersek abartmamış oluruz. İslamiyete kadar bölgede her kabile, şeyh adı verilen liderlerin emri altında bağımsız bir şekilde yaşıyorlardı.

Tarih boyunca Hicaz bölgesini dışarıdan ele geçirme teşebbüsleri olsa da bunlar kalıcı olamamıştır. MÖ. 24'te Aeuluous Gallus'un 10.000 kişilik ordusuyla saldırısı bunlardan biridir.[73] Romalılardan oluşan bu ordu, Arabistan çöllerinde aylar boyu sıkıntıların ardından sayıları bine düşmüş ve Necran'a sığınarak Yemen üzerinden Mısır yoluyla başarısız bir şekilde geri dönüş sağlayabilmiştir.[74] Yine Yemen'deki Himyer kralları olan Tübbaların bölgedeki hakimiyetleri uzun sürememiştir.[75] Bizans'ın barışçıl bir yolla Osman b. Huveyris'e taç vererek bölgeye hakimiyet

70 Bkz. Cevad Ali, IX, 519; Ğuveydi, 42; Sekkal, 151.
71 Sad Zağlul, 232; Öz, 28.
72 Mahmut Kaya, "Kindi", *DİA*.
73 Sad Zağlul, 144; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara 2013, 44; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 69.
74 Hitti, I, 74; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2000, 40.
75 İbn İshak, 35.

kurma çabası başarısız olurken,[76] Ebrehe ile giriştiği askeri işgal ise tarihin en başarısız operasyonlarından biri olarak kayda geçmiştir.[77] Buna karşılık Sasanilerin Hireliler ve Kindeliler üzerinden yaptıkları bölgeye sızma girişimi ise Zu Kar ve Ficar harpleri[78] ile püskürtülmüştür.[79]

Sonuçta bölgenin doğal yapısı olan arazinin dağlık, yollarının sıkıntılı, su kaynaklarının kıtlığı ve bölgeye asker sevkinin güç oluşu yanında, ekonomik yönden yabancıların iştahını kabartacak bir zenginliğe sahip olmaması bir ordunun buraya sokulmasına mani olmuştur.[80] Buna rağmen istilaya teşebbüs edenleri de başarısız olmaya mahkum kılmış ve yabancı istilasının Arap Yarımadası'nın merkezi olan Hicaz bölgesine ulaşmasını engellemiştir. Bu durum Hicaz'ın bağımsızlığını koruyabilme konusunda diğer merkezlerden daha şanslı olduğunun göstergesidir.

Neticede Hicaz halkı da eskiden beri hürriyet havasını teneffüs etmiş ve özgürce yaşamış, işgal etmek isteyenlerin girişimine razı olmamıştı. Onlar, krallığı sevmiyorlardı. Başlarında bir kralın olmasını istememişler, bundan hoşlanmamışlardı. Bunu Osman b. Huveyris'i reddederek Bizans'a karşı göstermişlerdi. Medine'de de Abdullah b. Übeyy'in böyle bir girişimi pek hoş karşılanmadığı için başarısız olmuştu. Hz. Peygamber de kendisinin bir kral olmadığına vurgu yapmak adına, "Korkma, sakin ol. Çünkü ben bir kral değilim, kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum!" diyordu.[81] Kur'an da bu bağlamda şöyle der: "*Doğru-*

76 İmparatorun isteğinin yerine getirilmemesi üzerine Bizanslılar Suriye'ye giden Kureyş tüccarını rahatsız etmeye ve hatta tutuklamaya başlamışlardır. Fakat bu baskılar da sonucu değiştirmemiştir. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 23.

77 Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 55.

78 Said Afgani, *Esvaku'l-Arab*, Dımeşk 1960, 162.

79 Tevfik Berru, 226.

80 Çünkü herhangi bir işgalci ordunun elde edeceği ganimet ve vergi geliri, ordunun masrafını bile karşılamayabilirdi.

81 İbn Mace, Etime, 30.

su krallar bir şehre girdikleri zaman darmadağın ederler ve oranın onurlu kimselerini aşağılık yaparlar."[82]

Mekke

Mekke'nin yeryüzünde ön plana çıkması konusunda ilk girişimin Hz. İbrahim'in buraya gelip Kabe'yi yapmasıyla başladığı aktarılır ki, Kur'an bu konuya değinir.[83] Hz. İbrahim'in bölgeye hiç gelmediğini savunanlar olsa da genel kanı bu şekildedir.[84] Gelmediğini farz etsek bile; Kur'an detaya inmeksizin müşriklerin Hz. İbrahim algısı üzerinden onlara tevhit mesajlarını vermektedir. Nitekim Hz. İbrahim'in putları kırması anlatılırken adeta Kabe'ye vurgu yaparcasına bir put merkezinden bahsedilir, ancak detay verilmez.[85] Sonuçta bu anlatıya dayanarak Mekke müşriklerine tevhidin gerçekleri anlatılır. Doğrusu Kur'an'ın işin gerçeğiyle ve detayıyla değil, vermek istediği mesajla ilgilendiğini burada not edelim.

Mekke'deki yerleşimin esasının zemzem kuyusuna dayandığı anlaşılmaktadır ve buranın ilk sakinlerinin Amalikalılar olduğu zikredilir.[86] Daha sonra susuzluk çeken bazı Cürhüm kabileleri gelerek Amalikalıları Mekke'den çıkardılar ve şehri ele geçirdiler.[87] Hz. İbrahim'in, Hacer ve İsmail'i bu esnada Mekke'ye getirdiği anlaşılmaktadır.[88] Hz. İsmail'in nesli kendi aralarında problemler yaşayınca bazıları Mekke'yi terk etti.[89] Huzalılar ise Cürhümlüleri Mekke'den MÖ. 207 yıllarında kovdular ve MS. 440 yılına kadar da Mekke'de hakimiyetlerini devam ettirdiler.[90]

Huzalılar döneminde Mekkelilerin putlara tapmaya başladığı ile ilgili anlatımlar doğru değildir. Bu bağlamda

82 Neml, 34.
83 "*İbrahim ve İsmail, Kabe'nin temellerini yükseltiyordu.*" Bakara, 127.
84 Taha Hüseyin, 19.
85 Enbiya, 59-60.
86 Belazuri, I. 11; Mahmut Arafe, 140.
87 Belazuri, I. 12; Sad Zağlul, 128; bkz. Cevad Ali, 340; Tevfik Berru, 170.
88 Bkz. Cevad Ali, IV, 6.
89 İbnü'l-Kelbi, 40.
90 Bkz. Cevad Ali, III, 40; Tevfik Berru, 171.

Hubel'i Mekke'ye getirenin Huzalı Amr b. Luhay ve onun kötü adetlerin başlatıcısı olduğu şeklindeki Kureyşi söylem ve onun cehennemdeki hali ile ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen tasvirler ihtiyatla karşılanmalıdır.[91] Çünkü Kureyşlilerin Mekke'den çıkardıkları Huzalıları kötülemeleri gayet doğaldır.[92]

Kusay

Hz. Peygamber'in dedesinin dedesi Abdümenaf'ın babası olan Kusay'ın Mekke'ye hakimiyetine kadar, Hz. İsmail'in soyundan olan Kureyşliler, Mekke civarında dağınık bir şekilde yaşıyorlardı.[93] Kusay, Suriye civarından gelip atalarının şehri olan Mekke'ye yerleşti ve Mekke'nin Huza kabile şefi Huleyl b. Hubşiyye'nin kızı ile evlendi. Bu evlilikten Abdüddar, Abduluzza, Abdülkusay ve Abdümenaf adlı çocukları[94] dünyaya gelen Kusay, Huza liderinin ölümünden sonra Suriye'de bulunan ana bir kardeşi Rizah'ın da yardımı ile Huzalıları Mekke'den çıkardı ve onların ellerindeki Kabe ve hac görevlerine hakim oldu. Ayrıca vakfe gibi diğer görevleri elinde bulunduran Sufelileri de püskürterek Mekke'nin hakimiyetini tamamen eline geçirdi.[95]

Kusay, Mekke'de hakimiyetini perçinlemek için dağınık halde yaşayan Kureyşlileri Mekke'ye getirdi ve yerleştirdi. O zamana kadar Harem bölgesine yerleşim yapılmıyordu. Ancak Kusay, yakın akrabalarını Kabe etrafına (Kureyş el-Bitah) uzak akrabalarını ise Mekke civarına (Kureyş ez-Zevahir) yerleştirdi.[96] Bundan dolayı Kureyşlilerce "mü-

91 "Ben (kusuf namazı kılarken) cehennemde Huzalı Amr ibn Amir ibn Luhayy'ı kendi bağırsaklarını ateş içinde sürükler halde gördüm. Çünkü o develeri putlar için salma adağı yapanların ilki idi." buyurdu." Buhari, Menakıb, 12.

92 Tevfik Berru, 172.

93 Sad Zağlul, 287.

94 İbn Habib, *el-Munemmak*, 32.

95 Tevfik Berru, 174.

96 Belazuri, I, 58; Hz. Peygamber'e yakın dönemdeki Kureyş-i Bitah şu kabilelerden oluşuyordu: Haşim, Ümeyye, Nevfel, Muttalib, Zühre, Abdüddar, Esed, Teyın, Mahzum, Adiy ve Sehm.

cemmi-birleştirici" şeklinde anıldı.[97] Bu durum Kureyş'in göçebelikten (bedevilik) yerleşik hayata (hadarilik) geçişiydi. Artık Mekke'de Kureyş hakimiyeti vardı.[98]

Kusay bundan sonra nesiller boyu hakimiyetlerinin kalıcı olması için Kabe civarına yerleştirdiği akrabalarıyla birlikte Kureyş'in yükseliş safhalarının başlamasına sebep olan yerel sistemin kurulmasını sağladı. Eskiden beri var olan dini görevleri güçlendirdi. Bu görevlerin icra edilebilmesi için gereken Daru'n-Nedve adlı bir merkez kurdu.[99]

Sistemin Kuruluşu

Kusay, Huzalılardan kalan Mekke'nin dini bir merkez olma özelliğinin güçlendirilmesi gerektiğini düşündü.[100] Çünkü Hicaz'da Kabe ile yarışan, dini merkez olma için uğraşan ve adlarına Tağut denilen değişik putperest tapınakları vardı.[101] Taif'te de bunlardan biri vardı. Bunlara karşı Kabe'nin dini merkez özelliğini güçlendirmek ve gelecek kimselere cazip hale getirmek lazımdı. Bu anlamda öncelikle gelen hacıların ve tüccarların yemek ve içmek problemini halletmek gerekiyordu. Kusay, bu bağlamda hacılara yemek yedirme görevi olan Rifade, su içirme görevi olan Sikaye için Kureyşlilerden yıllık zekat türü bir para toplayıp bu iki kurumu güçlendirdi. Bunlar Mekke'nin cazibesini artırdı. Civardaki Araplar buraya gelmeye başladılar. Aynı zamanda onların gönüllerini yapmak için dışarıdan gelen her kabilenin isterse Kabe'de putunu bulundurabilmesine izin verilerek Arapların buraya gelmeleri teşvik edildi. Böylece gelenler paralarını Mekke'de harcıyor ve Mekke paranın akış merkezi olma yolunda ilerliyordu.[102]

97 Taberi, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut 1995, I. 506.
98 Halil Abdulkerim, *Kureyş*, byy trz, 35.
99 Belazuri, I, 59. Ali Selame, *Kureyş Kable'l-İslam*, Riyad trz, 167.
100 İbn Hişam, I, 263.
101 Sad Zağlul, 354.
102 Belazuri, I, 60.

Ayrıca yeni merasimler ihdas ediliyordu. Nedve görevini geliştirmek için nikah törenleri burada yapılıyor, çocuklar burada sünnet ediliyor, komutanlar savaş sancağını burada alıyorlardı.[103] Hicabe görevi ile Kabe binasına bakım yapılıyor, oraya herkes alınmıyor, Kabe'ye elbiseler giydirilerek Arapların zihinlerinde kutsiyeti artırılmaya çalışılıyordu. Eşnak görevi ile cinayetlerde adaletli bir diyet uygulaması sağlanıp herkesin bu merkezden adalet talebi özendiriliyordu. Sifaret görevi ile Mekke dışındaki kabilelerle kurumsal bir görüşme mekanizması kuruluyordu. Sonuçta da değişik metotlarla Mekke'ye yöneltilenlerin ellerindeki mallar, Eysar görevi ile dini kılıf adı altında rızaya dayalı olarak ele geçiriliyordu.[104]

Ahlaf-Mutayyebun (Rant Savaşı)

Mekke'nin yükselen ekonomisi ve cazibesini Kusay elinde tutuyordu ve kendisi itiraz edilemeyen bir liderdi. Onun MS. 480'de vefatı ile beklenen kavga ortaya çıktı.[105] Kusay'ın kurduğu sistem paylaşılamıyordu.[106] Üzerindeki prestijli görevlerin oğlu Abdüddar'a kalmasını hazmedemeyen diğer oğlu Abdümenaf'ın çocukları, bu görevlerin kendilerinin de hakkı olduğunu belirtip Kusay'dan intikal eden Hicabe, Rifade, Sikaye, Liva ve Nedve'yi ele geçirmek istediler. Esed, Zühre, Haris ve Teymoğulları gibi kabileleri de yanlarına alıp Mescid-i Haram'da kokulu su dolu bir kazana ellerini batırıp, sonra da ellerini Kabe'ye sürerek bu görevleri ele geçirmek üzere yemin ettiler. Bunun için kendilerine "Mutayyebun" (koku sürülmüşler) denildi. Buna karşılık Abdüddaroğulları Sehm, Cumah, Adiy ve Mahzumoğulları ile ittifak kurdular ve bu görevleri teslim etmemek üzere Kabe'nin önünde yemin ettiler. O nedenle kendilerine "Ahlaf" (yemin edenler-müttefikler) denildi.[107]

103 Hz. Peygamber de savaş sancağını mescitte veriyordu, Vakıdi, 14.
104 Tevfik Berru, 180.
105 Belazuri, I, 62.
106 Tevfik Berru, 176.
107 İbn Habib. *el-Munemmak*. 190.

Sonuçta Kureyş ikiye bölündü.[108] Mutayyebun ve Ahlaf grupları, birbirlerinin kökünü kazıyıncaya kadar savaşmak istiyorlardı. Ancak araya girenlerin vasıtasıyla anlaştılar ve görevleri bölüştüler. Buna göre; Hicabe, Liva ve Nedve görevleri, eskiden olduğu gibi Abdüddaroğullarına, Rifade ve Sikaye ise Abdümenafoğullarına verildi. Rifade ve Sikaye'yi Hz. Peygamber'in büyük dedesi Mutayyebun adına Haşim b. Abdümenaf üstlendi. Kusay'ın sistemi sarsılsa da bir şekilde yoluna devam etti.[109]

Bu bölünme, ileriki yıllarda "Hılfu'l-Fudul" gibi yapılarla daha da derinleşecektir.[110] Çünkü Ficar harpleri ile konumunu Ben-i Haşim aleyhine güçlendiren ve Haşimilerle kavgalı Ben-i Nevfel dışındaki Mutayyebun grubu tekrar toplanıp *Hılfu'l-Fudul* etrafında güç birliği yapmak zorunda kaldı.[111] Bu da kurumun kuruluşundaki amacın sadece haksızlığa karşı birleşmekten farklı boyutları olduğunu da göstermektedir.[112]

Mutayyebun-Ahlaf çekişmesinin İslam sonrasında da etkileri devam etmiştir. Uhut Savaşı sırasında rakiplerin birbirine bu ittifak üzerinden seslendikleri, daha sonraki yıllarda Mutayyebun'a dahil olan Teym'den Hz. Ebu Bekir'in mi yoksa Ahlaf'a dahil olan Adiy'den Hz. Ömer'in mi daha iyi halife olduğu tartışmalarının gündeme gelmesi, Cahiliyye dönemindeki bu bölünmenin etkilerinin yıllarca sürdüğünü göstermesi açısından ilginçtir.[113]

İlaf (Yol Güvenliği)

Kusay'dan sonra Mekke'de ikinci atılım dönemi Haşim ve kardeşleri tarafından gerçekleştirilmiştir.[114] Kusay'ın

108 Sad Zağlul, 293.
109 Belazuri, I, 63.
110 Afgani, 181; Apak, *Asabiyet*, 60.
111 Mahmut İbrahim, 106.
112 İbn Habib, *el-Munemmak*, 54; Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 13.
113 Belazuri, I, 63; Çelikkol, 216.
114 Tevfik Berru, 178; Halil Abdulkerim, 47.

temelini attığı çark muntazaman işliyordu. Ancak bu sistem daha çok yerel ve bölgesel kalıyordu.[115] Her taraftan hacılar ve tüccarlar buraya gelse de alış-verişin uluslararası planda sürdürülememesi ticari faaliyetleri çok da hızlı ilerletemiyordu.[116]

Hz. İbrahim'in tabiriyle "*ekin bitmeyen bir vadi*"[117] olan Mekke için ticaret her şeydi. Ticaretin dışa açılamaması sebebiyle bazen iflasa düşen tüccarlar, "manevi intihar" diyebileceğimiz bir metotla "itifad" yaparlardı. Yani kabilesine yük olmaktansa ailesini alıp bir kenarda açlıktan ölünceye kadar kalırlardı.[118] Haşim bunu yapmak isteyenlere başka bir yol önerdi; o da uluslararası ticaret idi.[119]

Bu sebeple eskiden önem verilmeyen bir yer olan Mekke'nin ticari yollardaki cazibesi artırılıp daha çok kervanın buraya uğramasını sağlamak gerekiyordu.[120] Kusay ile Mekke'nin emniyeti sağlanmış ve tüccarlar için emin bir belde olmuştu. Şimdi sıra ticari yolların emniyetindeydi. Bu sağlanırsa tüccarlar güvenle Mekke'ye ulaşabilecekti. İşte bu sebeplerden dolayı Haşim ve kardeşleri Abdüşşems, Nevfel, Muttalib Kureyş ticaretini yerel durumdan uluslararası boyutlara ulaştırmak için bir dizi eyleme giriştiler.[121]

Öncelikle Mekkelilerin kervanlarının yollarda yağmalanmaması için büyük devletler nezdinde girişimde bulundular.[122] Dört kardeşten Haşim Bizans, Abdüşşems Habeşistan, Muttalib Yemen, Nevfel İran ile görüşmelerde

115 Ali Selame, 245.
116 Mahmut Arafe, 255.
117 "*Rabbim! Ben çocuklarımdan kimini, namaz kılabilmeleri için Senin kutsal evinin yanında, ziraata elverişsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbim! İnsanların gönüllerini onlara meylettir, şükretmeleri için onları ürünlerle rızıklandır.*" İbrahim, 37.
118 Mahmut İbrahim, 106.
119 Tevfik Berru, 238.
120 Bkz. Cevad Ali, VII, 331.
121 İbn Hişam, II, 56.
122 İbn Habib, *el-Munemmak*, 44.

bulundu.[123] Bu görüşmelerden Kureyş kervanlarına gümrük vergilerin alınmaması ve yol emniyeti sağlanması şeklinde gayet başarılı sonuçlar alındı.[124] Bir de buna Haşim ve kardeşlerinin yoldaki kabilelerle yapılan "İlaf" antlaşmaları eklenince[125] Mekkeliler için ticari bir patlamaya sebep olacak gelişmelerin önü açıldı.[126] Daha önce adı "hafara" denilen bir uygulama ile yoldaki kabilelere geçiş ücreti verilirdi.[127] Şimdi ise bu kabileler, kervanlara ortak edilip (*İlaf*) yol emniyeti de sağlanmış oldu. Böylece Mekkeli tüccarlar geçiş yollarındaki kabilelerin mallarını pazarlara taşıyıp onlar namına satıyorlardı. Ayrıca bu olumlu gelişmelere Kızıldeniz'deki gemiler yoluyla ticari taşımacılık da eklenince Mekkeliler ticarette patlama yaptılar.[128] Bunların üstüne Mekke'nin bir diğer yönden de şansı yaver gitti ve bu dönemde güney bölgesinin ve yollarının hakimi olan Himyeriler iç savaşa sürüklendiler.[129] Böylece onların boşalttığı güney yollarındaki boşluğu Haşim'in girişimiyle Mekkeliler doldurdular.

Artık Mekkelilerin ticareti uluslararası boyuta taşınmış ve kervan güvenliği ile herkes Kureyş'in kervanlarıyla mallarını taşımak için yarış edecek noktaya gelmişti. Çünkü bir tüccar için en önemli şey malını korkusuzca yerine ulaştırmaktı. Yağmanın normal sayıldığı bir bölgede bu çok büyük bir kazançtı. Ayrıca ilaf olmayan Kinde gibi kabilelerle evlilik yoluyla güvence sağlıyorlardı. Mekke'ye yakın olanlar ise "civar (komşuluk koruması)" ile entegre edilmişlerdi.[130]

123 Belazuri, I, 66.
124 Taberi, I, 504.
125 Hz. Peygamber'in Medine'de iken civardaki ve yol üzerindeki kabileler ile sürekli bu tür başarılı antlaşmalar yapması atalarından öğrendiği bu uygulamalar sayesinde olmalıdır.
126 Kılıçlı, 18.
127 Afgani, 146.
128 Bkz. Cevad Ali, VII, 285.
129 Mahmut İbrahim, 85.
130 Mahmut İbrahim, 88.

Böylece Kureyşliler çevre ülkelerin hükümdarları ve Araplar nezdinde büyük şöhret kazanmaya başlamışlardı. Kervanların çoğalması başka alanları da harekete geçirmiş ve bir hizmet sektörü oluşmuştu. Bu bağlamda yeni palazlanan iş alanları şunlardı; kervan bakıcılığı, hamallık, rehberlik, muhafızlık, baytarlık ve gönül eğlendiricileri, demirciler, okçular, kasaplar, marangozlar, semerciler vs...[131]

Mekke için ikinci bir atılım dönemi diyebileceğimiz bu süreç Arapların ilgisini Mekke'ye çevirmiş ve bu ilgiye Haşim gibilerin Rifade ve Sikaye'deki başarıları da eklenince Mekke ticareti adeta altın dönemlerini yaşamaya başlamıştır. İşte Kur'an, Kureyş suresinde bu nimetten bahsederek Mekkelileri Allah'a ibadete çağırmaktadır.[132]

Bu yeni atılıma bir anlamda "hep beraber zenginleşme" adı verilebilir. Mekke'deki küçük büyük her esnaf, güvenli kervanlara malını veriyor ve malı oranında kazanıyordu. Haşim, küçük tüccarı emniyete almak için Mekkelilere mudarabe (sermaye ortaklığı) önererek İlaf güvencesiyle beraberce kervanlar düzenlendi.[133] Bu uygulama, Mekke'ye maddi olarak büyük bir ivme kazandırdı. Zenginlik o kadar çoğaldı ki örneğin Hakim b. Hizam, Cahiliyye döneminde sadaka için yüz köle azat etmişti.[134]

Mekkeliler, varlıklarını zemzem ile başlayıp Kusay'ın oluşturduğu güvenle devam ettikten sonra Haşim ve kardeşlerinin uluslararası ticaret ağı ile bunu perçinlemesine borçluydular. Bu sonuncuyu gerçekleştiren kardeşler bu uğurda ticari yollarda vefat ettiler. Haşim Mısır ta-

131 Alusi, III, 395; Mahmut İbrahim, 91

132 "*Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır. Öyleyse kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Ev'in (Kabe'nin) Rabbine kulluk etsinler.*" Kureyş, 1-4.

133 Mahmut İbrahim, 86.

134 Buhari, Itk, 12.

raflarındaki Gazze'de,[135] Nevfel Hire taraflarındaki Salman'da,[136] Muttalib ise Yemen taraflarındaki Radman'da öldü.[137] Abdişems de Habeşlilerle ticaret sonrası Mekke'de öldü.[138]

Sonuçta Mekkeliler eskiden adeta Mekke dışına çıkamazlarken, şimdi Şam, Yemen, Bahreyn ve Hire'ye ticari kervanlar gönderiyorlardı. Ticaretin gelişmesi için gereken dini boyutu ise Kabe'nin kutsallığı ile gideriyorlardı. Eskiden dini merkez olan rakip şehir Taif'ten toprak alamaz iken, son zamanlarda ellerindeki ticari kartları kullanarak sayfiye yeri olan Taif'te Mekkeli zenginlerin birçok yatırımı ve toprağı olmaya başladı. Çünkü Kureyşliler, Taiflileri ticaretin merkezi olmuş Kabe ve çevresine sokmamakla tehdit edince, Taifliler verimli topraklarını Kureyşlilere satmaya mecbur kaldılar.[139]

Haşim'in Gazze'de vefatı Haşimoğullarının zayıflamaya başlamasını beraberinde getirdi.[140] Abdulmuttalib ile bir müddet bu gerileme durdurulmaya çalışılsa da onun vefatı ile Mekke'deki etkileri önemli oranda zayıfladı. Abdulmuttalib, amcası Nevfel ile tartışmasında Mekke'den destek bulamayınca Medine'deki Hazreçli dayıları Neccaroğullarını yardıma çağırmıştı.[141] Esasen bu onun Mekke'de daha da yalnız kalmasına sebep oldu. Bunun üstüne bir de Abdulmuttalib'in Ebrehe ile görüşüp mallarını kurtarma amaçlı olarak antlaşma sağlaması, bu dışlanmışlığı artırdı. Siyer kaynakları bu görüşmeyi çok farklı boyutlarda

135 Belazuri, I, 66; Taberi, I, 505.
136 İbn Habib, *el-Muhabber*, byy trz, 162.
137 İbn Habib, *el-Munemmak*, 44; M. J. Kister, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine*, çev. Ali Aksu, Ankara 2014, 47.
138 İbn Habib, *el-Muhabber*, 162.
139 Hz. Peygamber'in Mekke ile Taifliler arasındaki bu ticari dini çekişmeyi kullanarak davetini Taif'e kaydırmak istese de Taifliler bu riske girmediler, Belazuri, I, 273.
140 İbn Habib, *el-Munemmak*, 43.
141 Belazuri, I, 70, 78; İbn Habib, *el-Munemmak*, 84.

anlatsalar da, onun Ebrehe ile görüşüp develerini kurtarması, Mekkeliler açısından Haşimilerin bitişini göstermektedir.[142]

Abdulmuttalib'in bu dönemde bu ötelenmişliği aşmak için Kureyşlilere karşı Kureyş'in eski düşmanı Huzalılarla ittifak çabasına girmesi, Mekke'de onların dışlandığının en büyük işaretiydi.[143] Bu dışlanmışlığın zirvede olduğu dönem, Hz. Peygamber'in gençlik yıllarına rastlar. Mutayyebun'un bu süreçte zayıflaması[144] ve adeta Haşimilerin Hılfu'l-Fudul ile güç bulma denemesi anlamında yaptıkları bu son çıkış, onların ellerini bir müddet güçlendirdiği içindir ki, Hz. Peygamber'in bu antlaşmadan sitayişle bahsettiğini biliyoruz.[145] Haşimoğullarının Mekke'de tükendiği ve Rifade görevini bile artık yapamaz hale geldiği süreçte Hz. Peygamber'in ortaya çıkışı, rakip Kureyşliler açısından -Ebu Cehil açık ifadesiyle- adeta peygamberlikle Mekke'de yeniden kuvvet arayışı bulma çabası olarak algılandı.[146]

Ahmesilik (Ayrıcalıklı Grup)

Kusay ile gelişip Haşim'in atılımı ile devam eden süreç, Arapları Kabe'ye gelmeye mecbur bırakmıştı. Fil hadisesi ise Mekkeliler için adeta ekonomik hırslarının tatmini yolunu açmıştı. Burası tam olarak zengin tüccarların (Mele)

142 Mahmut İbrahim, 83-110.

143 Hz. Peygamber, sonraları bu antlaşmayı kullanıp Hudeybiye Antlaşması sonrasında Huzalılarla ittifak yapmıştır, Belazuri, I. 79; Halil Abdulkerim, 64.

144 Kılıçlı, 40.

145 İbn Sad, I, 129.

146 "Biz ve Abdümenafoğulları, şan ve şeref hususunda şimdiye kadar hep çekiştik durduk: Onlar halka yemek yedirdiler, biz de yemek yedirdik. Onlar arabuluculuk ederek diyet yüklendiler, biz de arabuluculuk ederek diyet yüklendik. Onlar halka bağışta bulundular, biz de bağışta bulunduk. Onlarla, kulak kulağa giden iki yarış atı durumuna gelince, onlar: "İşte, bizden, kendisine gökten vahiy gelen bir peygamber de var!" dediler. Biz bunun dengini nereden bulup onlara ulaşacağız?! Vallahi, biz hiçbir zaman ona inanmayız ve onu tasdik etmeyiz." İbn Hişam, III, 110.

yönettiği bir merkeze dönüşmüştü.[147] Artık bundan dönüş yoktu. Mekkeliler açısından üçüncü atılım süreci Fil olayı ile gerçekleşmiştir. Kusay'ın özenle oluşturduğu, Haşim ve kardeşlerinin uluslararası noktaya getirdiği Mekke'deki sistemin Ebrehe ordusu tarafından yok edilecek olması onları çok korkutmuştu. Ebrehe açısından ise gittikçe gelişen bu merkez ele geçirilmeli ve onları oraya çeken sembolik put mabedi olan Kabe yıkılmalıydı. Böylece hem Yemen-Şam ve Hire ticari yollarının kavşağındaki merkez ele geçirilip maddi menfaat sağlanacak, hem de müttefikleri olan Bizans ile birlikte düşmanları olan Sasanilere karşı, güneyden bir kuşatma ile ağır darbe vurulacaktı. Aynı zamanda Mekke'deki hakim tabakanın Sasani yanlısı tavırlarının da önüne geçilmiş olacaktı. Ancak Mekkelilerin talihi yaver gitti ve Ebrehe ordusu bu operasyonunu başaramayıp bir kısmı çölde yok oldu, bir kısmı dağıldı, bir kısmı da zelil bir şekilde Yemen'e geri döndü.[148]

İşte bu noktada Mekkeliler için üçüncü atılım döneminin başladığını söyleyebiliriz.[149] Fil olayı üzerine üretilen yığınlarca söylem ve şiirlerle, kendilerinin ne kadar önemli bir kavim olduğunu vurguladılar.[150] Allah'ın onları desteklediğini ve yardımcısı olduğunu sürekli gündemde tuttular. Bu sebeple Kur'an, onların bu tavrını eleştiri bağlamında Fil suresinde Allah'ın hakimiyetine ve kendisinin müşriklerin yanında olmadığına vurgu yapmıştır.[151] Mekkeliler Fil olayını Kabe'nin Allah tarafından korunduğu şeklindeki bir edebiyatla bezeyerek civardaki Tağut denilen diğer din merkezlerine karşı siyasi ve ekonomik üstünlük sağladılar. Örneğin; Taifliler kendi Kabe'lerinin (Tağutlarının)

147 *"Toplumun inkarcı (mele) ileri gelenleri: "Senin ancak kendimiz gibi bir insan olduğunu görüyoruz. Daha başlangıçta, sana bizim ayak takımı dışında kimsenin uyduğunu görmüyoruz. Sizin bizden bir üstünlüğünüz yoktur; biz sizi yalancı sanıyoruz." dediler."* Hud, 27.

148 Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 65.

149 Kinster, 25.

150 Ezraki, *Ahbarı Mekke*, Mekke 1996, I. 155

151 Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 54.

kabullenilmesi amacıyla Mekke'deki Kabe'nin yıkımı için gelen Ebrehe'ye rehber desteğinde bulunmuşlardı.[152]

Ebrehe'nin ordusunu yağmalayarak zengin olan Abdulmuttalib gibi bazı Kureyşliler yanında genel olarak Mekkeliler Fil olayını Mekke için büyük bir ranta çevirdiler ve buna destek bağlamında "Ahmesilik-Humus Ehli" uygulamasını getirdiler.[153] Şimdi Fil olayı üzerinden kendilerini "Ehlullah" ilan edip ayrıcalık sağlama zamanıydı. Bunu da "Ahmesilik" denilen kurumu ortaya sürerek yaptılar.[154] Bu kurum Fil olayı ile ortaya çıktı ve kurumlaştı.[155] Artık Mekkeliler diğer Araplar gibi Arafat'a, Müzdelife ve Mina'ya gitmiyorlardı. "Biz Humus ehliyiz (Ahmesi)." diyorlardı. Ayrıca diğer Araplara Kabe'yi tavaf sırasında elbise satışını gündeme getirmişlerdi. Buna göre; dini bir kılıf üretilerek içinde günah işledikleri elbiselerle Kabe tavaf edilemezdi. Ancak Humus ehli olan Mekkelilerden "Kureyş hakkı" denilen elbise almaları, değilse çıplak tavaf etmeleri gerekiyordu.[156] Bunun iki türlü getirisi vardı. Elbise satarlarsa para kazanmış oluyorlardı. Dışarıdan gelenler bu satışa tepki gösterip elbise almayıp çıplak tavaf ederlerse, çıplaklık kültürü fuhşu beraberinde getiriyor, hazırda beklettikleri cariyeleri ortaya sürüp para kazanıyorlardı. Yani her türlü de Mekkeliler kazançlı çıkıyordu. Yine dışarıdan yemek getirilmesini yasaklamışlar, Mekkelilerden yiyecek almaya hacıları zorlamışlardı. Buna da dini bir kisve bulmuşlardı.[157] Bu kazançlarında en fazla kullandıkları argü-

152 Kılıçlı, 53.

153 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut 1995, I, 446; Şevket Kotan, "Cahiliyye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik,", *Kuran Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011, 179.

154 Ali Selame, 309.

155 Bu kurumun Kusay ile kurulduğu belirtilse de (Kotan, 179) bu kurumun kurumsallaşması Fil olayı iledir, Kinster, 25.

156 Cevad Ali, IV, 21.

157 Ezraki, I, 155; bu sebeple Araf suresi 27. ayette ifade edilmiştir: "*Ey İnsanoğulları! Şeytan, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak ananızı babanızı cennetten çıkardığı gibi sizi de şaşırtmasın.*"

man da din idi.[158] Bu arada Ukaz panayırını kurup buna çok ihtimam göstererek sermayenin Mekke'de dolaşması için uğraş verdiler.[159]

Bu çerçevede kendilerini "muhrimun (harem ehli)" dışarıdan gelenleri ise "muhillun (hareme dışarıdan gelenler)" sayarak bir ayrıma gittiler.[160] Ticaretin gelişmesinin barış ile olacağını anladıkları için sürekli barışa önem verdiler. Bazen savaşın yasak olduğu haram ayları dört ayın dışına taşırıp "basl" uygulamasına gittiler.[161] Bütün bunları ticari rant için yapıyorlardı.

Hılfu'l-Fudul'un çıkış sebepleri arasında Ahmesilik merkezli bir tepkinin olması da mümkündür.[162] Çünkü Mekke'de emniyeti temin edemezlerse dışarıdan gelenler için güven sağlayamayan bu kentin ticareti ve rantı düşecekti.[163]

Sonuç olarak Kusay, Haşim ve Fil olayı ile üç süreç atlatıp çok iyi bir ivme kazanan Mekke ticaretini ellerinde tutanlar, bu durumu bırakmak niyetinde değillerdi. Hz. Peygamber'e kızgınlıkları bu yüzdendi. Adeta şunu diyorlardı: "Yıllardır çalışıp putlar üzerinde kurduğumuz bir sistem var. Şimdi bu sistem oturmuş ve adeta para akıtıyor. Sen bu sistemi yok etmek istiyorsun. Biz buna izin vermeyiz. Sana uyarsak elimizdeki imkanlar gider ve Huzalılar gibi Mekke'den sürülürüz."

158 Müşriklerin dini bir tavırla yaptıkları bu uygulamalarının doğru olmadığı bağlamında şu ayetler nazil olmuştur: "*Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir?*" *"Bunlar, dünya hayatında inananlarındır. kıyamet gününde de yalnız onlar içindir." de.*" Araf, 32.

159 Afgani, 277; ayrıca bkz. İrfan Muhammet Hammur, *Suku Ukaz*, Beyrut 2000; Mahmut İbrahim, 96.

160 Afgani, 70.

161 Kılıçlı, 19-37; Hz. Peygamber'in de bu tür tecrübelerle hareket ettiğini ve Medine'de ticareti zayıflatacak ortamları ortadan kaldırmaya çalıştığını görüyoruz.

162 Kotan, 183.

163 Ticaretin bu kadar büyüklüğü elbette Kur'an'ın da gündemine girecektir. Nitekim Kur'an'ın en uzun ayetinin ticaret ile ilintili olması ilginçtir, Bakara, 282.

Ancak Kur'an onlara şöyle cevap veriyordu:

"Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız." dediler. Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke'ye) yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler. Biz, refahından şımarmış nice memleketi helak etmişizdir. İşte yurtları! Kendilerinden sonra oralarda pek az oturulabilmiştir. Oralara biz varis olmuşuzdur.[164]

Sonuçta Müslümanlık geldiğinde Mekke bu coğrafyanın dini açıdan en önemli bölgesi haline gelmişti. Hz. İbrahim'den kalan bazı öğretilerin devam etmesi, bölgenin tarih boyunca yabancı istilalara fazla uğramaması buranın kutsal bir yer olarak kalmasında etkili olmuştu. Kusay'ın kurduğu sistem bunu perçinlemişti. Bu kutsallık İslamiyetten sonra da devam ettirildi. Mekke, Arap kültürü yanında Yahudi ve Hıristiyanlar vasıtasıyla ilahi dinlere ait kültürleri de bünyesinde bulunduruyordu. Haşim'in gerçekleştirdiği uluslararası ticaretin getirdiği sirkülasyon bu tür bilgi ve kültürlerin Mekke'ye ulaşmasına vesile olmuştur. Ebrehe meselesi ise onları Arabistan'da en önemli konuma yükselmelerine sebep olan olaydı.

Yesrib

Medine, Mekke'den sonra Hicaz'ın en önemli ikinci şehridir. Orijinal adı Kur'an'da zikredildiği üzere Yesrib'dir.[165] İslamiyet öncesi burada beş büyük grup yerleşim halindeydi.[166] Bunların üçü Yahudi grubuydu ve muhtemelen Buhtunnassar saldırısı sırasında Kudüs'ten kaçan Yahudilerdi. İsimleri Ben-i Kureyza, Ben-i Kaynuka ve Ben-i Nadir olan bu gruplar kültür olarak Araplaşmışlardı ve Medine ticareti onların elindeydi.[167] Hicret sonrası Hz. Pey-

164 Kasas, 57-58.

165 *"(Münafıklardan) bir takımı: "Ey Medineliler! (ehli Yesrib) Tutunacak yeriniz yok, geri dönün!" demişti."* Ahzab, 13.

166 Bkz. Cevad Ali, IV, 128.

167 Bkz. Michael Lecker, "İslam Öncesi ve İslamın İlk Dönemlerinde Medine Pazarları Üzerine", *İSTEM*, çev. Ahmet Turan Yüksel, Sayı: 4, Konya 2004.

gamber'in burada kurduğu alternatif pazar yeri ile Mekke'den gelmiş olan ticareti iyi bilen Muhacirler tefecilik yapmayıp düzgün davrandıkları için Yahudilerin elindeki Medine pazarını ele geçirdiler. Bunun üzerine bu üç Yahudi kabilesiyle problemler başladı ve ikisi sürüldü biri ise yaptığı ihanetten dolayı eli silah tutan erkekleri öldürülmek suretiyle cezalandırıldı. Yani mesele inanç ayrılığından çok ekonomik idi. Para Müslümanlara geçmeye başlayınca, kavga çıkardılar diyebiliriz.[168]

Diğer iki grup ise Yemen kökenli iki kardeş kabile idi. Bunlar Evs ve Hazreç olup[169] Yahudilerin kışkırtmasıyla yıllardır birbirleriyle savaşıyorlar ve zayıf düşüyorlardı. Bu sebeple Hz. Peygamber'in buraya gelişi onların aradığı lider eksikliğini tamamlamış ve Yahudi iğvalarına karşı güç birleştirmesi yaşanmıştı. Ayrıca Medine'de 50 kişilik bir Hıristiyan grup vardı ki liderleri Ebu Amir idi. Yesrib, hicretten (M. 622) sonra "Medine" adını aldı ve Müslümanların ilk başkenti oldu. Hz. Peygamber'in Mekke ve Taif'te tutunamayıp Yesrib'de tutunması ve hoşgörü ile karşılanmasının sebepleri arasında Medine'de Yahudilerin olması yanında Ensar'ın değişik medeniyetler kurmuş Yemen kökenli olması sayılabilir.[170]

Taif

Taif, Mekke'ye yakın bir yer olup Sakif kabilesinin merkeziydi.[171] Serin bir iklimi olduğundan Mekkeli zenginlerce sayfiye merkezi olarak kullanılıyordu.[172] Hz. Peygamber de bu sebeple onların yardımını istedi ancak onlar Mekkelileri karşılarına almaya cesaret edemediler. Ebu Uhayha, Utbe ve Şeybe b. Rebia, Abbas b. Abdulmuttalib gibi pek çok Kureyşli liderin Taif'te arazisi ve üzüm bağı vardı.

168 Tevfik Berru, 180.
169 Mahmut Arafe, 152.
170 Goldziher, 34.
171 Mahmut Arafe, 159.
172 Bkz. Cevad Ali, 130.

Taif, arıcılık, kuru üzüm, deri sanayi ve şarap üretimi ile meşhurdu ve Ebu Süfyan gibi Mekkeli liderler Taif'te üretilen bu malları Arabistan dışına satarlardı.[173] Kur'an'da bahsedilen "*karyeteyn*"den biri Mekke iken, diğeri Taif'tir. Kur'an şöyle der: *"Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi? dediler."*[174]

Yaşam

Kabile

Araplarda kabile liderine "şeyh" denilirdi ve öldüğü zaman yerine kabile içinde en yetenekli ve olgun kişi seçilirdi. Babadan oğula bir sistem yoktu.[175] Hz. Peygamber'in ve ilk halifelerin liderlikleri bu temel üzerinden oluşmuştu ve bilinen örf gereği kabullenilmişti. Hz. Ebu Bekir'in seçimini de bu temelde düşünebiliriz. Şeyh, düşman karşısında kabilesinin menfaatını korur, antlaşmalar yapar, geleneğe göre davranır, kabilenin yerleşim yerini seçer ve misafir kabul ederdi. Güçlü kabilelerin güçsüzleri himaye ettiği ve aynı zamanda sömürdüğü bilinmekle birlikte kabileler arası savaşlarda güç birliği oluşturulurdu.

Kabileler hür, mevali ve kölelerden oluşurdu. Ancak bir kabilenin esas üyeleri hürler idi. Bunlar da kendi arasında asilzade ve diğer Araplar olarak ayrılırdı. Mesela; Kureyşli ile diğer Araplar eşit değildi. Köleler ise üçüncü sınıf olup hiçbir hakları yoktu. Kabile isterse onu öldürebilirdi, kimse itiraz edemezdi.

Bir de hürler ve köleler arasında ikinci sınıf diyebileceğimiz mevali olarak adlandırılan azat olmuş veya o kabileye sığınmış kişiler vardı. Cahiliyye döneminde Mekke'ye gelen insanlar bir kabileye sığınmadan oraya yerleşemez-

173 Bu konular için bkz. Alusi. III, 388; Sad Zağlul, 399.
174 Zuhruf. 31.
175 Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, 38.

lerdi. Buna "vela" sistemi, sığınmacılara ise "mevali" denilirdi.[176] Mekke'de -Ammar ve ailesi gibi- bazı kabilelere sığınanlar vardı ki azat edilmiş köle ve çocuklarıydı. Bunlar hürler ile köleler arasında bir sınıf olup bir kabileye sığınmaz ise koruyucusuz kalır ya öldürülür ya da köleleştirilirdi de kimse sahip çıkamazdı ve ikinci sınıf insan olduklarından dolayı hür kadınlarla evlenemezlerdi.[177] Hz. Peygamber'in eşi Zeyneb ilk eşi Zeyd b. Harise ile bu örf sebebiyle anlaşamayıp boşanmıştı.[178] Evlenme ve miras konusunda hürler gibi muamele görmezlerdi. Mevalinin diyeti hürün diyetinin yarısıydı.

Müslümanların diğer topluluklarla ilişkileri ve bunun getirdiği hukuk da Cahiliyye dönemi hukukundan etkilenmiştir. İslam ile birlikte her ne kadar insanlar arası eşitlik prensibi getirilse de Hz. Peygamber'den sonra özellikle de Emeviler döneminde bu mevali sistemi aynen uygulandı. Mevalinin hürlerle evlilikleri yasaklandı. Bu durum suç kabul ediliyor, böyle evlilik yapanlar dövülüyor, saçı sakalı kesiliyor,[179] evlenen eşler boşanmaya zorlanıyorlardı.[180] Mevali önemli bir gelir kapısı olan orduya da alınmamıştı.[181]

Araplarda çöl ve vahalarda göçebe usulü yaşayanlara "bedevi" deniliyordu. Bedeviler, hayvancılık, kervan kılavuzluğu ve muhafızlığı yanında baskınlarla da geçinirlerdi.[182] Bu durum onları kaba ve agresif yapıyordu. Hurma, et, süt ürünleri ile beslenen bu topluluk şartlar gereği savaşçı ve kaba davranışlı idi. Çölün zor şartları ve yedikle-

176 Hala Arabistan'da benzer bir şekli uygulanmaya devam ediyor.
177 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 138.
178 Zeyneb'in bu uygulamanın tesiri ile Zeyd'i aşağılaması sebebiyle, boşanmanın gerçekleştiği anlaşılıyor. Ne yazık ki İslam'ın kaldırmaya çalıştığı bu Arap örfü Emevilerde yoğun olarak devam etti.
179 Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuubiyye*, İstanbul 1992, 51.
180 Sahabe döneminde bile bu tür bazı uygulamalar için bkz. İbn Abdirrabbih, *İkdü'l-Ferid*, Beyrut 1990, VI, 98.
181 Lewis, *Tarihte Araplar*, 98.
182 Öz, 31.

ri gıdalar onları kaba davranmaya itiyordu ki onların kabalıkları Kur'an'a da yansımıştır.[183] Fasih Arapçayı onlar konuşurdu. Çünkü kırsalda oldukları için diğer dillerin onların diline tesiri olmuyordu. Bu sebeple şehirliler çocuklarını Arapça öğrenmeleri için çöle gönderirlerdi.

Köy, kasaba ve şehirlerde yaşayanlara "hadari" deniyordu. Daha önce anlattığımız Arabistan ve çevresinde kurulmuş devletlerde yani; Yemen ve çevresinde, Sasani ve Bizans sınırlarında krallıklar kurmuş olan Arap kabileleri ile Hicaz'daki şehirlerde oturan kabileler hadari idiler. Taif ve Medine gibi ziraate elverişli yerlerde oturan hadariler geçimlerini genellikle tarımla; Mekke gibi ziraate elverişli olmayan merkezlerde ise ticaretle temin ederlerdi.[184]

Çöl kanunu çerçevesinde kişiyi koruyan kabilesidir. Kabiledeki bir fert yanlış bir iş yapsa da, kabile onu korumak için her şeyi göze alır. Nitekim Haşimoğullarının başta Ebu Talib olmak üzere birçok ferdi, Hz. Peygamber'e inanmasa da onu korumak için her şeyi göze almıştı.[185] Boykot olayı müşrik Haşimilere de uygulanmıştı, ancak onlar her türlü sıkıntıyı çekmişler ve Hz. Peygamber'i müşriklere teslim etmemişlerdi.[186] Kur'an bunu şöyle vurgular; "... *Eğer kavmin olmasaydı seni taşlayarak öldürürdük.*"[187]

Kişi de kabilesinin çıkarı için sorgulamaksızın her şeyi yapmalıydı. Asabiyet kuralı bunu gerektiriyordu. Talha en-Nemri, Müseylime'ye hitaben, "Senin yalancı olduğuna şehadet ederim; Muhammed'in de doğruluğuna şehadet ederim, fakat Rabiaoğullarından olan bir yalancı, bizim için Mudar'ın doğru olan peygamberinden daha iyidir."

183 "*Sana odaların ötesinden seslenenlerin çoğu akletmeyen kimselerdir.*" Hucurat. 4.

184 Alusi, III, 385.

185 Kabile her şeydi ama Mekke'ye kral olmak için gelen Osman b. Huveyris'e ilk tepki kendi kabilesinden gelmişti. Ebu Leheb de aynı şekilde davranabiliyordu. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 26.

186 Belazuri, I, 265.

187 Hud, 91.

şeklindeki sözü bunun en güzel kanıtıdır.[188] Meselenin iyi anlaşılmasına yardım etmek için şu anekdotu aktaralım: Hz. Peygamber'in, rakipleri olan Mudar kabilesinden çıkmasına içerleyen bir Rebialı (Abdullah b. Hazim) şöyle demiştir: "Rebia, peygamberini Mudar'dan göndereli beri Allah'a küsmüştür."[189] Bunu ona söyleten şey kabile asabiyetidir.

İslam ile birlikte asabiyet tamamen ortadan kaldırılmadı. Çünkü alternatif bir yapılanma ortaya koymadan eski sistemin yok edilmesi tamamen bir kaos meydana getirmiş olacaktır. Bu sebeple asabiyetin getirdiği bazı olumsuzluklar düzeltilse de genel olarak devam ettirildi. Eski bir kabile kanunu olan "Kardeşin zalim de olsa mazlum da olsa yardım etmelisin." atasözü bunu çok güzel açıklar.[190] Bir Cahiliyye şiirinde geçen bu sözü Hz. Peygamber'in tekrarlaması üzerine sahabiler, Müslüman olarak zalime yardımın nasıl olabileceğini sorunca; Hz. Peygamber, onun da zulmüne engel olarak yardımın olacağını belirtmiştir.[191]

İslam sonrası asabiyetin getirdiği avantajlar sonuna kadar kullanıldı. Nitekim Araplardaki asabiyet olmasaydı, ilk fetihlerin hızlı şekilde ilerlemesi çok zordu diyebiliriz. Bu asabiyet sayesinde kabileler organize edilmiş ve fetihlere yönlendirilmiştir. Araplardaki bu asabiyet Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in mahir girişimleriyle fütuhata kanalize edilip hem içerideki kargaşalar önlenmiş hem de Araplardaki bu potansiyel enerji, fütuhatlara harcanarak İslam için önemli bir açılım sağlanmıştır.

Mekkelilerin ve Ebu Cehil'in Bedir Savaşı öncesi yaptıkları dualarda "Akrabalık ilişkisini keseni ve adamlarını helak et. Bu gün burada haklı olanı galip kıl, haksız olanı

188 İbnu'l-Esir, II, 362.
189 Taberi, V, 548.
190 Öğmüş, 65.
191 Buhari, Mezalim, 4.

perişan et!"[192] şeklindeki duaları, onların akrabalık ilişkisine verdiği önem açısından dikkate değerdir. Araplardaki bu asabiyet kuralından Hz. Peygamber'in davet metodu bile etkilenmiştir. Toplumsal yapının bu kuralı ve Araplar açısından asabiyetin önemi sebebiyle tabiatıyla ilk davetin akrabasına yapılması emredilmiştir.[193] Hz. Peygamber'in Mekke toplumunda asabiyeti kullanarak kendini koruması[194] ve yine Medine'de akrabası olan Neccaroğullarının asabiyetini kullanarak onların korumasında Medine'ye girip onların arasına yerleşmesi dikkate değerdir.[195]

Böyle bir coğrafyada nazil olan Kur'an'ın bu ortamın unsurlarını kullanması elbette gayet doğaldır.[196] Kur'an'ın toplumsal faktörleri göz önüne alması da mantıklıdır.[197] Bu bağlamda Cahiliyye döneminin en önemli toplumsal kurumu diyebileceğimiz asabiyetin İslam ile ortadan kaldırılmayıp belki ıslah edilmesi normal bir süreçtir. İslam ile birlikte Cahiliyye döneminde de var olan "sıla-ı rahm" uygulaması Kur'an ve sünnet ile sabitleştirilmiştir. Bu bağlamda Arap toplumlarının akrabaya verdiği önem üzerinden mesaj verilmeye çalışılmıştır.[198] Hz. Peygamber de davetine[199] akrabasından başlamış, gerektiğinde daveti için akrabalığın ve asabiyetin sağladığı imkanları sonuna kadar kullanmıştır.[200]

Davetin yapılması noktasında kimi faydaları görülse de İslamiyet ile birlikte asabiyetin kaldırılmaması onu, sonraki yıllarda ortaya çıkan olaylarda kendisini gösteren olumsuzlukların temel nedeni yaptı. Hz. Osman'ın vali uygulamalarına karşı tepki, asabiyetin getirdiği bir sonuç

192 İbn Hişam, V, 89.
193 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 113.
194 Hud, 91.
195 Buhari, İman, 30.
196 Gezer, 269.
197 Apak, *Asabiyet*, 84.
198 Öztürk, 136-152.
199 "*Önce en yakın akrabanı uyar.*" Şuara, 214.
200 Apak, *Asabiyet*, 75, 83.

idi. Yine Hz. Osman'ın kanının Hz. Ali'den talep edilmesi başka bir asabiyet örneği olarak karşımıza çıkar.[201] Dahası Hakem olayı sırasında Yemenlilerin ortaya koyduğu asabiyet, bu kurumun getirdiği zararlar açısından dikkatle düşünülmelidir.[202] Kahtani oldukları için her olayı Adnanilerle rekabet açısından değerlendiren bu insanların tavırları, Hz. Ali'nin başarısızlığının baş sebeplerindendir. Emeviler dönemine gelindiğinde ise bu asabiyet çok vahşice uygulanacaktır. Asabiyet gereği Arap-mevali arasındaki evlilikler bile bozdurulmuştur.[203] Sonuçta tarihin derinliklerinden gelen bu kuralın birkaç yılda kaldırılamayacağı bellidir. Nitekim kaldırılamamıştır.[204] Ancak daha sonraki yıllarda bu kurumun kaldırılmasına da çalışılmamış ve Emevi-Haşimi, Kaysi-Yemani kavgaları hiç alakası olmayan Endülüs ve Türkistan coğrafyalarına kadar sürüklenmiş ve bu uğurda pek çok kan dökülmüştür.[205]

Hz. Peygamber'in putları yıkmaya gönderdiği kimseleri kendi kabilelerinden veya antlaşmalı olduklarından seçmesi dikkat çekicidir. Örneğin Taiflilerin taptığı Lat putunu kırmaya bir Taifli olan Muğire b. Şube, Huzalılar ve Medinelilerin putu Menat'ı kırmaya Huzalılarla antlaşmalı ve Medinelilerin yeğeni olan Abdulmuttalib'in torunlarından Hz. Ali'nin gönderilmesi Hz. Peygamber'in toplumsal duyarlılıkları göz ardı etmediğinin göstergelerinden olmalıdır.[206]

Aile

Cahiliyye çağında kadınlar, hür ve cariye olmak üzere ikiye ayrılırdı. Hür olanlarda da genel olarak orta ve aşa-

201 Apak. *Asabiyet*, 158.
202 Bkz. Azimli. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4, Hz. Ali*, Ankara 2014. 130.
203 Ahmet Çelebi, *İslam Öncesi Mekke*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul 1997, 87, 190.
204 Arapçılık asabiyetinin getirdiği felaketler için bkz. Mehmet Azimli, *Babek-Bir Direnişçi*, Konya 2013.
205 Apak, *Asabiyet*, 244, 252.
206 Orhan Atalay, "Cahiliyye Döneminde Putlar ve Putçuluk". *İslami İlimler Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1, 2010.

ğı tabakalarda kadının hiçbir önemi yoktu. Bilhassa aşağı tabakalarda kadının değeri, kişinin hayvanına verdiğinden daha az idi. Ancak asil ve zenginlerin kadınları itibarlı sayılırlarsa da kadınların miras alma hakkı yoktu. Erkekler istedikleri sayıda kadınla evlenebiliyorlardı. İslamiyet bu evlenme usulünü kaldırarak, aynı anda ancak dört kadınla evlenilebileceği sınırını getirmiştir. Araplarda çok az görülmekle birlikte, Temim gibi bazı kabilelerde kız çocuklarını diri diri gömme adeti de vardı.[207] Cariyeler, alınıp satılır, fuhuş yaptırılarak para kazanılırdı. Evlatlık, evlat edinenin varisi olurdu.[208]

Kabileyi oluşturan en küçük birim aile idi. Bu bildiğimiz nikah türü ile gerçekleşiyordu. Ayrıca Hz. Aişe'nin bildirdiğine göre; normal nikah dışında farklı birliktelikler de vardı. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

Nikah-ı muta; süreli nikah idi ve genelde yolculuklarda mola verilen yerlerde yapılırdı. Bu nikah türünü Hz. Peygamber'in birkaç defa yasakladığını ancak çok alışkın olan Arapları bundan vazgeçiremediğini görüyoruz. Daha sonra Hz. Ömer'in kesin bir yasağı olsa da bu nikah türü devam etmiştir. Nitekim Hz. Ali döneminde bunun örnekleri bulunmaktadır. Şu anda Şia gibi bazı mezhepler bu nikahı caiz görmektedir.[209] Nikah-ı bedel; eşleri karşılıklı değiştirme şeklinde uygulanıyordu. Nikah-ı hıdn; hür kadınların gizlice yaşadıkları fuhuş hayatıydı. Nikah-ı istibda; asil soydan gelen bir erkekten çocuk sahibi olmak için kişinin eşini ona sunması ve eşi hamile kalıncaya kadar ona yaklaşmamasıydı. Nikah-ı makt; büyük oğlun babası-

207 Alusi, III, 42; Yavuz Yıldırım, "İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu", *İstanbul İlahiyat Fakultesi Dergisi*, Sayı: 7, 2003; Öz, 32.

208 Necdet Çağıl, "İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011, 201.

209 Bkz. Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer* (Dini Ferasetî Bölümü).

nın ölümünden sonra üvey annesiyle evlenmesi şeklindeydi.[210] Nikah-ı şığar; başlık ve mehir vermemek için kızların değiştirilmesiydi ki; bu günümüzde uygulanan "Berdel"e bazı yönlerden benzemektedir. Ayrıca çok kocalılık diyebileceğimiz bir tür birliktelik vardı ki; birçok erkekle beraber olan kadın doğan çocuğunu birine verir, o da kabullenmek zorunda kalırdı.[211]

Ekonomi

Arap Yarımadasında ekonomi üç temel üzerinde yükseliyordu; ticaret, tarım ve hayvancılık. Başta Mekke olmak üzere bazı şehirler bunların ilki olan ticaretle meşguldü. Mekke gibi Hz. İbrahim'in ifadesiyle,"*ekin bitmeyen vadi*" gibi yerlerin başka da bir şansı yoktu.

Arabistan, üç kıtası bilinen dünyanın ortasında müdahale edilmeden, ancak dünyanın iki ana ticari damarının birinin üzerinde (Baharat) diğerinin de yakınında (İpek) kalmış, ticari yollarla irtibatlı bir bölgedir. Bu sebeple ticaret Arapların özellikle de Mekke ekonomisinin temelidir. Bizans ve Sasani paraları kullanılarak Yemen, Şam ve Hire arası seferler yapılıyordu. Bu bağlamda kurulan Ukaz, Zu'l-Mecaz ve Mecenne gibi ticari fuarlar önemliydi. Ticaretin zarar görmemesi için Haram aylar ihdas edilmiş ve Muharrem, Recep, Zilkade ve Zilhicce aylarında ticaret ve hac yapılabilmesi için savaş yasaklanmıştı.

Tarım konusunda özellikle hurma tarımı öne çıkıyordu. Bunu da en iyi şekilde Medine ve Hayber gibi yerlerde görüyoruz. Medine, Arabistan'ın en kaliteli hurmalarının yetiştiği yerdi. Hayber adeta bir hurma deposu idi. Taif ise bahçecilik ve üzüm üretimi ile meşhurdu. Diğer tarımsal geçim bölgeleri olarak; Yemen, Necd, Yemame gibi yerler

210 Hz. Peygamber'in dedelerinden Haşim böyle bir uygulama yapmıştı, Suheyli, *er-Ravzu'l-Unf*, Beyrut 2000, II, 229.

211 Amr b. As, bu uygulama sonucu babası As'a verilmiş sahabilerden biriydi, Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, Beyrut 1987, IV, 39.

sayılabilir. Basra Körfezi bölgesindeki toprakların çoğu tarıma elverişliydi.

Hayvancılık ise özellikle bedeviler arasında yaygınlaşmıştı ve onlar için en önemli geçim kaynağı idi. Hayvanların eti, sütü, yünü onlar için çok hayati idi. Özellikle deve bedevi için her şeydi. Diyet ve mehir gibi hususlarda ölçü birimi idi. İnsan diyeti, yüz deve olarak konulmuştu.[212] Arapların kullandığı at ise baskınlarda ve savaşlarda gerekiyordu.

Din

İslam öncesi Araplarda yeknesak bir din algısı yoktu. Çoğunluğu putperest olmakla birlikte değişik bölgelerde, Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik, Sabiilik, hatta zındıklık bile mevcut idi. Çok az kimse ise Hanif diye nitelenen Allah'ın birliği inancına sahip idi. Şimdi bunları incelemeye çalışalım;

Putperestlik

Arapların ne zamandan beri müşrik olarak yaşadıkları bilinmemektedir. Onların ilk puta tapmaya başlamalarıyla ilgili olarak aktarılan Huza kabilesi lideri Amr b. Luhay'ın putperestliği başlattığı şeklindeki rivayetler, Kureyşlileri temize çıkarma ve Mekke'den kovdukları Huzalıları kötü gösterme amaçlı üretilmiş olmalıdır.[213] Bu anlamda Amr b. Luhay adeta bir günah keçisi konumuna getirilmiş olmaktadır.[214] Amr, Hubel putunu getirmiş olabilir, ancak Kureyşliler Hubel putu gelmeden de muvahhit değillerdi yine putperest idiler.[215] Onların putperestlikleri daha eskilere dayanır.

212 Ali Bardakoğlu, "Diyet", *DİA*.
213 Abdulkuddus el-Ensari, *et-Tarihu'l-Mufassal Li'l-Kabetu'l-Muşerrefe Kable'l-İslam*, Kahire trz., 41.
214 Buhari, Menakıb, 9.
215 İbnü'l-Kelbi, 42.

Mekkelilerin inanışlarında esas aldıkları büyük putların onlara ticari seferler sırasında Şam bölgesinden geldiği anlaşılmaktadır. Özellikle Şam bölgesi ile yapılan ticaret, Mekke ve civarındaki dini yapıyı etkilemiştir. Mesela Kur'an'da bahsedilen Taiflilerin putu Lat, Şam civarındaki insanlardan devşirilmiştir.[216] Medinelilerin taptığı Menat putu ise Babilonya bölgesinin putudur.[217] Kureyş'in putu Uzza ise Greklerin Afrodit tanrısının mukabilidir ve Güney Arabistan'da da önemsenir.[218] Kuzeydeki kimi Araplar arasında da yaygındır.[219] En büyük put olan Hubel ise Huzalı Amr b. Luhay tarafından Şam bölgesinden getirilmiştir.[220] Bizanslılarda uygulanan yerin altında putları saklama olayı bile buradan Mekkelilere geçmiş ve zaman zaman bu adeti uygulamışlardır.[221]

Mekkeliler putlara tapmalarına rağmen Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yapıldığını belirttikleri Kabe'nin kutsiyetini de tanımaya devam edip putlarını buraya yerleştirmişlerdir. Esasen onlar Kabe'ye olan hürmetlerinden dolayı sefere çıkarken Harem'den yanlarına aldıkları taşlara Mekke dışında tavaf ederlerdi. Müşrikler putlara ibadette her zaman samimi değillerdi. Putlara tapınmada şekli uyum olmakla beraber niyetler farklıydı. Hatta onların putlara hakaret ettikleri dahi oluyordu.[222] Onlar putlara tapmakla birlikte kainatın yaratıcısı ve koruyucusu olan yüce bir Allah inancına da sahiptiler. Putları ise Allah ile aralarında aracı varlıklar olarak düşünüyorlardı.[223]

216 Cevat Ali, VI, 229; Çelebi, 181.
217 Tevfik Fehd, "Menat", *DİA*.
218 Hitti, I, 120; Apak, *Cahiliyye*, 274.
219 Ğuveydi, 49.
220 İbnü'l-Kelbi, 42.
221 Ömer Müftüoğlu, "Nüzul Döneminde Putlar Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı", *Kuran Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011, 102.
222 İbnü'l-Kelbi, 40, 59; Öz, 32.
223 "*Onu bırakıp da putlardan dostlar edinenler: "Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz." derler.*" Zümer, 3.

Araplar Kabe gibi içi put dolu olan yerlere Tağut ismini verirlerdi. Arabistan'da bu tür Tağutlar bulunuyordu.[224] İslam öncesi Tağut dediğimiz yerlerde sadece putların bekçileri vardır ki bunlar din adamı olarak değil, sadece putlara hizmet amaçlı bulunmakta idi.[225] Ehl-i Kitap'ta din adamı tabiri olmasına rağmen, bölgedeki bu dini yapılanmada din adamı tabiri ve uygulaması yoktur. Müslümanlıkta da din adamı tabiri ve uygulamasının olmaması bu anlamda dikkat çekicidir.

Yahudilik

Arabistan'da Ehl-i Kitap'ın fikirleri biliniyordu.[226] İran kralı Buhtunnassar'ın Kudüs'ü işgali ve Süleyman mabedini yıkıp Yahudilerin çoğunlukla alim ve elit kesiminin Babil'e sürgünü üzerine, Kudüs'teki bazı Yahudilerin kaçarak Medine, Hayber, Vadi'l-Kura ve Fedek gibi Arabistan'ın bazı kesimlerine yerleşmesi sonucu bölgede Yahudi varlığı oluşmuştur. Yahudiliğin Araplar arasında ilgi görmemesinin sebebi, onların kendilerini Allah'ın seçilmiş halkı olarak görüp Arapları aşağılamaları ve vefasız, fitne çıkaran, mal düşkünü-tefeci olarak şöhret bulmalarıdır.[227]

Yahudiler, Mekke'de sadece ticaret için bulunmuşlardır.[228] Bu süreçte Müslümanlara bir düşmanlıkları görülmediğinden Mekki surelerde Yahudilikle ilgili olumsuz yargı pek yoktur. İhtiyaç da olmamıştır. Ancak Medine döneminde Müslümanların başlıca düşmanı haline geldikleri için onlarla ilgili çok ağır ifadeler içeren ayetler nazil olmuştur ve bu ayetlerin iniş süreci Yahudilerin Medine'den temizlenmesi ile sona ermiştir.[229]

224 Günaltay. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 73.
225 İbnü'l-Kelbi, 116.
226 Dağim. 47; Çelikkol, 185.
227 Mahmut Arafe, 191; Sad Zağlul. 360.
228 Halil Abdulkerim, 143.
229 Cevat Ali. VI. 543.

Hıristiyanlık

Hıristiyanlık[230] Suriye'de Yakubilik, Irak'ta Nasturilik şeklinde ve bunun yanında Cüzam, Tağlib ve Bekir gibi birçok Arap kabilesi arasında da geniş bir şekilde yayılmıştı.[231] Necran'da yoğun bir Hıristiyan nüfus vardı ve burada "Necran Kabesi" diye anılan bir de manastır yapılmıştı.[232]

Mekke'de ise Varaka gibi bazı kimseler arasında yayılsa da özellikle Fil olayı sonrası Hıristiyanlara karşı büyük bir nefret oluşmuştu.[233] Ancak köle olarak getirilen kimseler Hıristiyanlığı yaşıyorlardı.[234] Kabe'nin içinde Meryem ve oğlu İsa'nın resimlerinin yapılmasının sebebi bölgedeki Hıristiyanları ticari maksatla buraya çekmek amaçlı olmalıdır.[235] Mekke fethi sonrası burada bir tapınma tehlikesi olmadığı için Hz. Peygamber'in bu resmi Kabe duvarından sildirmediğini ve Abdullah b. Zübeyr dönemine kadar orada kaldığını da belirtmiş olalım.[236]

Mekke döneminde bu din ile ilgili olarak gelişen ihtiyaç sebebiyle Habeş hicreti öncesinde Meryem suresi inmiştir.[237] Yesrib'de ise Ebu Amir adlı bir şahıs etrafında 50 kişilik bir Hıristiyan grup vardı.[238]

Kur'an'da Yahudilere oranla Hıristiyanlarla ilgili genelde olumlu bir durum sözkonusudur. Sadece teolojik tartışmalar yapıldığı sırada bazı ayetler inmiştir. Ancak Yahudilere yapıldığı gibi keskin ifadeler yoktur. Buna ihtiyaç

230 Bu konuda detay için bkz. Luvis Şeyhu, *en-Nasraniyye ve Adabuha Beyne'l-Arabu'l- Cahiliyye*, Beyrut 1986.
231 Halil Abdulkerim, 195; Zekiye Sönmez, *Arap Yarımadasında Hıristiyanlık*, Ankara 2012, 148; Dağim, 65.
232 Sad Zağlul, 366.
233 Mahmut Arafe, 197.
234 Sönmez, 148-149.
235 Yahudilikte resim yasağı vardı, bkz. İbrahim, Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, *Hz. Muhammed*, Ankara 2011, 187.
236 Ezraki, I, 165.
237 Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, Meryem suresi giriş bölümü.
238 Cevat Ali, VI, 662.

da olmamıştır. Çünkü o dönemde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında ağır bir düşmanlık yoktur. Hatta Yahudilere oranla "daha iyi" oldukları şeklinde ayetler vardır:

> *İnananlara en şiddetli düşman olarak, insanlardan Yahudileri ve Allah'a eş koşanları bulursun. Onlardan, inananlara sevgice en yakın "Biz Hıristiyanız!" diyenleri bulursun. Bu, onların içinde bilginler ve rahibler bulunmasından ve büyüklük taslamamalarındandır.*[239]

Tabiki bu ayet konjönktürel ve tarihsel bir durumu göstermektedir. Değilse Müslümanlar, Hıristiyan toplumlardan çektiklerini Yahudiler dahil hiçbir gruptan çekmemiştir. Hala da bu zulümler devam etmektedir. Seyyid Kutup; adeta tarihselci bir yaklaşımla Hıristiyanların Yahudilerden aşağı kalmadığına vurgu yaparak ilgili ayetin o dönem şartları içinde düşünülmesi gerektiğini belirtir.[240]

Mecusilik

Mecusilik, Araplar arasında genelde pek itibar görmemiştir. Arap Yarımadası'nda bulunan Mecusilerin büyük

239 Maide, 82-83.

240 Seyyid Kutub, *Fizilali'l-Kur'an*, Maide, 82-83. ayetin tefsiri: "Yahudiler ile Haçlılar arasında hiçbir fark yoktur. İslam'a karşı düzenlenen komplolarda, ona karşı duyulan kinde, uzun zamanlar boyunca ateşi sönmeyen savaşlarda Yahudilerin cephesiyle, Haçlıların cephesi arasında hiç bir ayrılık yoktur.
Genellikle buna benzer Kur'an ayetlerinin devamına bakmadan, surenin bütünlüğünü göz önünde bulundurmadan, Kur'an'ın temel ilkeleri ile ilgili açıklamaları incelemeden ve bunların hepsini doğrulayan tarihi gerçekleri dikkate almadan ayetlerin ön kısımlarını alırlar ve kendilerine kin besleyen, kendilerine karşı tuzak peşinde olan düşmanlarının hesabına; bu ayet parçalarını birer vasıta olarak Müslümanların duygularını, bilinçlerini uyuşturmak için kullanırlar. Bu, aynı zamanda düşmanların da gerçekleştirmeye çalıştığı bir eylemdir ve bu inanç sisteminin köklerine indirilmek istenen son darbe mesabesindedir."
Haçlıların İslam'a ve Müslümanlara karşı kinleri, iki asır boyunca devam eden Haçlı savaşları sırasında bütünü ile ortaya çıkmıştı. Ayrıca Haçlıların bu kinleri; İspanya'daki İslam'a ve Müslümanlara karşı yerli halkı kışkırtmaları ile önce Afrika'daki daha sonra tüm dünyadaki İslam memleketlerine karşı sürdürülen sömürme ve misyonerlik hareketleri ile de gözler önüne serilmiştir. ...Hindistan ile Pakistan arasındaki savaşın nedeni Keşmir değildir ve Haçlıların bu savaştan uzak olduğu sanılmamalıdır...

çoğunluğu Bahreyn, Yemen ve Umman taraflarında oturuyorlardı.[241] Ancak Araplar arasında pek yaygın değildi. Irak'ta Sasani imparatorluğuna bağlı Hireli Araplar bile Mecusiliği değil, Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi.[242] Araplar arasında çok yayılmamasının sebebi İranlıların Arapları küçük görmeleri olmalıdır. Bu sebeple Mecusiliğe karşı Araplarda bazı konularda ters orantılı bir tepkisellik olma ihtimali mevcuttur.[243]

Zerdüşt'ün öğretisine göre:

> Dirilişten sonra dürüstler ve günahkarların birbirinden ayrılacakları kıyamet günü gelecektir. Ahiret mahkemesinde, adalet terazisi (Mizan) vardır. Günahların ağır gelmesi durumunda ruh, bir bıçak ağzı gibi daralan köprünün (sırat) üzerinden varlıkların zevk ve pişmanlıktan mahrum kaldığı Misvan-Gatu'ya (karışık yer-cehennem) gönderilir. Bütün insanlar ateş dolu nehri (sırat) geçecekler. Erimiş metalden oluşan nehir cehenneme akacak, orada bütün kötüler yok olacaklar. Eğer kişinin yaşam süresince yaptığı iyi eylemler terazide ağır gelirse ruhu cenneti hak eder ve güzel kızlar (huriler) tarafından karşılanır ve köprüyü (sırat) geçmesine yardım edilir. Bu nehir dürüst insanlar için taze süt olarak (kevser) görünecektir.[244]

Bütün bu kavramların İslamiyette de benzer şekilde kullanılması, Arap zihninin algısı sebebiyle olmalıdır. Kur'an, bu zihnin algıladığı yoldan ilerlemiş ve yeni bir inşa yapmıştır. Ancak kullandığı argümanlar bu zihnin temelinde olan verilerdir. Zerdüştlerdeki ibadet saatleri de İslam'daki beş vakit namazın vakitleriyle örtüşmektedir. Onlardaki ibadet öncesi temizlik olayı da (abdest) ben-

241 Mahmut Arafe, 186.

242 Cevat Ali, VI, 691.

243 Örneğin Mecusilerde ateş önemli ve kutsal iken, Araplarda şeytan algısı ateş kültü içinde değerlendirilir. Arap zihni böyle algıladığından dolayı Kur'an da kötülük merkezi olarak sembolleştirdiği şeytanı bu algı (ateş) üzerinden anlatmış olabilir. Çünkü Arap algısında ateş olumsuzluk içermektedir. Bkz. "*Cinleri de yalın bir alevden yaratmıştır.*" Rahman, 15.

244 Gündüz, "Mecusilik", *DİA*.

zerliklerden biridir. Mecusilerin ibadet dualarındaki kötülüklerden uzaklaşma talepleri gibi bir çok benzerlikler sıralanabilir.[245] Bütün bunlardan olsa gerek İslam sonrası Mecusiliğin mensupları, Müslümanlar tarafından Ehl-i Kitap sayılarak cizye alınmıştır.[246]

Mekke'de insanlar kuzeydeki Gassaniler ve Hirelilerde olduğu gibi Sasani ve Bizans taraftarları şeklinde bölünmüşlerdi. Osman b. Huveyris'in Bizans adına bölgede kral olmak istemesi muhtemelen o günlerde Mekke'ye hakim olan Sasani taraftarlarınca reddedilmişti. Bu reddedişin özellikle Mutayyebun'dan ayrılan ve Abdişems, Nevfel ve Amiroğullarıyla beraber ayrı bir baş tutup Sasanilere meyletme ihtimali olan Esed kabile şefi Esved b. Muttalib'den gelmesi dikkat çekicidir.[247]

Ebrehe'nin saldırdığı süreçte de Sasanilere yakın olanlar Mekke'ye hakimdi. Onlar Bizans'ın Ebrehe vasıtasıyla bölgelerine hakimiyetini istemiyorlardı. Bu sebeple Abdulmuttalib'in Ebrehe ile görüşmesi iyi karşılanmamıştı. Ayrıca Ficar harplerinde bölgeye sızmaya çalışan Sasanilere karşı da[248] (bir anlamda Sasanileri temsil eden kabilelerle yapılan bu savaşlara) muhtemel bir Bizans tarafgirliği ile Hz. Peygamber'in kabilesi de girmiş ve Yemen-Hire yolunun hakimiyeti için mücadele edilmişti.[249]

Sonuçta Ficar harpleri ortamında büyüyen Hz. Peygamber'in Sasanilerden hazzettiği söylenemez. Sonraki yıllarda da Bizans-Sasani kapışması sırasında Hz. Peygamber ve takipçileri kendilerini Bizans tarafında hissediyorlardı. Muhtemelen bu sebeple Rum suresinde Sasanilerin şimdi başarsa da sonraki süreçte yenileceği ifade edilmiştir.[250]

245 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*. 25.
246 Şinasi Gündüz, "Mecusilik", *DİA*.
247 Bu kabile Osman b. Huveyris'in kabilesidir.
248 Tevfik Berru, 221.
249 Ahmet Turan Yüksel, 41.
250 Rum, 1-2.

Rum suresinin o günkü tarihi bir olay çerçevesinde okunması, Hz. Peygamber'in ve sahabilerin muhtemel Sasani karşıtlığını göstermesi açısından kayda değerdir.

Sabiilik

Sabiiler, Hz. İsa öncesi dönemde resmi Yahudilik anlayışına karşı çıkan Hz. Yahya'nın cemaatidir. Basra bölgesine yerleşmiş ve mabetler inşa etmişlerdi.[251] Müslümanlar tarafından Ehl-i Kitap muamelesine tabi tutulmuşlardı. Sabiilerin kendilerine özgü dua, abdest, oruç, kurban, kutsal günler, bayramlar ve mabetleri vardı.[252] Sarhoşluk veren alkollü maddelerin içilmesini haram, heykel ve suretlere tapınmayı da büyük günah kabul ederlerdi. Onlar Müslümanlar gibi dinlerinin Hz. Adem'le başladığını iddia ederlerdi ve ahiret inancına sahiptiler.[253] Sabiiler, Kur'an'da Ehl-i Kitap'la beraber anılmış ve onlar içinden, "*Allah'a ve Ahiret gününe inanıp salih amel işleyenler için rableri katında mükafat bulunduğu, korkularının olmayacağı ve üzüntü çekmeyecekleri*" bildirilmiştir.[254]

Araplar arasında güneşi kutsayanlar da vardı ve çocuklarına Abdüşşems (güneşin kulu) adı veriyorlardı. Güneşe tapanlar, güneşin doğuşu, yükselişi ve batışı sırasında günde üç vakit dua ederlerdi. Bu üç vakit, İslam'da kerahet vakti kabul edilmiştir. Ayrıca Lahm, Himyer ve Kureyş kabileleri tarafından Şira yıldızı takdis ediliyordu. Kur'an'da bu yıldıza işaret edilerek "*Doğrusu, şira yıldızının rabbi O (Allah)'dur.*" denilir.[255] Gök cisimleri ile ilgilenen Arapların bazı bilgilerinin buradan gelmesi muhtemeldir.

251 Mahmut Arafe, 189.
252 Sönmez, 82; ayrıca Harran ve çevresinde bulunan ve eski Asur-Babil geleneğinin devamı olarak sürdürülen yıldız-gezegen kültüne dayalı putperestliğe de Sabilik denilir oldu. Bunlar muhtemelen Abbasiler döneminde zimmi statüsünü sürdürebilmek amacıyla bu ismi almışlardır.
253 Şinasi Gündüz, "Sabiilik", *DİA*.
254 Maide, 69.
255 Necm, 49.

Araplar, kendi kavminin dininden başka bir dine girene de Sabii derlerdi. Bu anlamda Mekkeliler Hz. Peygamber'e ve ilk Müslümanlara da "Sabii" demişlerdi.[256]

Hanifler

Kur'an'daki hanif kelimeleri Mekke'deki bu isimde bir dini yapılanmayı çağrıştırmamaktadır.[257] Kur'an'daki anlam daha çok fıtratı gereği muvahhit yaşayan kişilere karşılık gelmektedir.[258] Mekke'de "Haniflik" diye bir din olduğunu söyleyebilmek zordur.[259] Öncelikle böyle bir dinin olması için bu dinin kitabı, peygamberi ve en önemlisi ritüelleri olması gerekmektedir.[260] Oysa Mekke'de böyle bir yapı yoktur. Kur'an'daki hanif kelimelerinin genel olarak Hz. İbrahim ile birlikte kullanılması hanifliğin Hz. İbrahim'in dini olduğu düşüncesine sürüklemiş olmalıdır.

O günkü Mekke'de Hanifliğin olduğunu ispat sadedinde "Hanif" diye bahsedilen dört kişiden bahsedilmektedir.[261] Ancak bunlar din aramaya çıkan ve sonunda üçü Hıristiyanlığa karar kılmış olan kimselerdir.[262] Son kişi olan Zeyd b. Amr ise nasıl ibadet edileceğini bile bilmeden ölen birisidir.[263] Hz. Peygamber, vahiy öncesi onun bazı tavırlarından faydalanmış ve uygulamıştır.[264] Nitekim bunların dışında da Mekke'de Hz. İbrahim'in geleneği üzere yaşamaya çalışan ve kendilerini Hz. İbrahim'e nisbet eden insanlar mevcut idi.[265] Örnek verirsek; esasen muvahhit olarak yaşadığı aktarılan ve haniflerden olarak nitelendirilen Ukaz panayırında Hz. Peygamber'in de ken-

256 Alusi, III, 224; Kılıçlı, 74.
257 Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, 73; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 83.
258 Cevat Ali, VI, 451.
259 Bkz. Cevad Ali, VI, 449.
260 Çelikkol, 293.
261 İbn Habib, *el-Munemmak*, 153.
262 Varaka, Hıristiyanlığı tercih etmiş bir kişiydi, İbn Kuteybe, 47.
263 Alusi, II, 247.
264 Çelikkol, 198.
265 Mahmut Arafe, 205; Dağim, 47; Halil Abdulkerim, 223.

disini dinlediği Kus b. Saide'nin sözleri, Müslümanlığın getirdiklerinin benzeriydi.[266]

Sonuçta "Haniflik" diye bir din yoktur. Belki tevhide uygun yaşamaya çalışan, ama bir peygamber ve kitap takip etmeyen kişiler bulunmaktadır. Kurumsal anlamda bir din olarak "Haniflik" tabiri muhtemelen Hz. Peygamber'in atalarının Müslümanlığını ispat sadedinde ilk siyercilerin üretmiş oldukları bir şeydir ve gerçeği yansıtmamaktadır.[267]

Zındıklar

Bazı kaynaklarda bir kısmı "Kureyş'in zındıkları" diye anılan ve Ebu Süfyan b. Harb, Übey b. Halef, Nadr b. Haris, As b. Vail, Velid b. Muğire, Ukbe b. Ebi Muayt, Nübeyh b. Haccac, Münebbih b. Haccac gibi isimlerden oluşan küçük bir gruptur. Bunlar, zındıklığı Hirelilerden öğrenmişlerdi. Ebu Süfyan dışında hiç biri Mekke fethine kadar yaşamadığı için Müslüman olmadı.[268] Bunların bir kısmının Mazdek inancını benimsediği de zikredilir.[269] "*İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi ki hemen apaçık bir hasım kesilir ve kendi yaratılışını unutur da; "Çürümüş kemikleri kim yaratacak?" diyerek, bize misal vermeye kalkar!*"[270] ayetinin muhatabı da Mekke'deki bu türden kişilerdir. Hz. Peygamber'in bunlara karşı daha hassas ve sert olduğunu anlıyoruz. Bedir Savaşı'nda bütün esirler kurtulmalık para karşılığı serbest bırakılırken, bunlar arasından sadece iki esir Hz. Peygamber'in özel talimatıyla öldürüldüler. Bunların isimleri Ukbe b. Ebi Muayt ve Nadr b. Haris idi.[271]

266 Alusi, II, 244; Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara 2013, 21; Cevad Ali, *el-Mufassal*. Bağdat 1993, VII, 365.
267 İbn İshak, İbn Habib İbn Kuteybe gibi, Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, 73; Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*. çev. Süleyman Kalkan, Ankara 2013, 34.
268 Liste için bkz. İbn Habib, *el-Muhabber*, 160-161.
269 Kister, 101.
270 Yasin, 78-79.
271 Vakıdi, 82, 107.

II. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ İNANÇLAR

İslam'ın indiği coğrafyadaki inanç mensuplarından bahsettikten sonra şimdi de aynı coğrafyada yaşayan insanların itikadi konulardaki düşünce boyutlarının Müslümanlık ile karşılaştırmasını yapmak istiyoruz.

Allah İnancı

Allah kelimesinin İbrani dilinde "eleh-elohim" kökünden geldiği zikredilir.[1] Mekke'deki müşrikler de bu kelimeyi "yeri göğü yaratan" anlamında kullanıyorlardı: *"And olsun ki onlara: "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?" diye sorarsan, şüphesiz "Allah'tır!" derler."* ayeti ve benzerlerinde bu durum tekraren belirtilmektedir.[2] Bazı eski Arap şiirlerinde Allah ile beraber Lat ve Uzza'ya da yemin edildikten sonra "Allahu ekber-Allah en büyüktür." denilir.[3]

Yani Cahiliyye dönemi Arapları Allah inancına sahiptiler. "Ya Allah, Allahumme" gibi tabirleri kullanmaları ve sadece Allah'a ait olduğunu düşündükleri "Rahman" isminin çoğulunun olmaması onlardaki "Yüce Tanrı" inancını göstermesi açısından dikkat çekicidir.[4] Yüce Tanrı anlayışı ile birlikte monoteist denilebilecek tek tanrı inancı da yoktu. Muhtemelen Yemen-Şam seferlerinde öğrenip buralara taşıdıkları Eski Yunan, Roma ve Hint dinleri gibi

1 Cemil Sena, *Hz. Muhammet'in Felsefesi*, İstanbul 1971, 284.
2 Bkz. Ankebut, 61; Lokman, 25; Zümer, 38; Zuhruf, 9, 87.
3 Ğuveydi, 61.
4 Ömer Ünal, "İslam Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dini Motifler", *Nusha*, Yıl: 3, Sayı: 9, 2003.

yüce Tanrı yanında bazı alt ilahlar da kabullenmişlerdi. Putların Şam bölgesinden getirilmesi de bunun göstergesi olmalıdır.

Aslında Mekke'deki nüfusun kahir ekseriyetinin Allah inancı vardı. Onların Allah inancındaki sorun, Allah ile iletişim sorunu idi.[5] Allah ile aralarına aracı varlık dedikleri putları koyuyor,[6] bunların Allah'a yaklaştırıcı varlıklar olduğunu söylüyorlardı. "*Biz, bunlara (putlara) bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.*"[7] Yani Allah'ı gökte en büyük ilah olarak kabul etmelerine karşın, makam ve mevki olarak O'nun altında gördükleri başka ilahları da vardı. Allah çok yüce, aşkın, erişilmez olduğu için bu aracı ilahlar vasıtasıyla ona yaklaşacaklarını söylüyorlardı. Allah ile birlikte başka ilahlar da kabullendikleri için "ortak koşan" anlamında müşrik kelimesi ile nitelendirildiler. İslam inancı ise "*Kullarım sana beni sorarlarsa, bilsinler ki ben, şüphesiz onlara yakınım...*"[8] ve "*...Biz ona şah damarından daha yakınız...*"[9] anlayışını getirerek aracı inanışına karşı çıkmıştır.

Müslümanlığın getirdiği bu anlayış daha önce izah ettiğimiz şekilde putlar üzerinden bir kazanç sistemi kurmuş olan Mekkelilere çok ağır geldi ve buna kesinlikle izin vermeyeceklerini söylediler: "*Tanrıları tek bir tanrı mı yaptı? Doğrusu bu tuhaf bir şeydir... Yürüyün, tanrılarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur...*"[10] Hz. Peygamber'i atalar dinine ihanet etmiş, onların menfaat çarkına çomak sokan bozguncu, kendilerini ise Allah'ın yakınları ve Beytullah'ın hizmetçileri olarak görüyor ve övünüyorlardı.

5 Müftüoğlu, 92.
6 Cevat Ali, VI, 163.
7 Zuhruf, 3.
8 Bakara, 186.
9 Kaf, 16.
10 Sad, 5-6.

Mekkelilere göre Allah gökte idi. Bu sebeple Hz. Peygamber'den, gökten yani; Allah katından bir mucize ve yazılı kitap getirmesini talep etmişlerdi.[11] Allah katına çıkışın ilahi bir merdivenle olabileceğini düşündüklerinden Hz. Peygamber'den "*göğe merdiven kurması ve bir mucize getirmesi*" talepleri mevcut idi.[12] Benzer düşünceler yani göğe merdiven kurup Allah katına çıkma fikri Yahudilerde de bulunmaktadır.[13]

Vahyin iniş sürecinde ise mesaj, bu algı üzerinden verilmeye çalışılmıştır. İslamiyet esasen Allah'a yer izafe etme fikrini hoş görmezken, Mekkelilerin Allah'ın gökte olduğu düşüncesi üzerinden şöyle denilmiştir: "*Gökte olanın sizi yerin dibine geçirmesinden emin misiniz?.. Gökte olanın başınıza taş yağdırmasından güvende misiniz?*"[14]

Eski Sümer'de Allah inancı yiyen, içen, cinsel beraberliğe giren, çocukları olan, çoğu kez ölümlü olan şeklindeydi.[15] Allah'ı bir insan vasfında algılıyorlardı. Eski Mezopotamya ve Eski Yunan'dan geçtiği anlaşılan bu düşüncenin benzeri müşriklerde de bulunuyordu. Bu sebeple onların bu algısı üzerinden kimi ayetlerde onlara hitap edilmiştir: "*... Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir...*"[16] Yine benzer şekilde Mezopotamya dinlerinde,[17] "*Tanrı insanı kendi suretinde yarattı.*"[18] şeklindeki anlayış, Hz. Peygamber'in dilinden de aynı şekilde dökülmüştür; "*Allah, Adem'i kendi suretinde yarattı...*"[19]

Allah'ı tanımada önemli olduğu düşünülen Esma-i Hüsna dediğimiz Allah'ın doksan dokuz ismi şeklinde belirti-

11 İsra, 93.
12 Enam, 35.
13 Kürsat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, çev. İstanbul 2013, 18; bkz. Tevrat, Yaratılış, 28, 11.
14 Mülk, 16-17.
15 Demirci, 16.
16 Fetih, 10.
17 Demirci, 16.
18 Tevrat, Yaratılış, 1, 27.
19 İbn Ahmet, II, 315; Müslim, Cennet, 28.

len tanım, Hıristiyanlıkta da mevcuttu. Bu anlayış hadis kitaplarına da yansımıştır ki[20] bazı Hıristiyan anlayışlara göre; doksan dokuz ismi bilinen Allah'ın, yüzüncü adını bulmak ve öğrenmek kurtuluşun işaretidir.[21]

Peygamber İnancı

Mekkelilerde bir peygamber algısı mevcut idi. Hz. İbrahim'i ataları olarak kabulleniyorlardı. Kur'an, Mekke civarında yaşayan Hud, Salih gibi peygamberlerden bahsettiğinde anlıyorlar ve itiraz etmiyorlardı. Çünkü bu konuda bilgi sahibi idiler. Dahası onlar Hz. Peygamber'e hiçbir zaman peygamberlik denen şeyin ne olduğunu sormadılar. Onların sorguladığı şey şuydu: "*Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor.*"[22] Yani; Hz. Peygamber onların kafalarında oluşturduğu peygamber algısına uymamıştı. Onlar sürekli mucize getiren bir peygamber olması talebinde bulundular.[23] Çünkü Ehl-i Kitap'tan sürekli olarak eski peygamberlerin mucizevi anlatılarını işitmişlerdi. Soruları şuydu: "Niye eski peygamberlerde anlatılanı sende görmüyoruz?"[24] Yine onların itirazı; peygamberliğin niye Mekke ve Taif'teki iki önemli kişiye değil de, bu yetime geldiğineydi. Bu sebeple dediler ki: "*Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama*[25] *indirilse olmaz mıydı?*"[26] Yani aslında onlar peygamberlik olayına

20 "Şüphesiz, Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri (tamamen) sayarsa cennete girer." İbn Mace, Dua, 10.

21 Sümerlerde bu sayı ellidir; bkz. Muazzez İlmiye Çığ, *Kuran. İncil, Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, İstanbul 2008, 23; ayrıca konu ile ilgili ilginç bir eser; Amin Maalouf, *Yüzüncü Ad*, çev. Samih Fırat, İstanbul 2001.

22 Furkan, 7.

23 İsra, 90-93.

24 Hz. İsa'nın çarmıhtan kurtuluşu konusunda Müslümanlar arasındaki anlatıların benzerleri Hıristiyanlar arasında da aktarılmaktadır, bkz. Sönmez, 50.

25 Mekke ile Taif'ten birinin zengin ve makam sahibi, büyük bir adamına, mesela; Velid b. Muğire veya Urve b. Mesud es-Sekafi'ye verilmeliydi, Kurtubi, Zuhruf, 31, Ayetin tefsiri.

26 Zuhruf, 31.

itiraz etmiyorlar, sadece peygamberliği ve kitabın inmesini ona layık görmüyorlardı.

Ayrıca Mekkeliler dışındaki Araplar da peygamber fikrine yabancı değillerdi. Hz. İsa sonrası ve Hz. Peygamber öncesi Araplara dört tane peygamberin geldiği zikredilir. Bunların isimleri şöyledir: *Halit b. Sinan el-Absi,*[27] *Hanzala b. Safvan el-Himyeri, Şuayb b. Zi Mahrem, Musa b. Mişa.*[28] Bunlardan biri olan Halid b. Sinan için Hz. Peygamber, "O, halkının yazık ettiği bir peygamberdir." demiştir. Halid'in kızı kendisine gelince, "O, peygamber kızıdır." diyerek hürmet göstermiştir. Halid'in kızı da İhlas suresini dinleyince, "Babam bu sureyi okurdu." demiştir.[29]

Kitap İnancı

Mekkeliler, peygamberlerin kitap veya suhuf getirdiklerini biliyorlardı. Hz. Peygamber'den göğe çıkıp yazılı bir kitap getirmesini isteyerek, Kur'an'ın uydurulduğuna vurgu yapıyorlardı.[30] Ancak bu talep, onlardaki kitap inancının olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in anlattığı Kur'an kıssaları o bölgede anlatılan kıssalar olduğu için yakinen biliyorlardı ve Ehl-i Kitap'tan dinledikleri için "*eskilerin masalları*" olarak niteliyorlardı: "*Onlara: Rabbiniz ne indirdi? denildiği zaman, "öncekilerin anlatılarını" derler.*"[31] Kur'an, onların bu sözlerine karşın derki: "*Siz de benzerini yazın da görelim.*"[32] Yani eskilerin anlattığı ve bölgede kullanılan kıssalar üzerinden mesajın ulaştırıldığını Kur'an da kabul eder ama meydan okumayı da ihmal etmez.[33]

27 Alusi, II, 278.
28 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 79.
29 Mesudi, I. 47; İbn Kesir, III, 248; Cevat Ali, IV, 84.
30 İsra, 93.
31 Nahl, 24; bu konu ile ilgili Kur'an'da zikredilen dokuz adet ayet vardır. Bu ayetlerde müşriklerin bu sözü direkt olarak reddedilmez.
32 Bakara, 23; ayrıca bkz. Yunus, 37-38; Hud, 13; İsra, 88;
33 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili*, Ankara 2010, 26.

Melek İnancı

Mekkelilerde melek inancı vardı. Hz. Peygamber'in davetine karşılık, "*Ona, beraberinde bulunup uyaran bir melek indirilseydi ya!*"[34] şeklindeki sözleri bu açıdan önemlidir. Ayrıca Mekkeli müşrikler ve o dönemin şairleri, bu bağlamda *mele-i ala* ve *hamele-i arş* gibi tabirleri kullanıyorlardı.[35]

Şeytan

Eski dinlerdeki "satan" kelimesi, Arap fonetiğine "şeytan" olarak geçirilmiştir. Görünmeyen varlıklardan addedilen şeytan da müşriklerin kabullendiği bir varlık idi ve onlar arasında kötülüğün merkezi olarak algılanmaktaydı. Bu sebeple şeytanın, çok korkunç bir işkence ve yok etme vasıtası olan ateşten yaratıldığı şeklindeki inançlar Araplar arasında mevcuttu. Kur'an, bu sembolik kötülük odağı üzerinden vermesi gereken mesajını vermiş Arapların şeytan ve cinlere yüklediği ateşten yaratıldığı şeklindeki negatif algıyı kullanmıştır.[36] Halbuki Zerdüştler bu algıya tam tersine pozitif bir anlam yüklemekteler ve ateşin temizleyiciliği ve ilahi varlığa ulaşmada aracı olduğu şeklindeki anlayışı kabul etmektedirler.[37]

Hz. Peygamber de mesajını Arapların kötülük odağı algısı olan şeytan üzerinden vermiştir. Örneğin Hz. Peygamber elbette şeytanın burun deliklerinde gecelemeyeceğini bilmektedir. Ancak bunu topluma anlatabilmek ve temizliği öğretebilmek için şu sözü söylemek zorunda kalmıştır: "Biriniz uykusundan uyandığı vakit hemen üç defa burnunu temizlesin. Çünkü şeytan onun genzinde geceler."[38]

34 Furkan, 7.
35 Öztürk, 14.
36 "*Cinleri de yalın bir alevden yaratmıştır.*" Rahman, 15.
37 Gündüz, "Mecusi", *DİA*.
38 Müslim, Taharet, 23.

Cin

Cahiliyye döneminde müşrikler açısından şeytan tam bir kötülük merkezi iken, onlar nezdinde cinlerin bazıları iyi varlıklar kategorisindeydi.[39] Bunlara melek derlerdi.[40] Ayrıca kötülüklerinden korkarak onlara sığınırlardı.[41] Cinlerin yılan, eşek gibi hayvanların kılığına girdiklerine inanırlardı.[42]

Müslümanlar, bu algıya çok yakın bir cin anlayışı benimsemiştir. Kur'an, Araplar arasındaki cin algısını tümden reddetmemiş ve onların da Allah nezdinde bir kul mesabesinde farklı yaratılmış varlıklar olduğu inanışı üzerinden en önem verdiği tevhit konusunu perçinlemiştir. İslam'da da cinlerin Müslüman olanlarından, iyilerinden kötülerinden bahsedilir.[43] İslam'da cin inancı başka ayetlerde geçse de genel olarak Cin suresi bağlamında kullanılır. Ancak surede yabancı bir grup insanın Kur'an'ı dinleyip Müslüman olmaları anlatılmaktadır.[44]

Ahiret İnancı

Mekkelilerin çoğunluğu ahireti inkar etmiyordu.[45] Kur'an'ın ahiret günü ile ilgili kullandığı kimi kavramlar, o dönem şairlerinin kullandığı kavramlardı. Söz gelimi Kur'an'da ahiret günü ile ilgili olarak zikredilen "*Yevmu't-teğabun* (aldanış günü)"[46] deyimi Hz. Peygamber'in de şiirlerini dinlemekten zevk aldığı o dönemin meşhur şairi

39 Hüseyin Çelik, "İslam Öncesi Mekke'de Ruh ve Cin İnancı", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011, 326.
40 Cevat Ali, IV, 709.
41 Mahmut Arafe, 182; Kılıçlı, 65.
42 Alusi, II, 265.
43 Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Ankara 1982, 103; Öğmüş, 298.
44 Bunların Cezire bölgesindeki Musul'dan gelen kalabalık bir grup olduğu rivayetlerde aktarılır, Kurtubi, Cin, 1. Ayetin tefsiri.
45 İbn Habib, *el-Muhabber*, 322.
46 Teğabun, 9.

Ümeyye b. Salt'ın[47] sözü idi.[48] Ancak Mekkelilerin çoğunluğu ahirete inansa da, daha önce kendilerinden bahsettiğimiz "zındıklar" diye niteleyebileceğimiz bir kısmı[49] ahireti inkar ediyorlardı.[50] Kur'an'ın "*Ahireti inkar ediyorlar!*" şeklinde suçladığı grup bunlardı.

Cennet

Kur'an, cennet figürlerini anlatırken Arap algısına göre anlatır. Bu anlatılar daha çok çöl sıcağında yaşayan Araplara özgüdür. Esasen başka bölge insanı için (yağmurun bol olduğu serin coğrafyalar gibi) bu anlatım cezbedici olmaz.[51] Örneğin; cennet tasvirleri bağlamında Araplar açısından çok değerli olan nehirlerden bahsedilir. Ancak her gün yağmurun yağdığı tropikal ormanlarda yaşayan için bu anlatım çok da cazip değildir.

Yine Arap algısı ve bölgedeki anlayış gereği göğün ve cennetin yedi kat olduğu zikredilir.[52] Ancak bu illaki yedi kat olduğu anlamına gelmeyebilir. Esasen bu anlayış Sümerlerde olduğu gibi Araplarda da yedi, kırk gibi rakamlar onlar için önem arz eden sayılardır.[53] Tavaf, say, göğün katları gibi yedi rakamına endeksli bir algı bölgede mevcuttur.[54]

Yani şu anlaşılmaktadır ki; Kur'an, o günkü Arapların en güzel gördüğü şeyler üzerinden mesajını ulaştırmıştır. Değilse Kur'an kutuplardaki bir insana nazil olsaydı elbette kullanılan enstrümanlar farklı olacaktı.

47 Alusi, II, 253.
48 Sönmez, 176.
49 Liste için bkz. İbn Habib, *el-Muhabber*, 160-161.
50 Yasin, 78.
51 Bu konuda bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara 2011, 217 vd.
52 "*Yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan Allah'tır.*" Talak, 12.
53 Yahudilikte de 40 rakamı önemlidir, bkz. Tevrat, Yasanın Tekrarı, 25; Çığ, 24
54 Fatiha suresinin 7 ayet olup olmadığı tartışmaları olsa da genel kanaat 7 ayet olduğu üzerinedir.

Cehennem

İslam öncesinde bu kavram Yahudilerde İbranice olarak, "jehennom" şeklinde kullanılırdı.[55] Eskimolar gibi soğuk ülke insanları için ateş pozitif bir anlam içerebilir. Ancak Kur'an'da anlatılan cehennem figürleri doğal olarak Arap zihnindeki negatif algı ifade eden şeylerdir. Bu sebeple Kur'an, bu Arap algısından hareket ederek kötülük yapanlara ateş vaat eder. Ayrıca Kur'an'daki cehennem vadilerinin Mekkelilerin zihnine oturabilmesi açısından onların kullandıkları deyimler üzerinden ifade edilir. Örneğin Kur'an'da cehennem vadilerinden biri olarak anlatılan "Sakar",[56] aslında aynı isimde Mekke civarında isimlendirilen bir yer ismi olarak karşımıza çıkar.[57] Cehennem üzerine kurulan Sırat köprüsünün ise Zerdüştlerdeki ismi Sınvat (Çinvad)[58] köprüsüdür ki günahkarlar için kılıç gibi keskin olacaktır.[59]

Kader İnancı

Sümerlerde her şeyin gökte yazılmış olduğu inancı mevcut idi.[60] Eski ilahi dinlerden bu yana gelen bu anlayış aslında her şeyin bilgisinin Allah'ta olduğu inancından kaynaklanmış olmalıdır. Kur'an'da bunun karşılığı her şeyin bilgisinin "levh-i mahfuz" denilen yerde olduğu şeklindeki ifadedir.[61]

55 Sena, 148.
56 Cehennemde bir vadinin ismidir. "*Cennetlikler suçlulara: "Sizi bu yakıcı ateşe (Sakar) sürükleyen nedir?" diye sorarlar.*" Muddessir, 39-42; *"İşte bu adamı yakıcı bir ateşe yaslayacağım. Yakıcı ateşin ne olduğunu sen nereden bilirsin? O, ne geri bırakır ne de azabdan vazgeçer. İnsanın derisini kavurur.*" Müddessir, 26-29.
57 Mekke'deki Sakar dağı için bkz. Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul, 2002, 94; Çelikkol, 35.
58 Ardaviraf, *Ardavirafname*, çev. Nimet Yıldırım, İstanbul, 2011, 86.
59 Gündüz, "Mecusilik", *DİA*; Çığ, 23.
60 Çığ, 24.
61 Buruç, 18.

Ancak bu doğru ifade sonraları kadercilik şeklindeki algıya dönüşmüştür. Müşriklerde de kadercilik anlayışı bulunuyordu.[62] Onlar şöyle diyorlardı: "*Allah dileseydi müşrik olmazdık!*"[63] Bunun bir uzantısı olarak da Cahiliyye döneminde müşrikler başlarına gelen olaylarla ilgili olarak, "*Bizi öldüren ve dirilten zamandır!*" diyerek yaşadıkları olayların failinin ve düzenleyicisinin "dehr-zaman" olduğunu söylerlerdi ve bunlara "dehriler" denilirdi.[64] Hasan Basri, Cahiliyye döneminin bir yansıması olarak Emeviler dönemindeki bu anlayışlara karşı bir risale yazmak zorunda kalmıştır.[65]

62 Öğmüş, 300.
63 Nahl, 35.
64 Çelikkol, 148.
65 Bkz. Helmut Ritter, "Hasan Basri'nin Kader Hakkındaki Halife Abdulmelik b. Mervan'a Mektubu", çev. Lutfi Doğan, Yaşar Kutluay", *AÜİFD*, Ankara 1954, C. 3, Sayı: 3; ayrıca bkz. Mustafa İslamoğlu, *Kader Risalesi*, İstanbul 2012.

III. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ İBADETLER

Tahannüs (İbadet)

İbranice "tahannuth"[1] kelimesi ile aynı köktendir. İnziva ve itikaf ile benzerlik arz eden tahannüs olayı Mekkeliler arasında biliniyordu.[2] Müşrikler, Ramazan ayı gelince Hira'da bir aylık bu tahannüs (taabbüd)den[3] sonra Şevval ayının hilalini görünce dağdan inip Kabe'yi tavaf ederlerdi. Hz. Peygamber'den önce Hira mağarasında dedesi Abdulmuttalib Ramazan ayı hilalini gözetlemiş ve hilali görünce bir ay boyu burada tahannüs (ibadet) yapmıştı.[4] Mekke'deki muvahhitlerden olan Zeyd b. Amr da Hira'da tahannüs yapanlardandı.[5]

Hz. Peygamber'in de İslam öncesi gerçekleştirdiği bu uygulama müşrik Mekkeliler arasında yaygındı.[6] Tahannüs esnasında aileleriyle beraber olmazlardı.[7] Bu bir anlamda İslamiyet sonrası itikaf uygulamasının benzeri idi.[8] Müşrikler, burada dua ve salavat türü yakarışlar içinde bulunuyorlar,[9] yaptıkları bu tür iyi amellerden dolayı mükâfat bekliyorlardı.[10]

1 Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 51.
2 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 43; Kister, 170.
3 Buhari, Bedu'l-Vahiy, 1.
4 Belazuri, I. 92.
5 İbn İshak, 132; Belazuri, X, 469.
6 Kister, 155.
7 Abdulmuttalib de diğer Mekkeli müşrikler gibi her yıl Ramazan ayında Hıra mağarasında inzivaya çekilirdi. Bu inzivayı bazıları putlarının yanında yapardı, Çelikkol, 149, 164, 168; Öğmüş, 309.
8 Balcı, 75.
9 Dua ve salavat türü söz ve uygulamalar İslam öncesi Kuzey Arabistan'daki devletlerden olan Tedmürlülerde bulunmakta idi. Arabistan'a ticari yollar vasıtasıyla ulaşmış olmalıdır, Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 86.
10 Buhari, *Edebu'l-Mufred*, byy trz, II, 36.

Hz. Peygamber, Cahiliyye döneminde Mekkelilerin yaptığı bu tahannüs olayını her sene Ramazan boyunca bir ay devam ettiriyordu.[11] İşte bir Ramazan günü bu halde iken vahiy gelmeye başladı.[12]

Abdest

İslâmiyet'ten önce, gerek Yahudilik, Sabiilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük[13] gerekse eski Mısır, Mezopotamya, Yunan, Roma ve Uzak Doğu dinlerinde ayine bağlı ve sembolik yönleri ağır basan abdest benzeri bazı temizlik çeşitleri görülmektedir. Genellikle bu ritüelde ortak husus, dinlere göre yer yer farklı olmakla birlikte, insan vücudunun ya bütününün ya ellerin ve ayakların veya sadece ellerin ve ağzın, hatta yalnız parmakların yahut da ayinle ilgili bazı eşyanın temizlik ve takdis niyetiyle yıkanmasıdır.[14]

Abdest ritüeli İslamiyet öncesi Araplarda da uygulanıyordu.[15] Abdest öncesi misvak kullanmak, mazmaza, istinşak Araplarca biliniyordu ve bu uygulamalar Hz. Peygamber tarafından da devam ettirildi.[16] Abdest ayeti Medine döneminde nazil olmuştu. Ancak Müslümanlar, Cahiliyye döneminden kalan bu adeti Mekke'de iken devam ettirmişlerdi.[17] Medine'deki Yahudilerde de bu uygulama mevcut olduğu gibi,[18] aynı zamanda ibadete hazırlık için idrara karşı çok dikkatli idiler ve kabir azabının bundan dolayı

11 İbn İshak, 140; Belazuri, I, 116; İbn Hişam, II, 256; İbn Habib, *el-Munammak*, 288.
12 Buhari, Bedulvahiy, 1.
13 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 64; Gündüz, "Mecusilik", *DİA*.
14 Abdulkadir Şener, "Abdest", *DİA*.
15 Öztürk, 15.
16 İbn Habib, *el-Muhabber*, 329.
17 Ateş, 28.
18 Joseph Schacht, "Abdest", *İA*.

olacağı düşüncesindeydiler.[19] Onların bu düşüncesi Müslümanlar arasında da revaç bulmuştur.[20]

Bu bağlamda İslamiyet, kendisinden önceki dinlerde abdestin bulunduğunu doğruladığı gibi, bu dinlerdeki hükümler, Allah ve Resulü tarafından neshedilmeyerek geçerliliklerini korudukları ölçüde, İslam fıkhında şeri hüküm olarak devam ettirilmiştir. İslamiyet, bu dinlerin unutulan ve tahrif edilen birçok hükümleri gibi abdesti de kendine has orijinalitesi içinde teşri kılmıştır.[21] Hz. Peygamber abdest aldıktan sonra bunu şöyle ifade etmişti: "Bu, abdestin en mükemmel olanıdır ve bu (şekil), benim ve Halilullah İbrahim'in abdestidir."[22]

Teyemmüm

Yahudilikte su bulunamadığı zaman kum kullanılmasıyla ilgili hükümler bulunmaktadır.[23] Hıristiyanlarda da su bulunmadığı zaman kum ile vaftiz yapıldığı anlatılmaktadır.[24] Bu uygulama ellerin toprağa konulup vücuda mesh edilmesi şeklinde Mecusilikte de bulunmaktadır.[25] İslam'da ise "*...su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin.*" şeklindeki ayet gereği teyemmüm hükmü konulmuştur.[26]

Gusül

Gusül önceden beri bölgede bilinen bir ritüeldi. Tevrat'ta gusül abdesti ile ilgili emirler ve bilgiler bulunmaktadır.

19 Ateş, 35.
20 "Bu mezardaki iki kişiye azap edilmektedir. Bu azap işledikleri büyük günahlardan dolayı da değildir. Şu mezardaki kimse hayattayken idrarının sıçramasından dolayı dikkatsizdi, sakınmazdı. Bu beriki ise koğuculuk yapar, laf taşırdı." Nesai, Taharet, 27.
21 Şener, "Abdest", *DİA.*
22 İbn Mace, Taharet, 47.
23 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 63.
24 Wensick, Teyemmüm, *İA.*
25 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 64.
26 Maide, 6.

Gusül gerektiğinde yıkanma emredilmektedir.[27] Lohusa ve hayızlı kadın mabede giremez, kutsal şeylere dokunamaz[28] hayızlı kadınla beraber olunulmazdı.[29]

Araplar da cünüplükten ve hayız-nifastan dolayı gusül abdesti alırlardı.[30] Cünüp ve hayızlı olanlar, ibadet yerlerine giremez, putlara dokunamaz uzakta beklerlerdi.[31] Cahiliyye dönemi şiirlerinde bu net olarak vurgulanmaktadır. "...Hayızlı kadınların Menaf'ın çevresinde beklemesi gibi..."[32] şeklinde kullanımlar vardır. Hz. Peygamber sonrası dönemde bu anlayışın benzeri şekilde, kadın ve erkeklerin cünüp hallerinde mescide giremeyeceği, kutsal kitaba dokunamayacağı gibi hükümlere dönüştürülmüştür.[33]

Müşrikler bazen cünüplükten dolayı yıkanmacaklarına dair yemin ederlerdi. Nitekim Bedir Savaşı sonrası Ebu Süfyan böyle bir yemin ederek, "Hz. Peygamber ile bir çarpışma yapıncaya, Bedir'de Kureyş kavminden öldürülenlerin öcünü alıncaya kadar cünüplükten dolayı yıkanmayı" kendisine yasaklamıştı.[34]

Gusül abdesti alınırken Müslümanların kullandığı *mazmaza*, *istinşak* gibi tabirler İslam öncesi kullanılan terimlerdi.[35] Bu kavramları Hz. Peygamber üretmedi. Sadece kabullendi. Bu uygulamalar kabul edilmiş ve Kur'an'da, *"Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın!"*[36] şeklindeki ifade ile Yahudilik, Hıristiyanlık ve Cahiliyye Araplarındaki uygulama devam ettirilmiştir.

27 Tevrat, Levililer, 15; 5.
28 Tevrat, Levililer, 12; 4.
29 Tevrat, Levililer, 15; 19.
30 İbn Habib, *el-Muhabber*, 319.
31 Yakut, *Mucemu'l-Buldan*, Beyrut 1977, V, 204-205; Çelikkol, 163.
32 İbnü'l-Kelbi, 56, 109.
33 *İLMİHAL*, "Diyanet İşleri Başkanlığı", haz. Heyet, Ankara 2006, I, 196.
34 İbn Hişam, V, 272.
35 Çelikkol, 170.
36 Maide, 6.

Kıble

İslam ile birlikte Hz. Peygamber müşriklerin kıble edindiği Kabe'ye yönelmiştir. Nübüvvetin onuncu yılından sonra ise Kabe'yi önüne alarak Kudüs'e doğru döndüğünü görüyoruz.[37] Bunun sebebi olarak Mekkelilerden umudun kesilmesi ve Medine'deki Yahudi toplumundan bir umut ışığı beklenmesi olabilir. Ancak Medine'nin ilk yıllarında Yahudilerin çok kötü tavırları, onlara karşı yeni bir dini kimlik oluşturulmasını gerekli kıldığından ezan gibi İslam'ın alemleri (işaretleri) yanında kıble de Allah'ın emriyle Kudüs'ten Mekke'ye çevrilmiştir.[38]

Namaz

Arapçada "salat" kelimesi ile ifade edilen namaz ibadeti Aramice[39] "selato" şeklinde kullanılır.[40] Kur'an, Yahudilik ve Hıristiyanlık da dahil eski peygamberlerin getirdiği dinlerin hepsinde namazın emredildiğini şu ayetlerle ifade eder:

(Adem, Nuh, İbrahim ve Yakub'tan) sonra onların arkasından öyle nesiller türedi ki, namazı kaybettiler ve şehvetlerine uydular.[41]

(İbrahim)... Rabbim! Beni ve çocuklarımı namaz kılanlardan eyle...[42]

İbrahim'e, buna ilaveten İshak ve Yakub'u da verdik, ...onlara, iyi işler yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik...[43]

37 İbn İshak, 254.

38 "*Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kıbleye seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir; bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin.*" Bakara, 144.

39 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, çev. Muammer Bayraktutar, Ankara, 2015, 16; Aramice; Süryanice, İbranice, Arapça ile aynı dil grubundan olup Hz. İsa'nın konuştuğu dil olarak aktarılır.

40 Wensick, "Salat", *İA*.

41 Meryem, 59.

42 İbrahim, 40.

43 Enbiya, 72-73.

(Lokman)... Ey oğlum, namazı dosdoğru kıl, marufu emret...[44]

Ey Şuayb, atalarımızın taptığı şeyleri bırakmamızı ya da mallarımız konusunda dilediğimiz gibi davranmaktan vazgeçmemizi senin namazın (ibadetin) mı emrediyor?[45]

Biz de Musa ve kardeşine: kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın, namazlarınızı da dosdoğru kılın. (Ey Musa!) Müminleri müjdele! diye vahyettik.[46]

(İsa)... Yaşadığım müddetçe namaz kılmamı...[47]

Onların (müşriklerin) Beytullah yanındaki namazları (ibadetleri) da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir.[48]

Mekkeli müşrikler, Hz. İbrahim'den kalma bir uygulama olarak[49] namaz mefhumunu bazı ritüelleri farklı olmakla birlikte biliyorlardı.[50] Mekke döneminde Kur'an, namazı emredince müşrikler "Bu nasıl bir şey, bu namazı nereden icat ettin, bu rüku, secde de nedir?" şeklinde garipsemediler ve karşı çıkmadılar. Mekkeliler zaten namazın bütün rükunlarını yapıyor ve uyguluyorlardı. Necm suresi inince Hz. Peygamber ile beraber secdeye varmışlardı ve bu işi garipsememişler sadece Hz. Peygamber ile beraber vardıkları secdenin izahına çabalamışlardı.[51] Nitekim Hz. Peygamber'in kıldığı kuşluk (duha) namazını garip görmemişlerdi. Çünkü biliyorlardı.[52] Hz. Ömer Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'in namazını izlemiş ve de-

44 Lokma, 17.
45 Hud, 87.
46 Yunus, 87.
47 Meryem, 31.
48 Enfal, 35.
49 *"Kabeyi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrahim'in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rüku ve secde edenler için temiz tutun diye İbrahim ve İsmail'e ahd verdik."* Bakara, 125.
50 İsrafil Balcı, *Peygamberliği Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara 2014, 76; Hüseyin Alan, *Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, İstanbul 2014, 393.
51 İbn Sad, I, 205.
52 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 23, 43.

tay sormadan Müslüman olmuştu.[53] Ayrıca İslam öncesi önemli şahıslardan olup muvahhit olduğu zikredilen Kus b. Saide'nin[54] de namaz kıldığı zikredilir.[55] Bu sebepten olsa gerek Medineliler de namazın detayları konusunda soru sormamışlardı. Yahudilikte de Müslümanlıkta olduğu gibi[56] korku namazı bulunuyordu.[57]

Alak suresinin ikinci bölümünde zikredilen, "*Namaz kılanı (ibadet edeni) engelleyeni gördün mü?*"[58] ayetinde onlar Hz. Peygamber'in namazı Kabe'de kılmasına karışıyorlar ve burayı kendi ibadet mekanları olarak gördükleri için engellemeye çalışıyorlardı. İkinci nazil olan sure olarak bilinen Müddessir suresinde, "*... Suçlulara: "Sizi bu Sakar'a sürükleyen nedir?" diye sorarlar. Onlar derler ki: "Namaz kılanlardan (ibadet edenlerden) değildik.*"[59] Mekke döneminin ilk yıllarında inen Kıyame suresinde, "*O, (Peygamber'in getirdiğini) doğru kabul etmemiş, namaz da (ibadet) kılmamıştı ve yalanlayıp yüz çevirmiş, sonra da salına salına kendinden yana olanlara gitmişti.*" şeklinde bir müşrik tipolojisi sunulur.[60]

Ufeyfü'l-Kindî, Mekke'ye geldiğinde namaz kılan Hz. Peygamber, Hz. Hatice ve Hz. Ali'yi gördüğünde kıldıkları namazı garipsememiş yalnızca onlardaki farklılığı sormuştu da daha sonraki yıllarda hayıflanarak, "Keşke dördüncüleri olaydım!" demişti.[61] Hz. Ali, Hz. Peygamber ile birlikte gündüz namazını Kabe'de kılıyordu ve bu namaz Kureyşliler tarafından kınanmıyordu.[62] Zira öğle namazı-

53 İbn Hişam, III, 166.
54 İbn Kuteybe, 49.
55 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 266.
56 Nisa, 102.
57 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 102.
58 Alak, 9.
59 Müddessir, 41-43.
60 Kıyame, 31.
61 İbn İshak'ta "Keşke ikincileri olsaydım!" şeklinde geçmektedir, 175.
62 Yakubi, *Tarihu'l-Yakubi*, Beyrut 1993. II, 343.

nı onlar da kendi inançlarına göre zaten kılıyorlardı.[63] Bu sebepten Allah onlara hitap ederken "*O namaz (ibadet) kılanlara yazıklar olsun.*"[64] dediği kimseler Ebu Cehil ve avanesiydi. Bu sure Mekkidir ve kendi namazlarında/ibadetlerinde riyakarca davranan müşriklere hitap etmektedir.[65] Çünkü surede zikredildiği şekilde din/ceza gününü yalanlayanlar Müslümanlar değildir. Namaz Mekke'de ikişer rekat idi. Medine'ye gelince bir ay sonra mukim namazların bazıları dört rekata çıkarıldı.[66]

Namaz Vakitleri

Ehl-i Kitap ve müşriklerin eskiden beri yapageldikleri namaz ibadetinin vakitleri de İslam öncesi ve sonrasında benzerlik arz etmektedir. Arabistan'a yakın bir bölgedeki Sümerlerde namaz ibadeti beş vakit şeklinde icra ediliyordu.[67] Arabistan üzerinde birçok tesiri olan[68] İran'daki Zerdüştlerde de aynı şekilde abdest alınıp Müslümanların şu an kabul ettikleri vakitlerde günde beş vakit ibadet ediliyordu.[69]

Ehl-i Kitap'tan Yahudilerde de namaz ibadeti beş vakittir.[70] Bu vakitlerin isimleri, Şaharit (sabah namazı), Musaf (öğle namazı), Minha (ikindi namazı), Neilat Şerarim (akşam üstü) ve Maarib (gece namazı) olarak halk arasında kullanılıyordu.[71] Hıristiyanlığın kadim mezheplerinde ise beş vakit namazla birlikte kuşluk ve teheccüd namazları

63 Makrizi, *İmtaü'l-Esma*, Katar trz, I, 16-17.
64 Maun, 4.
65 Maalesef günümüzde bu ayeti Müslümanlara yoran Elmalı gibi müfessirlerimiz yanında bu konuda koskoca kitap yazan müellifler de bulunmaktadır, Yaşar Nuri Öztürk, *Maun Suresi Böyle Buyurdu*, İstanbul 2012.
66 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 50.
67 Demirci, 57.
68 Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1964, 40.
69 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 30; Gündüz, "Mecusilik", *DİA*.
70 Zeki Bayraktar, *Kur'an ve Sünnet*, İstanbul 2014, 250.
71 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 31; Ali Osman Ateş, *İslam'a göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, İstanbul 2014, 49.

da vardı.[72] Teheccüd namazı Yahudilikte sadece peygamber ve din adamlarının yerine getirdiği bir namazdı.[73] İslam'da ise sadece Hz. Peygamber'e has kılınmıştır.[74]

Cahiliyye döneminde Ebu Zer, Müslümanlığından önce üç yıl boyunca yatsı ve sabah namazını kılmıştı.[75] Sonuçta tarihin derinliklerinden süzülüp gelen namaz ibadeti vakitleri de İslam öncesi gerek ilahi gerek ilahi sayılmayan dinlerde mevcut idi.

Namazın Şekli

Bu günkü namaz kılma şeklimiz eskiden beri bilinen bir ritüeldi. Yahudilerde namazın rükunleri ve secde vardı.[76] Onlarda da namaza tekbirle başlanır kıyam, ruku, secde, kade ve selam ile biter. Yahudilikte namazın rekatları sabah 2, öğle 4, ikindi 4, akşam 3, yatsı 1'dir. Hıristiyanlarda da Süryanilik gibi kadim mezheplerde beş vakit namaz farz olup, erkekler önde çocuklar ve kadınlar arkada namaza durulur ve el bağlanarak rüku, secde ile namaz tamamlanır.[77]

Mekke'deki müşriklerde de namazın rükunleri biliniyordu. Kıyam, rüku ve sucud bulunuyordu. Bu sebeple Kur'an bunlar konusunda detay vermez. Çünkü bilinmektedir. Malumu ilama (bilineni tekrarlamaya) gerek duyulmamıştır. Nitekim "*Onlara "Rüku edin!" denildiğinde rükuya varmazlar."*[78] *"Artık secdeye varın, Allah'a kulluk edin"*[79] ayetleri nazil olduğu zaman müşrikler, "Rüku, secde neymiş?" demediler. Çünkü ibadetlerinde rüku edip secdeye

72 Bayraktar, 250.
73 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 31, 42.
74 "*Geceleyin uyanıp, yalnız sana mahsus olarak fazladan namaz kıl!*", İsra, 79.
75 İbn Sad, IV, 166.
76 Wensick, "Salat", *İA*.
77 Bayraktar, 250.
78 Mürselat, 48.
79 Necm, 62.

eğiliyorlar, yanaklarını yere koyuyorlardı.[80] Hz. Peygamber'in Kabe'de Necm suresini okuması sonrası hepsi birden secdeye varmışlardı.[81]

Doğrusu onlar eskiden beri uygulanan gelenek üzere namazın rükunlerini yakinen biliyorlardı. Bu bilgiler onlara tarihin içinden süzülüp gelmişti. Kur'an Hz. İbrahim'in dilinden şöyle aktarır:

> *"Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada kıyama duranlar, rüku edenler ve secdeye varanlar için evimi temiz tut!" diye İbrahim'i Kabe'nin yerine yerleştirmiştik.*[82]

> *... İbrahim'in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rüku ve secde edenler için temiz tutun diye İbrahim ve İsmail'e ahd verdik.*[83]

Namazda kıraat ise o günün kullanılan dili olan Arapça yapılmıştır. Başka dillerde ibadet edilip edilemeyeceği konusunda tartışma, sonraları çıkmıştır. Çünkü bu konuda bağlayıcı bir nas bulunmamaktadır. Nitekim bir nas olmadığı için Ebu Hanife başka bir dil ile de ibadet edilebileceğini söylemiştir.[84] Doğrusu Allah için bir dil ve lügat düşünmek doğru değildir. Bu konuda Arap ırkçılığı ile uydurulan, "Arabı üç şey için seviniz; Ben Arabım, Kur'an Arapçadır, Cennet'in dili Arapçadır."[85] gibi (uydurma) hadislerle bir dilin diğer dillere göre Allah'a daha yakın olduğunu savunmak İslam'ın çizgisi ile bağdaşmaz.

Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki; Müslümanlar arasında kolayca kaynaşmayı sağlayan selam, ezan, ibadet dili gibi konularda ilk günden beri ortak dil Arapça olmuştur ve böyle devam etmesi de İslam'ın amir bir hükmü olmasa da, ümmetin birliği açısından önemlidir.

80 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 21.
81 İbn İshak, 219.
82 Hac, 26.
83 Bakara, 125.
84 Ateş, 55.
85 Bkz. M. Said Hatipoğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", *AÜİFD.*, Ankara 1978, C. XXVII, s. 14-15.

Namaz Kıyafeti

Namaz kılarken nasıl bir kıyafet giyileceği konusunda İslam farklı bir şey söylememiştir. Yahudilikte de ibadet esnasında setr-i avrete riayet edilmez ise ibadet geçerli değildir.[86] Müşriklerin temiz bir şekilde Harem'e gelmesi gibi Müslümanlar da mescide gelmişlerdir. "*Ey Ademoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyin, için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez.*" Bu ayeti bazı tefsirlerimiz Müslümanların camiye gelirken ne yapması gerektiği ile ilgili yorumlasa da bu ayetler müşriklerin Mescid-i Haram'ı çıplak tavaf etmelerine yönelik nazil olmuştur.[87]

Ancak Müslümanların da müşriklerin temiz elbiselerle Harem'e gelmesi gibi ibadet esnasında temiz giyinmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu etkileşim Yahıdilikten de bazı ibadet yansımalarının Müslümanlarca kabullenilmesine sebep olmuştur. Bunlardan biri de namazda başı örtmek şeklindeki Yahudi adetidir. Müslümanlar da buna benzer şekilde başı örten bir enstrüman kullanmışlardır. Bunlar kültüre ve coğrafyaya göre bazen sarık, bazen takke şeklini alabilen uygulamalardır.[88] Daha sonraları bu örf, emir gibi telakki edilmiştir. Nitekim bunu perçinlemek için hadisler de üretilmiştir: "Sarıkla kılınan iki rekat namaz, sarıksız olarak kılınan yetmiş rekattan daha hayırlıdır."[89]

Cuma ve Hutbe

Bütün dinlerde kendi mensuplarını bir araya getirme ve toplu ibadet anlayışı uygulaması vardır.[90] Yahudilikte haftalık ibadet ve kutsal gün (Sebt) Cumartesi'dir.[91] Yahudiler bunu Allah'a izafe ederek "Allah yerleri gökleri altı günde

86 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 57.
87 Bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara 2014, Araf 31. ayetin açıklaması.
88 Ateş, 49.
89 Ali Nasıf, *et-Taç*, İstanbul 1961, I. 169.
90 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 28.
91 Ateş, 56.

yarattı, yedinci gün dinlendi." şeklindeki sakat mantıklarıyla izah etmeye çalışmışlardır.[92] Ancak onların bu sakat algısı reddedilerek Allah için bir yorgunluk olmayacağı Kur'an'da şöyle belirtilmiştir: "*And olsun ki, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yarattık ve Biz bir yorgunluk da duymadık.*"[93] Esasen Yahudiler için *Şabat* denilen bu kutsal günün, Yahudilikten önceki Sümerlerde kutsal gün olan *Şabattu*'nun devamı olduğu anlaşılmaktadır.[94] Hıristiyanlıkta ise kutsal gün pazardır.

Cahiliyye'de diğer günlere göre Cuma gününe daha bir önem atfedilir, o güne mahsus ibadet edilir, hatta İslamiyette olduğu gibi o gün hutbe verilirdi. Bu uygulamayı Hz. Peygamber'in dedelerinden Kab b. Lüey başlatmıştı. Araplar daha önceleri bu güne *Arube* diyorlardı. Bu ismi *Cuma* şeklinde değiştiren de Kab b. Lüey idi.[95] Cuma günleri verdiği hutbede yer gök arasındaki farkı düşünme ve ibret alma, akraba ile ilgilenme, yetimleri ve fakirleri gözetme, selamı yayma gibi konuları tavsiye ederdi.[96]

Kab b. Lüey, Cuma günü gusül abdesti alırdı. Böylece bu günün kutsallaştırılmasına katkıda bulunmuştu.[97] Hz. Peygamber'in de buna uygun olarak, "Her biriniz Cuma namazına geldiğinde yıkansın."[98] şeklindeki hadisiyle dedelerinden Kab b. Lüey'in başlattığı Cuma günü gusül almak adetini teşvik ederek Müslümanlar için de sünnet olarak devam ettirilmesini sağlamıştır.[99]

Cahiliyye döneminde Cuma günü hutbe sırasında baston veya kılıç taşımak bir kuraldı[100] ve bu uygulama Hz.

92 Tevrat, Yaratılış, 1.
93 Kaf, 38; ayetteki vurgu kaç günde yarattığından çok, yorgunluk gibi bir zaaf eyleminin Allah için söz konusu olmayacağınadır.
94 Demirci, 32.
95 İbrahim Sarıçam, *Emevi- Haşimi İlişkileri*, Ankara 1997, 36.
96 Alusi, II, 282.
97 Belazuri, I, 41.
98 Buhari, Cuma, 2.
99 "Her biriniz Cuma namazına geldiğinde yıkansın." Buhari, Cuma, 2.
100 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 89.

Peygamber'den sonra halifelere geçmiş ve bu güne kadar gelmiştir.[101] Ancak Cuma günü ve onun kutsiyeti konusunda abartılı aktarımlar eskiden beri süregelmiştir.[102]

Mescit

Nabati ve Süryani dillerinde ibadet mekanına "Mesgeda" denilmektedir.[103] Müslümanların kullandığı Mescit kelimesi bu kökten alınmış olmalıdır. Mekkeliler de Mescit kelimesine yabancı değillerdi. Kur'an'ın "Mescid-i Haram" tabiri kullanmasını garip karşılamamışlardı. Çünkü onlar bu kelimeyi zaten kullanıyorlardı. Nitekim "*Ey Ademoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin.*"[104] ayeti müşriklere hitap etmekte ve onların ibadet mahalli olan Kabe'yi işaret etmektedir. Onların çıplak tavaf etme gibi kötü adetlerine karşı nazil olmuştur.[105] Yine Mekkelilerin evlerinin bir köşesi mescit olarak kullanılıyordu.[106] Müşrikler yolculuktan döndüklerinde ilk işleri Kabe'de ibadet[107] ve hemen evdeki puta gelip ona dokunma şeklinde cereyan ediyordu.[108]

Mescitlerde (ibadet mekanlarında) kılınan cemaatle namaz konusu da İslam öncesi Yahudilikte bulunuyordu.[109] Bu günde yapılan ibadet için kullanılan Müslümanlıktaki namaz imamlığının onlardaki ismi "shelih has-sibbur" şeklindedir.[110] Cahiliyye döneminde kadınlar Kabe'de ibadete gelirdi. İslam sonrası da kadınlar mescide devam et-

101 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 202.
102 Bkz. http://www.haber7.com/foto-galeri/32706-cuma-gununun-inanilmaz-mucizeleri
103 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 106; Ateş, 46.
104 Araf, 31.
105 Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Araf 31. ayetin açıklaması.
106 Çelikkol, 89.
107 İbnü'l-Kelbi, 57, bu uygulama Müslümanlardaki "Tahiyyetu'l-Mescit" namazı ile benzerlik arz etmektedir.
108 Çelikkol, 164. bu ibadet türü Müslümanlarda sefer dönüşü iki rekat olarak kılınan "yolculuk namazı"ına benziyor.
109 Ateş, 52.
110 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 30.

tirildi. Hz. Peygamber'in, "kadınlarınız mescidlere gitmek için sizden izin istedikleri vakit, onları mescitlerden menetmeyin." dediği aktarılır.[111]

Cenaze Namazı

Cenaze ritüelleri ve kefen örtüsü Yahudilikte ve Cahiliyye'de de vardı.[112] Araplar ölülerini yıkar, kefenler ve cenaze namazını kılarlardı.[113] Cenaze (musalla taşına benzer) bir kaidenin üzerine konulur, ölen kişinin velisi konumundaki kişi cenazenin başında durur ve ölünün tüm güzel hasletlerini sayıp döker, onu över ve nihayet "Allah'ın rahmeti üzerine olsun!" diye dua eder, daha sonra da ölü defnedilirdi.[114]

İslam ile birlikte aynı uygulamalar devam etmiştir. Nitekim bu Cahiliyye uygulamasına ve şekline müdahale edilmediği gibi sadece Münafıklara bu törenin yapılmaması istenerek, "*Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma.*"[115] denilmiştir. Cahiliyye ahalisi cenaze için ayağa kalkarlar ve cenazeyi gördükleri zaman "Sen şimdi hayatta olduğu gibisin (şerli isen şerli, hayırlı isen hayırlısın)." derlerdi.[116] Bu uygulamanın benzerini Hz. Peygamber de devam ettirmiş ve şöyle demiştir: "Sizler cenaze gördüğünüzde, cenaze sizi geride bırakıncaya kadar ayağa kalkınız."[117] Bir kişinin ölümünden sonraki kadınların tutacağı yas süresi de Cahiliyye dönemindeki uygulamalarla benzerlik arz etmekle birlikte bazı değişiklikle devam ettirilmiştir.[118]

111 Müslim, Salat, 134.
112 Ateş, 70.
113 el-Carim, 87.
114 İbn Habîb, *el-Muhabber*, 320.
115 Tevbe, 84.
116 Buhari, Menakıb, 25.
117 Buhari, Cenaiz, 46.
118 Buhari, Talak, 46-49; Öztürk, 57.

Oruç

Ey İnananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye, size de sayılı günlerde farz kılındı.[119]

Yukarıdaki ayet, orucun eskiden beri bilindiğini ve uygulandığını net olarak göstermektedir. Orucun başlangıç ve bitişini belirleyen hilali gözleme olayı Yahudilerde[120] ve müşriklerde de bulunuyordu.[121] Tıpkı, bugünkü Müslümanlar gibi, hilali görmek için gözetleme heyetleri bile kuruluyordu.[122] Bu uygulama İslam sonrası devam ettirildi.[123] Oruca başlama ile ilgili Kur'an'da anlatılan, "*Tan yerinde, beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırdedilinceye kadar, yiyin, için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın.*" ayetinde ifade edilen iplik ile ilgili tanım, Yahudilerde de kullanılan bir deyimdi.[124]

Kureyş, Muharrem'in onuncu gününde oruç tutardı. "Aşure" olarak bilinen bu günde Mekkeliler kutlama yapar ve Kabe'nin örtüsünü değiştirirlerdi.[125] Buhari, "Aşura. Cahiliyye devrinde Kureyş'in oruç tuttuğu bir gündü. Hz. Peygamber de aşura orucunu onlarla beraber tutardı."[126] şeklinde Mekke'de Hz. Peygamber'in de bu orucu tuttuğunu zikreder. Ayrıca Hz. Peygamber'in Medine'de meskun Yahudilerin de tuttuğu bu oruca hicret sonrası da devam ettiği şu şekilde aktarılır:

119 Bakara, 183.
120 Ateş, 90.
121 Belazuri, I, 92.
122 Detay için bkz. Biruni, *el-Asaru'l-Bakiye*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2011, 115; Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*. İstanbul 1999, 409.
123 "Halk hilali gördü ve Hz. Peygamber'e gelip haber verdiler. Hz. Peygamber de onlara güneş biraz yükseldiği vakitte oruçlarını bozmalarını ve ertesi gün bayram için hazırlanmalarını emretti," Ebu Davud, Salat, 255; İbn Mace, Sıyam, 6; Nesai, Bayram Namazları, 1.
124 Mehmet Said Toprak, *Talmut ve Hadis*, İstanbul 2012, 229.
125 el-Carim, 72.
126 Buhari, Menakıb, 25 Buhari, Savm, 68.

> Hz. Peygamber Medine'de Yahudilerin aşure günü oruç tuttuklarını görünce "Bu orucu ne için tutuyorsunuz?" diye sordu. Yahudiler "Bu gün iyi bir gündür. Bu gün Allah'ın İsrailoğullarını düşmanlarından kurtardığı bir gündür. Musa Peygamber bu gün oruç tutmuştur, dediler." Resulullah "Biz Musa'ya sizden daha ziyade layıkızdır." dedi.[127]

Böylece hem Cahiliyye döneminde müşriklerle hem de (oruç farz olmadan önce) Medine'de Yahudilerle birlikte bu orucu tutmuş oldu. Bu aynı zamanda onun Ehl-i Kitap ile mutabık olan konularda uyumlu çalışmaya gayret ettiğini göstermektedir.

İslam öncesi toplumda Recep, Şükran, Sükut orucu[128] gibi başka oruç türleri de bulunuyordu.[129] Yahudilikte ilk ayın 14 ve 15. günleri oruç tutulurdu.[130] İslamiyette de her ayın 13, 14 ve 15. günlerinde oruç tutulmasının sevap olduğuna inanılır ve bu günlere "Eyyamu'l-Biz" denilirdi ki bu adetin Yahudilikten İslamiyete geçmesi muhtemeldir. Hz. Peygamber de bu sebepten olsa gerek, "Kim ayın bu üç gününde oruç tutarsa, sanki senenin tüm günlerinde oruç tutmuş gibidir." demiştir.[131]

Zekat

Zekat olayı eski peygamberlerden beri bilinen bir uygulama idi. Zekat kelimesinin Süryanice "zakut" kelimesi ile aynı kökten olduğu zikredilir.[132] Kur'an bu konuda şöyle der: "*İbrahim'e, İshak ve Yakub'u da verdik, ... onlara, iyi işler yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik...*"[133]

127 Buhari, Savm, 68.
128 Bu tür oruç Kur'an'da bahsedilir: "*Ben Rahman için oruç adadım.*" Meryem, 26.
129 Ateş, 100.
130 Tevrat, Levililer, 23, 4-6.
131 Ebu Davut, 68; dolunayın insan bedeninde duyguları harekete geçirici etkisinin olduğu, özellikle bu üç günde bu etkinin zirve yaptığı, dünyadaki saldırı ve tecavüz olaylarının bu üç günde arttığı tecrübesinden dolayı bu günlerde oruç tutularak teskin amaçlandığı söylenilebilir.
132 Cevat Ali, *Cahiliyye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 116.
133 Enbiya, 72-73.

Bu ayette belirtildiği şekilde bu peygamberlerin neslinden gelen Yahudiler de yıllık olarak zekatlarını veriyorlardı ve bu bilinen bir şeydi. Şu anda fitre olarak uygulamada bulunduğumuz sadaka-i fıtr da Yahudilikte bulunuyordu.[134] Bu kelime de Yahudilikteki "saydaka" kelimesi ile örtüşmektedir.[135]

"*Kitap'ta İsmail'i de an. ... çevresinde bulunanlara namaz kılmalarını, zekat vermelerini emrederdi.*"[136] Hz. İsmail'in neslinden gelenlerin meskun bulunduğu Mekke'de nazil olan ve zekattan bahseden[137] bu tür ayetleri Mekkeliler garip karşılamamışlardı. Çünkü buna alışık idiler. Onlar her yıl bunu uyguluyorlardı.[138] Kusay, hacılara yemek yedirme görevi olan Rifade'yi, su içirme görevi olan Sikaye'yi gerçekleştirebilmek için Kureyş zenginlerine her yıl belli bir meblağı vermelerini farz kılmıştı.[139] Onlar da her yıl belli bir miktar mal veriyorlar ve bununla hacılara yemek yapılıyordu.[140] Mekkeliler arasında fakir fukarayı gözetmek gerektiği, düşküne yardımın bir erdem olduğu biliniyordu. Kur'an bu sebeple onların vermesi gerekeni vermediğine şu şekilde vurgu yapar: "*Onlar basit şeyleri dahi vermezler.*"[141] "*Düşkün kimseyi doyurmuyorduk.*"[142]

Cahiliyye döneminin en önemli erdemlerinin başında cömertlik gelirdi. Aynen Müslümanlıkta olduğu gibi cömert insanlar övülüyordu. Ancak bu cömertliğin temelinde daha çok şan ve şöhret kazanmak amacı vardı.[143] Bazı kişilerin dillere destan cömertlikleri anlatılıyordu. Meşhur Hatim-i

134 Ateş, 104-106.
135 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 117.
136 Meryem, 54-55.
137 "*Yoksulu yedirmek konusunda birbirinize özenmiyorsunuz.*" Fecr, 18; "*Yoksulun yiyeceği ile ilgilenmezdi.*" Hakka, 34; "*Yoksulu doyurmaya yanaşmayan kimse işte odur.*" Maun, 3.
138 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 22.
139 Belazuri, I, 58.
140 İbn Hişam, II, 41.
141 Maun, 7.
142 Müddessir, 44.
143 "*Onlar gösteriş yaparlar.*" Maun, 6.

Tai gibi cömertlerin menkıbeleri anlatılmaktadır.[144] Ayrıca halktan malı alıp fakirlere dağıtanlara Süluk[145] denirdi ki bunlar övgüye layık insanlar olarak değerlendirilirdi.[146] İslam tarihindeki Hz. Peygamber'den bağımsız olarak Mekke kervanlarını basan Müslüman Ebu Basir hareketi bir yönden buna benzemektedir.[147] Bu tür hareketler Eyyamu'l-Arab'da[148] anlatılsa da bazen Bizans ve Sasanilerle yaptıkları savaşların efsaneleriyle de karışıyordu.[149]

Bu cömertlik kurumu Müslümanlıkta da övgüye mazhar bir kurum olmuştur. İncil'de geçen sembolik olarak "*Allah'ın gelmesi, yedirilmesi ve içirilmesi*" gibi cömertliği ifade eden anlatımların[150] aynen Hz. Peygamber'in dilinden de aktarıldığını görüyoruz.[151] Yine cömertliğin en önemli

144 Alusi, III, 115; Çelebi, 150.

145 Süluk kelimesi özellikle İslam öncesi başlayan ve sonra da devam eden zengin kimselerin mallarının topluma eşit bir şekilde paylaştırılmasını öngören ve bunu şiirlerine yansıtan bir topluluğun ismidir. Bu anlamda İslami dönemde ortaya çıkan ilk sosyalistlerden sayılabilirler. Bkz Kadri Yıldırım, *Cahiliyye Dönemi Arap Edebiyatında Süluk Şairler Hareketi*, *DÜİFD*. Diyarbakır 2001. C. III, Sayı: 3.

146 Sad Zağlul, 319; Öğmüş, 118; Çelebi, 139; bkz. Cevad Ali, IX, 601.

147 İbn Hişam, VII, 78.

148 Bu tür savaşların detayları için bkz. Ahmet Cadi, Muhammet Becavi, Ebu'l-Fazl İbrahim, *Eyyamu'l-Arab Fi'l-Cahiliyye*, Beyrut, 1988.

149 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 133.

150 İncil, Matta, 25/41-46: "*Sonra solundakilere şöyle diyecek: ...acıkmıştım, bana yiyecek vermediniz; susamıştım, bana içecek vermediniz; yabancıydım, beni içeri almadınız; çıplaktım, beni giydirmediniz; hastaydım, zindandaydım, benimle ilgilenmediniz." O vakit onlar da şöyle karşılık verecekler: "Ya Rab, seni ne zaman aç, susuz, yabancı, çıplak, hasta ya da zindanda gördük de yardım etmedik?" Kral da onlara şu yanıtı verecek: "Size doğrusunu söyleyeyim, mademki bu en basit kardeşlerimden biri için bunu yapmadınız, benim için de yapmamış oldunuz." Bunlar sonsuz azaba, doğrular ise sonsuz yaşama gidecekler.*"

151 Müslim, Birr, 43: "Allah kıyamet gününde: Ey Ademoğlu! Ben hasta oldum da, sen beni dolaşmadın! diyecek. Ademoğlu: Ya Rabbi! Ben seni nasıl dolaşabilirim. Sen alemlerin Rabbisin! cevabını verecek. Allah: Bilmez miydin ki, filan kulum hasta oldu. Sen onu dolaşmadın. Bilmez miydin ki, onu dolaşmış olsan, beni onun yanında bulurdun, buyuracak. Ey Ademoğlu! Senden yiyecek istedim; beni doyurmadın! diyecek. Ademoğlu: Ya Rabbi! Seni nasıl doyurabilirim ki! Sen alemlerin Rabbisin! diyecek. Allah: Bilmez misin ki, filan kulum senden yiyecek istedi, sen onu doyurmadın. Bilmez miydin ki, onu doyurmuş olsan; bunu benim nezdimde bulacaktın! buyuracak. Ey Ademoğlu! Senden su istedim; beni sulamadın! diyecek. Ademoğlu: Ya Rabbi! Ben seni nasıl sularım! Sen alemlerin Rabbisin! cevabını verecek.

sonucu olan vakıf tabiri ilk defa Müslümanlarla başlamamıştı. Bu tür ifadeleri Sebelilerde görebiliyoruz.[152]

Hac

Hac kelimesi, Yahudilikte "hag" kelimesi kökünden çerçeve çizmek tavaf etmek anlamında olup, terim olarak onlarda bayramlardaki tavaf için kullanılmaktadır.[153] Cahiliyye döneminde Arapların yaptığı hac ile günümüzdeki yaptığımız Müslümanlıktaki hac arasında çok az fark vardır. Mekkelilerin yaptıkları hacdaki tevhidi bozan uygulamalar kaldırılıp geri kalan ritüeller aynen devam ettirilmiştir. Dahası müşriklerin kullandığı hac ile ilgili terimler bile değiştirilmemiştir.[154] Örneğin, hac ile ilgili emirler verirken Kur'an, müşriklerin kullandığı "ifaza" terimini[155] ve Kusay'ın icat ettiği "Meşar-i Haram" gibi tabirleri kullanmaktan çekinmez.[156]

Müşriklerin kullandığı mabet olan Kabe aynen Müslümanların ibadet yeri olarak belirlenmiştir. Yine onların hacları sırasında ibadet mahalli olan Safa-Merve, Arafat, Mina, Müzdelife aynen korunmuştur. Hac sırasında müşriklerce Harem sınırları içinde ot koparılmaz, ağaç kesilmezdi. İslam sonrası bu uygulamaların benzeri devam ettirilmiştir.[157]

Umre de hac gibi müşriklerin yapageldikleri bir uygulama idi. Onlar hac aylarında umre yapmayı hoş görmez-

Allah: Filan kulum senden su istedi; ona su vermedin! Onu sulamış olsaydın bunu(n karşılığını) benim nezdimde bulurdun! buyuracaktır." Ayrıca bkz. Aliyu'l-Kari, *Kırk Kutsi Hadis*, çev. Hasan Hüsnü Erdem, Ankara 1987, 8.

152 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. 31; bkz. Hanefi Palabıyık, "Vakıflar ve Hizmet Alanları", *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara 2013, 381.

153 İsmail Taşpınar, *Hinduizm ve Budizm*, İstanbul 2014, 21; Ateş, 111.

154 Cevat Ali, VI, 347.

155 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 59; "*Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder.*" Bakara, 199.

156 "*Arafat'tan indiğinizde, Allah'ı Meşari Haram'da anın; O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin.*" Bakara, 198.

157 Çelikkol, 38.

lerdi. Bunun sebebi hac yapan kişileri Mekke'ye tekrar getirtip ticareti artırmaktı. Hz. Peygamber umreyi ibga etse de bu uygulamayı ilga etti.[158] Yani hac ve umre birlikte yapılmaya devam etti.

İhram

Yahudilikte ihram elbisesi bulunuyordu. Başrahibin giydiği elbise dikişsizdi. Matem tutanlar yalın ayak ve başı açık olmalıydı. Musevi anlayıştaki Hz. Musa ile birlikte Tur dağına çıkarken cinsi münasebetten kaçınmaları gibi uygulamalar, Müslümanlıkta hacdaki uygulamalara benzemektedir.[159] Yine Müslümanlıkta hacda ihram halinde iken saç kesilmemesi ve taranmaması, Tevrat'taki Nasrani adağı ile benzerlik göstermektedir.[160]

Cahiliyye döneminde müşriklerin haccında da Müslümanlıktaki ihrama girme ve ihramdan saç tıraşı ile çıkma gibi konular birbirinin devamıdır.[161] Mekkeliler Merve'de tıraş olup çıkarken, Medineliler Menat putu yanında tıraş olurlar ve ihramdan çıkarlardı. Hz. Peygamber, bunu kaldırıp Kureyşlilerin yaptığının esas olduğunu belirtip, Merve'de tıraş sonrası ihramdan çıkılacağını bildirdi.[162]

Vakfe

İslam öncesi dinlerde de[163] görülen vakfe İslam sonrası da devam ettirilmiştir.[164] Mekkeliler kendilerini Humus ehli yani hac yapılan yerlerin halkı olarak diğer Araplardan ayrı ve onların en seçkin kavmi olarak görüyor, Arafat'ta vakfe yapmıyor, Müzdelife'ye gitmiyorlardı. Bunlar kaldırıldı ve diğer Araplarla eşit hale getirildi.[165]

158 Ali Selame, 309; Ateş, 157.
159 Ateş, 111.
160 Tevrat, Hakimler, 13, 5; Samuel, 1, 11.
161 Buhari, Hac, 126; Umre, 10.
162 Müslim, Hac, 260; bkz. Ateş, 121 122.
163 Yahudilerin Tur dağı eteğinde vakfesi için bkz. Tevrat, Çıkış, 19, 17.
164 İbnü'l-Kelbi, 85.
165 İbn Habib, *el-Muhabber*, 319.

Kusay, Araplara gece Müzdelife'ye giderken yol göstermek için ateş yaktırmıştı. Meşar-i Haram, Müzdelife bölgesinde bulunan Kuzah dağındaki bir tepenin adıdır ve bu tepe dolayısıyla Müzdelife'nin tamamına da Meşar-i Haram denir.[166] Kur'an, "*Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meşar-i Haram'da Allah'ı zikredin.*"[167] ayetiyle bunu aynen baki bıraktı.

Tavaf

Tavafın tarihi ilk insana kadar dayanır. Şit peygamberin çocuklarının böyle bir eylem yaptıkları zikredilir.[168] Eski milletlerde de mevcut olan[169] yedi defa soldan sağa tavaf olayı Yahudilikte de mevcut idi.[170] Mekkeli müşrikler de Hz. İbrahim'den kalma bu geleneği devam ettiriyorlar, Kabe'yi sola alıp tavaf ediyorlardı.[171] Onlar, yaptıkları tavafla birlikte bütün günahlardan arınıldığını düşünürlerdi.[172] Hz. Peygamber de buna benzer bir şekilde, "Hac yapıldığı zaman kişi, anasından doğduğu gibi günahsız olacaktır." diye müjdelemiştir.[173] Müslümanlar da bugün Kabe'yi soluna alarak aynı şekilde tavaf edip daha sonra say mahalline geçerler.

Say

Say olayı, Hz. İbrahim'den beri devam eden bir gelenek idi.[174] Mekkeliler de bunu icra ediyorlardı. Tavaf sonrası Merve'ye gelip say yaptıktan sonra tıraş oluyorlardı. Medineliler Menat putunun yanında tıraş olurlarken,[175] Mekkeliler Merve'de İsaf putu yanında tıraş olurlardı.[176] İslam

166 http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#2:198.
167 Bakara, 198.
168 İbnü'l-Kelbi, 69.
169 Taşpınar, 21.
170 İbnü'l-Kelbi, 84.
171 Ateş, 140; Çelikkol, 165.
172 Balcı, 89.
173 Buhari, Hac, 4.
174 Ezraki, II, 40.
175 İbnü'l-Kelbi, 45.
176 Çelikkol, 158, 165.

bu son uygulamayı da yani Merve'de tıraş olma olayını İsaf putunu ilga etmekle beraber aynen devam ettirmiştir.

Telbiye

Hac farizalarını yerine getirirken müşriklerin söyledikleri telbiye, Hz. Peygamber'in bize öğrettiği telbiyeye çok yakındı:

> Lebbeyk, lebbeyk, la şerike lek, illa şeriken hüve lek, temlikuhu ve ma melek (buyur Allah'ım buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur. Ancak bir tane vardır. Onun sahibi de sensin. Ona ve sahip olduğu her şeye maliksin).

Yani "Ortağın var ama o da senin, onun neyi varsa onlar da senin."[177] Her put ve kabile için ayrı telbiyeleri de bulunuyordu.[178] Ancak çoğu sözleri benziyordu.[179] İslam sonrası telbiyedeki tevhidi bozan o kelime çıkarılarak geri kalanı aynen devam ettirildi. Tekbir konusunda da müşrikler şu anda kullandığımız tekbir lafızlarını kullanıyorlardı. Zemzem kuyusu kazımı sırasında Abdulmuttalib'in de böyle seslendiği zikredilir.[180]

Cemre

Cemreleri taşlamak, Cahiliyye döneminde müşriklerin uygulaması olarak devam ediyordu. Bu uygulamanın Hz. İbrahim'den kaldığı bilinmektedir.[181] Bu adet İslam sonrası da devam ettirilmiştir. Müşrikler, hac döneminde kurban sonrası cemrelerde Huzalı Amr b. Luhay tarafından belirlenen ve 7 put için üçer taştan toplam 21 taş atıyorlardı. İslam sonrası bu sayı korundu ancak putlar için atılma olayı kaldırıldı. Söz olarak da "Ey put sen daha büyüksün!" yerine "Allah en büyük!" lafzı getirildi.[182]

177 İbn İshak, 138; İbnü'l-Kelbi, 40.
178 Yakubi, I, 308.
179 İbn Habib, *el-Muhabber*, 312-315.
180 İbn Hişam, II, 72.
181 Ateş, 152.
182 Çelikkol, 162.

Kurban

Kurban olayı bütün tarih boyunca bilinen bir ritüeldir.[183] İnsanlar Tanrı'ya karşı en sevdiklerini adayıp kurban etmeye büyük önem atfetmişlerdir. Bu tavrın Kur'an'a yansıması bir anlamda şu ayette tezahür etmektedir: "*Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarfederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.*"[184] Bu sebeple insanlar en sevdikleri varlık olan çocuklarını bile Tanrı adına kurban etmekten sakınmamışlardır. Hatta öyleki; tapınaklar, sunaklar binlerce çocuk cesetleri ile dolmuştur.[185] Bu adetin kaldırılabilmesi ve adamanın insanlar üzerinden hayvan kesmeye yönelebilmesi için, Hz. İbrahim'e koyun kesmesi tavsiye edilmiş olmalıdır. Kur'an bunu sembolize ederek tasvir eder.[186]

Mekkelilerdeki kurban inancının eskiden beri mevcut olduğu ve bu geleneğin Hz. İbrahim'den[187] kaldığı belirtilir.[188] Hz. Peygamber'in bunu, "Babanız İbrahim'in sünnetidir." şeklinde ifade ettiği zikredilir.[189] Ancak zaman zaman Hz. İbrahim'in[190] oğlunu kurban etmesi olayı da -Abdulmuttalib'in oğlu Abdullah'ı kurban etmesi gibi- sonraki yıllarda yaşatılmaya[191] çalışılmıştır.[192] Ayrıca müşriklerde kesilen kurbanın kıyamet günü binitli olarak haş-

183 Zeki Tan, "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamada Rolü, Kurban Örneği", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011, 44.

184 Ali İmran, 92.

185 Cevad Ali, VI, 191, 198; Ali Bardakoğlu, "Kurban", *DİA*.

186 "*Ona fidye olarak büyük bir kurbanlık verdik.*" Saffat, 107.

187 Hz. İbrahim'in kurban ettiği koçun boynuzlarının İbn Zübeyr zamanına kadar Kabe'de muhafaza edildiği nakledilir, bkz. Cevad Ali, IV, 435.

188 "*Ona fidye olarak büyük bir kurbanlık verdik.*" Saffat, 107.

189 İbn Mace, Edahi, 3.

190 Ateş, 66.

191 "Abdullah b. Abbas'a bir kadın gelerek: "Oğlumu kurban kesmeyi nezrettim." dedi. İbn Abbas: "Oğlunu kesme, yemin kefareti ver." dedi. Bu sırada İbn Abbas'ın yanında oturan bir ihtiyar söze karışarak: "Bu konuda kefaret nasıl olur?" dedi. İbn Abbas da: "Zıhar yapan gibi öder dedi." Malik, Nezr, 7.

192 Çelebi, 148.

rolacağı inancı vardı.[193] Müslümanlar arasında da kesilen kurbanın sahibini sırat köprüsünden geçireceği inancı yaygındır.

Hz. Peygamber, Cahiliyye dönemindeki kurban ritüelini, putlara sunulması uygulaması dışında aynen devam ettirmiştir.[194] Hatta müşriklerin hangi tür hayvanın kurbanlık özelliği taşıdığı şeklindeki ilkeleri de değiştirilmemiştir.[195] Ancak Atire kurbanı gibi bazı uygulamaları kaldırmıştır.[196]

Adak Kurbanı

Yahudilikte adak kurbanı uygulaması bulunuyordu.[197] Değişik isimlendirmelerle onlardaki kurban uygulaması devam etmektedir.[198] Cahiliyye döneminde de adak kurbanı olayı vardı ve bu tür kurbanların etleri yenmezdi.[199] Hz. Peygamber, bu tür kurban olayını İslam döneminde de devam ettirmiştir. Bir rivayette, "Ben Cahiliyye döneminde iken bir adak adadım ve Müslüman olduktan sonra (bunun hükmünü) Peygamber'e sordum. Adağımı yerine getirmemi emretti."[200] şeklinde aktarıldığı üzere yapılan bir adağın İslam sonrası yapılması onaylanmaktadır.

Ancak, "*Allah, kulağı çentilen, salıverilen, erkek dişi ikizler doğuran, on defa yavrulamasından ötürü yük vurulmayan hayvanların adanmasını emretmemiştir.*"[201] ayeti ile Mekkeli müşriklerin bazı adetleri kaldırılarak normal adak devam ettirilmiş oldu.[202] Örneğin; "Hz. Peygamber: "(İslam'da) fera da, atire de yoktur." buyurmuştur. "Fera",

193 Apak, 279; Öztürk, 15.
194 Buhari, Akika, 2.
195 Ateş, 179.
196 Buhari, Akika, 4.
197 Tevrat, II. Samuel, 15, 7.
198 Ateş, 176, 301.
199 Öğmüş, 318; Çelikkol, 172.
200 Darimi, Nuzur, 1; İbn Mace, Keffaret, 18; Ebu Davut, Yemin, 22.
201 Maide. 103.
202 Tan, 51, 64; Çelikkol, 173.

devenin ilk yavrusudur ki, Cahiliyye Arapları bunu tağutları (tapınakları) için kesiyorlardı. "Atire" de Recep ayında kesmekte oldukları hayvandı."[203]

Akika

Cahiliyye döneminde akika kurbanı kesilirdi.[204] Bu tür uygulamalar İslam'dan sonra da devam etmiştir.[205] Hz. Peygamber, "Erkek çocuğun doğumuyla beraber akika vardır. Onun adına akika kurbanı kanı dökünüz ve çocuktan ezayı gideriniz."[206] şeklindeki sözleriyle bunu ifade etmektedir.

Kabe

Kabe'nin Hz. İbrahim'den önce yapıldığı zikredilir.[207] "*İbrahim ve İsmail, Kabe'nin temellerini yükseltirken...*"[208] ayeti de buna işaret etmektedir.[209] Kabe'nin bir tarafı olan Hicr bölgesinin köşeli değil de kiliselerde olduğu gibi kavisli olması Hz. İbrahim'in takipçisi ilahi din mensuplarının ibadethanelerinden olan kiliseler ile benzerlik arz ettiği söylenebilir. Mekkeliler bunu Hz. İbrahim'in yaptığına uyarak kavisli yaptılar.[210] Kapı ve tavan yoktu.[211] Günümüzde de Kabe'nin içinden farz edilen "Hatim (Hicr)" müşriklerce mazlumların dua kabul yeri olarak farz edilirdi.[212] Burasının Hz. İsmail tarafından hayvanlarına ağıl olarak kullanılan yer olduğu da zikredilir.[213] Hz. İsmail'in mezarı-

203 Buhari, Akika, 3.
204 İbn Sad, I, 121.
205 Ateş, 191.
206 Buhari, Akika, 2.
207 Abdulkuddus, 22; Çelikkol, 45.
208 Bakara, 127.
209 Mekki surelerde Hz. İbrahim ile Kabe arasında bir irtibat kurulmazken, Medeni surelerde bu ilişki kurulur ve Hz. İbrahim'in Kabe'nin banisi olduğu anlatılır, Bakara, 127, ayrıca Kabe ile ilgili atıfları kahir ekserisinin Medeni olması dikkat çekicidir. İbnü'l-Kelbi, 82.
210 Çelikkol, 52.
211 Abdulkuddus, 27.
212 Çelikkol, 55.
213 Mesudi, II, 40.

nın burada olduğu nakledilmektedir.[214] Bu algı İslam sonrası da devam ettirildi.[215]

O dönemde Kabe'ye benzer yapılar bölgede Taif, Necran gibi yerlerde bulunuyordu. Necran'dakine "Necran'ın Kabesi" denilirdi. Kuzey Arabistan'daki Petra'da da böyle bir yapı vardı.[216] Müşrikler ev yüksekliklerini Kabe'den daha yukarı yapmazlardı.[217] Bu hassasiyet İslam sonrası özellikle Osmanlı döneminde devam ettiğini söyleyebiliriz. Kabe'ye elbise giydirirlerdi ki bu sonra da devam etmiştir.[218]

Ancak şunu hemen belirtelim ki şu anda tavaf ettiğimiz Kabe ile Hz. Peygamber'in hayalindeki Kabe aynı değildir, mimari planında eksiklik vardır. Çünkü günümüzdeki Kabe'nin şekli, Hz. Peygamber'in 35 yaşları sırasında müşriklerin yaptığı mimari üzeredir.[219] Hz. Peygamber'in arzu ettiği Kabe ise bu günkü Kabe'nin biraz daha büyüğü olup Hz. İbrahim'in yaptığı temeller üzere olandır.

Hz. Peygamber bu yapıyı değiştirip Hz. İbrahim'in yaptığı temeller üzere tekrar yapmak istese de bu gerçekleşememiştir ve şöyle demiştir: "Eğer kavmim Cahiliyye devrine yakın olmasaydı, Hicr'in duvarını Beyt'e katmak ve Beyt'in kapısını yer seviyesine indirmek isterdim. Fakat duvarı (Hicr) Beyt'e girdirmem ve Kabe kapısını yer seviyesine indirmemden ötürü, onların gönüllerinin kırılmasından endişe ederim."[220] Sonuçta Kabe, halen müşriklerin inşa ettiği mimari yapı olan kareye benzer biçimini muhafaza etmektedir. Ancak Hz. Peygamber, bu şekil üzere de ibadet etmiş ve bunu onaylamışsa da gönlündeki ve hayalindeki Kabe'yi de ifade etmiştir.

214 Ezraki, II, 25.
215 Cevat Ali, VI, 429.
216 Hitti, I, 112.
217 Çelikkol, 86.
218 Ali Selame, 270; el-Carim, 29.
219 Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 107.
220 Bkz. Buhari, Hac, 42.

Harem

Harem bölgesi kavramı, İslam öncesi müşriklerce de benimsenmişti. Bu bölgenin harem oluşuna inanıyorlardı ve kendilerini "muhrimun" olarak isimlendiriyorlardı. Daha çok dışarıdan gelenlerin oluşturduğu grubu ise "muhillun" olarak isimlendiriyorlardı.[221]

Kusay, Kabe ve civarını harem kılmıştı. Mekkelilerin uyguladığı bu harem kurallarına göre Harem'de cünüp halde bulunulmazdı. Orada savaşmak yasaktı.[222] Bu uygulamalar İslam sonrası da devam ettirildi. Ayrıca müşriklerin Kabe ve haremi dışındaki putlarının etrafında da harem denilen bir bölge bulunuyor,[223] oraya sığınan kurtuluyordu.[224]

Hacerü'l-Esved

Hacerü'l-Esved'in Hz. İbrahim'in tavafa başlangıç işareti olsun diye Ebu Kubeys dağından getirttiği bir taş olduğu zikredilir.[225] Müşriklerce kutsal kabul edilir ve meshedilirdi.[226] İslam'dan sonra da tavaf başlangıç işaret taşı olarak kullanılmıştır. Bu taş hakkında cennet yakutlarından bir taş olup,[227] süt gibi bembeyazken ona el süren insanların günahları yüzünden simsiyah olduğu gibi uydurma aktarımlar mevcuttur.[228] Halbuki Cahiliyye döneminde çıkan bir yangın sebebiyle siyahlaşmıştı.[229]

221 Mahmut İbrahim, 84.
222 Çelikkol, 111, 167, 210.
223 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 28.
224 İbnü'l-Kelbi, 75.
225 İbn İshak, 85.
226 İbn Habib, *el-Muhabber*, 311.
227 Ezraki, I, 323.
228 İbn İshak, 85-86; İbn Hanbel, I, 373; Tirmizi, Hac, 49; bu konuda Nazzam derki: "Eğer Cahiliyye'nin küfrü taşları karartsaydı müminlerin imanı da onları beyazlatırdı." Fahrettin Razi, *el-Mahsul*, Beyrut 1992, IV, 332; İbn Zübeyr döneminde Kabe yıkılınca Hacerü'l-Esved'in görünen kısmının (güneş görmesi sebebiyle de olabilir) siyah, görünmeyen kısmının beyaz olduğu görüldü. Siyah kısmın insanların ellerini sürmeleri ve Cahiliyye döneminde kan sürmeleri sebebiyle karardığı da zikredilmektedir. İbn Abdurrabbih, *İkdu'l-Ferit*, Beyrut 1998, IV, 274; ayrıca bkz. Muhammet Hamidullah, *Rasulullah Muhammet*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1973, 144.
229 Ezraki, I, 65.

Makam-ı İbrahim

Makam-ı İbrahim, Hz. İbrahim'in ayak izi olduğu[230] iddiasıyla tavaf sonrası namaz kılınan yer ise, eskiden beri Mekkelilerin tazim gösterdiği mekanlardandı.[231] Bu mekanın neresi olduğu konusunda, "Bütün harem Makam-ı İbrahim'dir." diyenler olduğu gibi, sadece Harem bölgesine veya Arafat-Müzdelife-Mina'ya yahut Mescid-i Haram'ın içine delalet ettiğini söyleyenler de vardır.[232] Bu ihtilaftan anlaşılacağı üzere Kur'an'da "*Makam-ı İbrahim'i namazgah edinin.*"[233] şeklinde bahsedilen yerin neresi olduğu tartışmalı olsa da Mescid-i Haram'ı[234] veya bütün harem bölgesi olan hac menasikinin yapıldığı yerleri işaret ettiği görüşü daha makul gözükmektedir.[235]

Zemzem

O dönemdeki müşrik hacılar, günümüzde olduğu gibi Zemzem'i memleketlerine şifa niyetiyle götürürlerdi.[236] Zemzem suyunu dağıtma görevi Sikaye görevlisinindi ve bu Cahiliyye döneminde Abbas'ta idi. İslam sonrası da bu görev onlarda kaldı ve Abbas ailesi tarafından devam ettirildi.[237]

230 Hz. Ömer, sel sebebiyle Kabe civarından sürüklenip Mekke'nin aşağılarında bulunan bu taşı getirtip metaf alanını daraltması sebebiyle daha geriye, bugünkü yerine dikmişti. Ezraki, II, 34. İbnü'l-Esir, II, 562; Suyuti, 137.

231 Çelikkol, 54; Hamidullah bu ayak izi bilgisini kabullenmez, bkz. Muhammet Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, İstanbul 1981, 29.

232 Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer*, Ankara 2013 (Muvafakata Uygun Düşmeyenler bölümü), 61 vd.

233 Bakara, 125.

234 Kurtubî, Bakara, 125. ayetin tefsiri; Esed, *Kur'an Mesajı*, Bakara, 125. Ayetin tefsiri.

235 Taberi, Bakara, 125. ayetin tefsiri; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, Bakara, 125. ayetin tefsiri.

236 İbnü'l-Kelbi, 108.

237 Çelikkol, 238.

IV. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ TOPLUMSAL HUKUK

İdare Hukuku

İslam öncesi Cahiliyye toplumunun yönetim yapılanmasını incelediğimizde adalet, şura, maslahat gibi erdemlerin bazılarının idari uygulamalarda referans noktası olarak kabul edildiğini görüyoruz. Mekkeli müşrikler yönetim işlerini Kusay'ın kurduğu Daru'n-Nedve'de tartıştıktan sonra istişare ile karar alıyorlardı. İstişarede önde gelen kabile şefleri ve toplumda öne çıkan kimi insanların görüşleri önem arz ediyordu. Bu uygulanan Arap örfü İslam sonrası Kur'an'ın da teyit etmesiyle kabul edildi.[1] Hz. Peygamber de bu prensip çerçevesinde Medine'deki kabile şefleri ve öncü insanlardan oluşan istişare heyetinin kararını önemsiyordu. İlk halifeler de bu Arap örfünü aynen uygulamışlardı.[2]

Araplar anlaşamadıkları konularda adil hakemler tayin ederlerdi. Hacerü'l-Esved'in konulması esnasındaki Hz. Peygamber'in hakem olduğu uygulama bunun bir örneğidir.[3] Buna benzer daha önceleri de uygulamalar olmuştu. Bunun en meşhuru Haşim ile kardeşinin oğlu Ümeyye arasındaki ihtilafta uygulanmış ve hakemin kararı sonucu Ümeyye on yıl Mekke'yi terk etmek zorunda kalmıştı. Yine buna Mutayyebun-Ahlaf mücadelesinin hakem ile çözüme kavuşturulduğu örneğini de verebiliriz.[4]

1 "*Onların işleri, aralarında şûrâ (danışma) iledir.*" Şura, 38; "*İş konusunda onlarla istişare et. Bir kere karar verince de artık Allah'a dayan.*" Ali İmran, 159.
2 Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2014, 65.
3 Belazurî, I, 113.
4 Çelikkol, 216, 220.

Hakem uygulaması İslam'dan sonra da devam etti. Hz. Peygamber'in Kureyzalıların hakeme gitmesi teklifini kabullenmesi bunun bir örneğidir.[5] Bu Arap örfü Hz. Ali-Muaviye arasındaki savaşta da uygulanmış ve tahkime gidilmiştir.[6] Müslümanlar Cahiliyye'nin bu güzel hasleti olan adaleti bulma gayretini önemsemişler ve uygulamak için uğraşmışlardır.[7]

O günkü Mekke'deki yönetim yapısının öne çıkan görevlendirmeleri olan konulara gelince bu görevler Cürhümilerden beri vardı. Ancak bunları amatör bir işleyişten profesyonel bir yapıya dönüştüren Kusay idi.[8] Hz. Peygamber, Mekke fethiyle birlikte bu uygulamalardan birçoğunu ilga etmiş bazılarını ise ibga etmiştir. Kabe'ye ait görevlerden hacılara su içirme görevi olan Sikaye, amcası Abbas ve çocuklarında devam ettirilmiştir. Kabe anahtarlarını taşıma görevi olan Hicabe görevi vefa gereği aynen eski sahipleri olan Abdüddaroğullarında muhafaza edilmiştir. Ancak putlarla ilgili Eysar gibi görevler kaldırılmış, devletin merkezi Medine'ye taşındığı için Sefaret, Nedve, Liva, Kıyade gibi artık gereği kalmayan görevler de ilga edilmiştir.

Gerek Hz. Peygamber gerekse de sonraki halifeler döneminde devletle ilişkilendirilerek kullanılan kimi kavram ve uygulamalar İslam öncesinde de mevcut idi. Mühür bunlardan biridir ve Hz. Peygamber bu uygulamayı Bizanslılardan almıştır.[9] Hz. Ömer döneminden itibaren kullanılmaya başlanan divan teşkilatları Sasanilere bakılarak ihdas edilmişti.[10]

5 Vakıdi, 512.
6 Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4, Hz. Ali*, 127.
7 "*Şüphesiz ki, Allah size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder.*" Nisâ, 58; "*Allah, şüphesiz ki, adaleti, iyilik yapmayı ve akrabaya yardım etmeyi emreder.*" Nahl, 90.
8 Çelebi, 121.
9 İbn Sad, I, 198.
10 Azimli *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer*, 132.

Arap örfüne göre lider kayd-ı hayat şartıyla başa geçerdi. Bu uygulama Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminde benimsendi. Araplarda babadan oğula bir veraset sistemi yoktu.[11] Bu nedenle Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Ben-i Haşim gündeme getirilmedi. En azından Sakife'deki tartışmalar Cahiliyye dönemi örfü çerçevesinde yürütüldü ve Batılıların "primus inter pares" olarak ifade ettikleri "eşitler arasında birinci" şeklinde[12] Hz. Ebu Bekir'in seçildiğini görüyoruz.[13] Bu Arap örfünü ilk defa Muaviye değiştirmeye teşebbüs edince tepki konuldu.[14] Yine Araplarda kabile şefinin azledilmesi uygulaması olmadığı için ilk halifeler ve sahabiler böyle bir şeyi düşünmediler. Ancak bu Arap örfünün düşünülmeden devam ettirilmesi Hz. Osman döneminde işleri kilitledi ve nihayet istifa etmemekte direnen halife öldürülerek indirilebildi.[15] Aynı şekilde Kusay'ın kurduğu sistem gereği ön plana çıkıp bütün Araplara kendini kabul ettiren Kureyşli birinin lider olması sağlandı ve bu "İmamlar Kureyş'ten olmalıdır!" ilkesi ile perçinlendi.[16]

İslam medeniyeti şehirleri oluşturulurken yönetim merkezi açısından İslam şehirlerinin tipik örneği olarak Mekke ve Medine esas alınmıştır. Yani ibadet yeri, pazar ve yönetim yeri bir arada ve şehrin merkezinde olmalıdır. Cahiliyye döneminde de Mekke'de Daru'n-Nedve (yönetim), Kabe (dini merkez) ve halkın ekonomik işlemleri bu alanda birbirine yakın bir şekilde gerçekleşiyordu.[17] Hz. Peygamber'in Medine'sinde de durum aynıydı ve Mekke'den ilham alınmıştı. Mescit ve Hz. Peygamber'in yönetim yeri aynı yerdeydi. Medine pazarı ise mescidin hemen yakınındaydı.[18]

11 Taberi, VI, 179
12 Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2014, 82.
13 Detay için bkz. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1, Hz. Ebu Bekir*, Ankara 2013.
14 İbnü'l-Esir, III, 351; Çelikkol, 221.
15 Bkz. Mehmet Azimli *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3, Hz. Osman*, Ankara 2013, 167.
16 Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2014, 48.
17 Çelikkol, 44.
18 Buhari, Buyu, 48.

Savaş Hukuku

Bu bölümde Cahiliyye dönemindeki savaş hukuku, devlet işleri, evlilik, ceza, alış-veriş ve toplumsal ilişkilerle ilgili konularda kıyaslamalar yapmak istiyoruz.

Savaş-Barış

Araplarda sosyal hayatta esas olan düşmanlıktı. Eğer bir antlaşma ile bağlanmadı ise yani barış yok ise yağma caizdi ve gerekli idi. Arap geleneğinde bu tür yağmaların anlatıldığı ve normalmiş gibi aktarıldığı hikayeler "Eyyamu'l-Arab-Arap günleri (savaşları)" tabiri altında Cahiliyye ve İslamiyetin ilk zamanlarında kabileler arasındaki savaşları anlatmak için kullanılmıştır. Bu savaşlar kuyu ve otlak ele geçirmek, sınır savunmak gibi sebeplerle yapılırdı. Savaşılması yasak olan haram aylarda yapıldığı zaman ise "Ficar Harpleri" denirdi.[19]

Genel olarak Araplarda aslolan savaş iken, Kureyşliler tecrübe ile barışın getirisini görmüşlerdi. Bunun için ticaretlerini engelleyecek savaşları önlemeye yönelik çabalarda bulunuyorlar ve hakem olayını sık sık kullanıyorlardı. Yine Mekke ticaretine darbe vuran olayları önlemeye yönelik Hılfu'l-Fudul toplantısı bu çabanın bir ürünü olmalıdır[20] ve bu şehirde kargaşayı önlemeye yönelik hılf antlaşması idi. Cahiliyye döneminde Hz. Peygamber de bu antlaşmaya katılmış ve İslam'dan sonra da sitayişle bahsetmiştir.[21] Cahiliyye döneminde gerçekleşen bu antlaşma, Emeviler döneminde bile Hz. Hüseyin tarafından gündeme getirilmiş ve buna dayanarak iktidar tehdit edilmiştir. Hz. Hüseyin, Emevi valisinden baskı görünce Hılfu'l-Fudul'a katılan kabilelerden yardım isteyip isyan edebileceği tehdidini yapmıştır.[22]

19 Hüseyin Algül, "Ficar", *DİA*.
20 Çelikkol, 218.
21 İbn Hişam, II, 46.
22 İbn Kesîr, II, 254.

Hz. Peygamber'in sürekli barışı tercih etmesi eskiden beri gelen bir tecrübenin ürünü olmalıdır. Hz. Peygamber de barışın getirisinin savaştan daha iyi olduğunu atalarından tevarüs ettiği gibi, kendisinin de katıldığı Ficar harpleri esnasında gözlemlemiş olmalıydı. Hudeybiye antlaşmasını yapabilmek için gösterdiği çaba, bu tecrübenin ürünü olmalıdır.[23] Antlaşma sonunda elde ettikleriyle dedesi Abdulmuttalib'in dostluk kurduğu Huza kabilesiyle derhal antlaşma yapmıştı.[24] Tevrat'ta yer alan savaş öncesi düşmana sulh teklif edilmesi[25] uygulaması İslamiyet sonrası da devam ettirilmiş[26] ve "*...Sizinle savaşmaz, barışı kabul ederlerse onlarla savaşmaya Allah izin vermemiştir.*"[27] "*Barışa yanaşırlarsa, sen de hemen yanaş.*"[28] gibi ayetlerle barışın esas olduğu vurgulanmıştır.[29]

Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, Araplardaki sürekli yağma ve savaş ruhunu bildiklerinden dolayı organize bir şekilde bu enerjiyi iyi yönlere kanalize ettiler. Hz. Peygamber Arap ruhundaki bu savaş ve yağma ruhunu[30] cihat unsuru ile yönlendirdi. İlk iki halife ise Hz. Peygamber sonrası tekrar isyancı ruhları kabaran Arapları kuzeye organizeli bir şekilde yönlendirerek fetihlere kanalize ettiler. Böylece bu enerji kendi aralarında kan dökmek yerine İslam'ın yayılması için harcanmış oldu.[31]

23 Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 362.
24 İbn Hişam, VII, 199.
25 Tevrat, Tesniye, 20, 10.
26 Ateş, 343.
27 Bakara, 208.
28 Enfal, 61.
29 Bkz. Mehmet Azimli, "Hulefâ-İ Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı:6, 2005, s. 177-193.
30 İbn Subh: Sabah baskınları sırasında yapılan tecavüz sonucu doğan çocuğa verilen addır. Öğmüş, 153.
31 Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1, Hz. Ebu Bekir* (Ridde Hareketleri bölümü).

Cahiliyye döneminde bir kişi ne kadar insan öldürürse o kadar yiğit olurdu.[32] Bu anlayış İslam sonrasına da tesir etmiştir. Bu bağlamda İslam tarihinde en yiğit olanlar, çok müşrik öldüren Hz. Ali ve Hz. Hamza gibi savaşçılardır. Bu örfün yanında Arapların çocuklarına öğretilmesini istedikleri üç şey belağat, ok atma, ata binme,[33] şeklindeki kabulleri, İslam sonrası da uygulanmıştır.[34] Hz. Peygamber hadislerinde Müslümanlardan bu üç şeyi çocuklarına öğretmelerini istemiştir.[35]

Haram Aylar

Haram aylar tabiri Mekke'ye hac ve umre için gelen insanların yol güvenliği için ihdas edilmiş bölgesel bir uygulama idi.[36] Cahiliyye döneminde Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarında savaş yapılırsa kötü görülür ve günah işlemek anlamında *Ficar Savaşları* denilirdi.[37] Haram ayların hangi aylar olduğunu müşrikler belirlemişti. Yine müşrik Arapların kendi koydukları Haram ay uygulamasına uymamaları ve onu erteleme anlamına gelen Nesi uygulamasını[38] yapmaları Kur'an tarafından eleştirilmiş ve reddedilmiştir.[39]

Bu uygulama daha sonraki yıllarda İslam tarihi boyunca diğer coğrafyalarda uygulanmamıştır. Çünkü bölgesel ihtiyaç sebebiyle yapılan bir uygulamadır.[40] Ancak Kur'an

32 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 124.
33 Hıtti, I, 137.
34 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 124.
35 Detaylı bilgi için bkz. Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, İstanbul 2000, III, 504-505.
36 Apak *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 136.
37 Biruni, 42.
38 Bkz. Cevad Ali, VIII, 488; Arapların bu uygulamayı Yahudilerden öğrendiği zikredilir, Biruni, 112.
39 "*Sapıtmak için haram ayların yerlerini değiştirip geciktirmek, küfürde gerçekten ileri gitmektir. İnkar edenler Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uydurmak için, onu bir yıl haram, bir yıl helal sayıyor, böylece Allah'ın haram kıldığını helal kılıyorlar. Kötü işleri kendilerine güzel göründü.*" Tevbe, 37.
40 Bkz. Cevad Ali, VIII, 471; el-Carim, 37.

Arapların bu uygulamasının üzerinden giderek hükümler koymuştur:

> *Haram aylar çıkınca, puta tapanları bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayıp hapsedin; her gözetleme yerinde onları bekleyin. Eğer tövbe eder, namaz kılar ve zekat verirlerse yollarını serbest bırakın.*[41]

Bu ayetler o günkü sıkıntıyı bu Cahiliyye kurumu üzerinden halletmiştir. Ancak artık hac için yol güvenliği gibi bir durum kalmayınca ve İslam her yere hakim olunca haram aylar uygulaması Mekke'nin fethi sonrası bölgenin sükuna kavuşmasıyla tarihe karışmıştır.

Ganimet

Araplardaki savaş hukukunun birçoğu İslam sonrası aynen korundu. Örneğin savaşlarda galip gelen liderin Safiy hakkı[42] olan istediği köle ve cariyeyi seçme hakkı olayı Hayber Savaşı'nda uygulandı.[43] Yine bu uygulamayı irtidat hareketlerinde Halid b. Velid'in uyguladığını görüyoruz.[44] Ganimetin 1/5 olarak bölünmesi bir Cahiliyye adetiydi ve İslam sonrası da devam ettirildi.[45] Dahası Kur'an da bunu onayladı.[46] Savaş ile ilişkilendirilerek kullanılan kimi kavram ve uygulamalar İslam öncesinde mevcut idi. Söz gelimi cizye tabiri İslam'dan önce de kullanılıyordu. Hatta İslam öncesi Yemen'deki Sebelilerde bu tabir vardı.[47]

Muahat

Muahat kurumu İslam öncesinde uygulanan kardeşlik merkezli bir uygulama idi.[48] Böyle bir anlaşmada kardeşler

41 Tevbe, 5.
42 Ateş, 349.
43 İbn Sad, VIII, 120.
44 Vakıdi, *Kitabu'r-Ridde*, Paris 1989, 60.
45 Öğmüş, 124; Alan, 168.
46 "*...bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır...*" Enfal, 41.
47 Apak *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 31.
48 Kilinçli, 40.

birbirinin çocuğuna bakar, vefat edince mirasçı olurdu.[49] Hicret sonrası Medine'de Ensar-Muhacir arasında gerçekleşen bu olay da Arap örfünün uygulanmasıydı. İslam'dan sonra muahat olayı kalsa da, birbirine miras olma olayı kaldırıldı.[50]

Evlilik Hukuku

Evlilik

Cahiliyye dönemindeki evlilik törenleri ile İslam sonrası evlilik törenlerinin arasında fark yoktur.[51] Örneğin Cahiliyye'de evlilikte veli izni uygulaması vardı. Hz. Peygamber'i kızına denk görmeyen Hz. Hatice'nin babası kızını vermemişti. Bu sebeple Hz. Hatice babası sarhoş iken bu izni ağzından almış ve verdiği sözden geri dönemeyen babası evliliğe razı olmuştu.[52] Bu uygulama İslam sonrası yoğun şekilde devam etti ve günümüzde de İslam dünyasının kırsal bölgelerinde ve Şafiler arasında uygulanmaktadır.[53] Ancak daha çok şehir mezhebi olarak bilinen Hanefilerde bu durum uygulanmamıştır.[54] Cahiliyye dönemindeki küfuv (denklik) şartı bugün fıkıh kitaplarına girmiştir.[55]

Mekke'de adeta o günün bir nikah salonu hükmündeki Daru'n-Nedve'de evlilik töreni yapılır ve iki şahit eşliğinde nikah kıyılırdı.[56] Bazen bu törenler daha sade olur ve evlerde gerçekleşirdi. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile nikah töreninde Ebu Talib erkek tarafının Varaka kız tarafının şahidi olmuştu.[57] İki şahit huzurunda nikahın ilanı İslam

49 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 110.
50 "*Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından her birine varisler kıldık.*" Nisa, 33.
51 Mahmut Arafe. 277; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. 124.
52 İbn Sad, I, 132.
53 Öztürk, 25.
54 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 124.
55 Öztürk, 26.
56 Alusi, II, 22.
57 Taberi, I, 521.

sonrası da devam etmiştir. Cahiliyye döneminde nikah sonrası davetlilere yemek ikram edilirdi ki buna "velime" denilirdi. Bu durum hem bir sünnet (gelenek) olarak hem de ismen günümüze kadar devam etmiştir.[58]

İslam öncesi gerek Yahudilikte gerekse de müşriklerde erkek tarafının mehir vermesi gerektiğini görüyoruz.[59] Bu durum Kur'an tarafından da teyit edilmiştir.[60] Süt hısımlığı Cahiliyye döneminde de evliliğe engel idi ki; şimdi de fıkıh kitapları bunun engellerini detaylıca anlatır. İslam öncesi küçük kızlarla (12 yaş öncesi) evlilik teşvik edilirdi ve bu tür bir evlilik maruf ve yaygın bir şeydi.[61] Hz. Peygamber'in 9 yaşında iken Hz. Aişe ile evliliği onun her eksiğini arayan müşriklerce garip karşılanmamıştı. Hz. Ömer'in de Hz. Ali'nin buluğa ermemiş kızıyla evliliğine o günün şartlarında hiçbir sahabi tarafından engel olunmamıştı. Dahası o günün şartlarında adet görmeden evlendikten sonra boşanan kızların durumu ile ilgili olarak gelişen sorunlara Kur'an cevap vermişti.[62] Nafaka, iddet, neseb[63] gibi konular müşriklerce biliniyordu ve bu uygulamalar İslam sonrası aynen devam ettirildi. Bunlara yönelik güncel çözümler önerildi.[64]

İslam sonrası evlilik ile ilgili sınırlamalarda bazı düzenlemeler getirilmiştir. Üvey anne ile evlilik, iki kız kardeş ile evlilik,[65] kadının mirasına konma gibi konular düzenlenmiş veya değiştirilmiştir.[66] Kur'an'ın ilga ettiği uygulamalardan

58 Öztürk, 29.
59 Ateş, 255, 305.
60 "*Kadınlara el sürmeden ve mehirlerini biçmeden onları boşarsanız size sorumluluk yoktur. Onları zengin kendi çapına, fakir kendi çapına uygun bir şekilde faydalandırın. Bu iyi davrananların şanına yakışır bir borçtur.*" Bakara, 236.
61 Öztürk, 25, 27, 42.
62 Talak, 4.
63 Alusi, III, 182.
64 Buhari, Meğazi, 55.
65 Ateş, 266, 280.
66 İbn Habib, *el-Muhabber*, 330.

bir kısmı -üvey anne ile evlilik yasağı gibi- Yahudilerde de vardı.[67] Aynı zamanda eski Türklerde de uygulanıyordu.[68]

Araplarda eş sayısı ile ilgili olarak bir sınır yoktu. Hz. Peygamber ile birlikte dört sınırlaması geldi.[69] Ayrıca şiğar usulü (takas) evlilik kaldırıldı. Evlilik türlerinden biri olan muta nikahını, Kur'an herhangi bir ayetle yasaklamadı. Dahası İslam içi mezheplerden sayılan Caferilik Kur'an'ın bir ayetini delil alarak bunu fıkhen devam ettirmektedir.[70] Hz. Peygamber'in mutayı yasaklayıp yasaklamadığı ise tartışmalı olsa da[71] Hz. Peygamber'in bu yasağı uygulatamadığı için bir müddet tehir ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Sünni ulema mutayı haram olarak kabullense de muta yapana ceza verilemeyeceğini söylemişlerdir.[72] Hz. Ömer'in bunu yasakladığını biliyoruz. Ancak Dört Halife döneminde bazı sahabiler mutayı uygulamaya devam etmişlerdir.[73] Bunun bir süreç işi olduğu uygulamalardan anlaşılmaktadır.

Boşanma

Araplar açısından hiçbir değeri olmayan kadının boşama yetkisi yoktu ve boşama erkeğe ait bir haktı.[74] Boşama, Araplarda üç talak ile gerçekleşiyordu ki bu uygulamanın ilkini Hz. İsmail'in yaptığı nakledilir.[75] Erkeğin "boşsun"

67 Tevrat, Levililer, 22.
68 Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, İstanbul 2012, 11.
69 Tevfik Berru, 264; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 156.
70 "*Evli kadınlarla evlenmeniz de haram kılındı. Maliki bulunduğunuz cariyeler müstesna, bunlar, Allah'ın üzerinize farz kıldığı hükümlerdir. Bunlardan başkasını, zinadan kaçınıp, iffetli olarak, mallarınızla istemeniz size helal kılındı. Onlardan faydalandığınıza mukabil, kararlaştırılmış olan mehirlerini verin; kararlaştırılandan başka, karşılıklı hoşnut olduğunuz hususda size bir sorumluluk yoktur.*" Nisa, 24.
71 Öztürk, 31.
72 Bu konuda bilgi için bkz. İmam Nevevî, Müslim, *Müslim Şerhi*, İstanbul 1992, IX, 182.
73 Bkz. İbn Hanbel, I, 97.
74 Alusi, II, 49 Tevfik Berru, 266; Öztürk, 45.
75 İbn Habib, *el-Muhabber*, 309, 325; Ateş, 313.

sözüyle kadınlar üç kur beklerlerdi.[76] Bu uygulamalar İslam sonrası da devam ettirilmiştir. Esasen İslam, Cahiliyye dönemi boşama hukukunu genel olarak kabul etmiş olup sadece erkeğe kadınların lehine bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Ancak bunların bir kısmı hukuki bir nitelik ifade etmemektedir.

Cahiliyye'de kadınlar bazen nikah öncesi boşama yetkisi talebini şart koşabiliyorlardı.[77] Bu olay "hul" dediğimiz kadının para teklif ederek boşama hakkını elde etmesidir.[78] Bu uygulama İslamiyet sonrası İslam hukukuna girmiştir. Üç talakla boşanan ve artık ayrılmaları zorunlu hale gelen[79] bir kadının tekrar kocasına dönmesi için icra edilen hülle olayı İslamiyetten önceki dönemlerde de Araplarda mevcut idi.[80] Hz. Peygamber de bir kadına bu uygulamanın aynen uygulanabileceğini söylemiştir.[81] Yine zıhar yoluyla boşama da Cahiliyye dönemi adetlerinden biriydi. İslam bu adeti kefaretle devam ettirmek şeklinde tadil etti. Cahiliyye'de "ila" yoluyla boşama üç yıl sürüyordu. İslam bunu dört ay sınırlaması ile devam ettirdi.[82]

Boşanma sonrası iddet olayı Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta da üç ay şeklinde bulunuyordu. Kur'an'da ise bu sü-

76 Öztürk, 45.
77 Apak *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 156.
78 Ateş, 315.
79 "*Boşanma iki defadır. Ya iyilikle tutma ya da iyilik yaparak bırakmadır. İkisi Allah'ın yasalarını koruyamamaktan korkmadıkça kadınlara verdiklerinizden (mehirden) bir şey almanız size helal değildir. Eğer Allah'ın yasalarını ikisi koruyamıyacaklar diye korkarsanız, o zaman kadının fidye vermesinde (mehrinden vazgeçerse) ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın yasalarıdır, onları bozmayın. Allah'ın yasalarını bozanlar ancak zalimlerdir. Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz. Eğer ikinci koca da onu boşarsa, Allah'ın yasalarını koruyacaklarını sanırlarsa eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur. Bunlar, bilen kimseler için Allah'ın açıkladığı yasalardır.*" Bakara, 229, 230.
80 Öztürk, 46, 47.
81 Buhari, Talak, 4.
82 Ateş, 316; Öztürk, 50, 53.

renin 4 ay 10 gün şeklinde olacağını bildiren ayet gelmiş ve iddet müddeti tayin edilmiştir. Ölüm sonrası kadının beklemesi Cahiliyye'de bir yıl idi ve bu Kur'an ile ibga edildi.[83] Kadının bu dönemdeki konumu konusunda ise Cahiliyye'nin kadını aşağılayan uygulamalarının birçoğu iptal edilmiştir.[84]

Miras

Kur'an ve sünnetteki hükümlere bakıldığına Cahiliyye dönemi miras hukukunun birçoğu ibga edilmiştir.[85] Bazı şeyler de değiştirilmiştir. Örneğin baba ölünce kız çocukları maldan pay alamıyordu. Mirasta hiç pay alamayan kızlara[86] İslamiyet ile erkek kardeşlerinin yarı hakkı verilmiştir.[87] Bu o dönem için kadın hakkı açısından önemli bir aşamadır. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; İslam mirasta mal eşitsizliğini ibga etmiştir.[88] Bu da süreçten ve tedriçten dolayı olmalıdır.

Evlatlık-İstilhak

Cahiliyye döneminde evlatlık müessesesi hakim idi. Buna göre evlat edinilen kimse gerçek çocuk neye sahipse ona sahip oluyordu. Gerçek çocuğu gibi addedilerek dul kalan eşiyle evlenilemiyor, mirasından pay alınıyordu.[89] Ancak İslam ile bu durum değiştirildi ve evlatlık alınan kişi kendi nesebine bağlı kabul edildi.[90] Cahiliyye döne-

83 "*İçinizden ölüp, eşler bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksızın, senesine kadar eşlerinin geçimini sağlayacak şeyi vasiyet etsinler; eğer çıkarlarsa kendilerinin meşru olarak yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur.*" Bakara, 240.
84 Ateş, 319, 321.
85 Öztürk, 70.
86 Tevfik Berru, 270.
87 İbn Habib, *el-Muhabber*, 324.
88 Öztürk, 156.
89 Öztürk, 65.
90 "*Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilendir.*" Ahzab, 40.

minde soy erkekten[91] ve babadan devam ederdi.[92] İslam'da da aynen devam ettirildi.

Cahiliyye döneminde "nesebe katma" diyebileceğimiz "istilhak" olayı vardı. Bu uygulamanın İslam tarihindeki en meşhur örneği sahabenin yoğun itirazına rağmen Muaviye'nin Ziyad b. Ebih'i[93] kendi nesebine katmasıdır. Bu tür babası belirsiz veya şüpheli kişiler konusunda Hz. Peygamber'in "Kişi doğduğu yatağa aittir." şeklindeki sözü o dönem için problemleri halletmeye yönelik bir çabadır.[94] Ancak bu koyduğu hükümden kendisi de pek tatmin olmadığından, yakınlarından birinin olayında, şüpheden dolayı eşlerine o kişiye karşı örtünme konusunda dikkatli davranmalarını söylemiştir.[95]

Kadın ve Haremlik

İslam, kadına değer verse de Cahiliyye döneminin bütün adet ve uygulamalarını yıkmak mümkün olamamıştır. Araplardaki erkek egemen dil algısı bile realite olarak değiştirilememiştir. Nitekim Kur'an'da bunun örnekleri görülebilir. Kadın'ın Sümerlerde tarlaya benzetilmesi[96] ifadesinin Kur'an'da da geçmesi[97] Arap dil dünyasının erkek egemen yapısını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Çünkü Arap zihin algısı buna müsaittir.

Buna rağmen İslam bazı kötü uygulamaları kesin olarak kaldırmıştır. Bunlardan biri Temim gibi bazı kabilelerde uygulanan kız çocuklarını gömme olayıdır ki yasaklanmıştır. Bu kabileler bu uygulamalarını güzel göstermek için, "Defnul benat minel mukrimat (kızları toprağa göm-

91 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 210.
92 Öztürk, 58.
93 Babası belirsiz olduğu için "babasının oğlu Ziyad" deniliyordu.
94 Buhari, Meğazi, 55.
95 Öztürk, 60.
96 Çığ, 24.
97 "*Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanıza istediğiniz gibi gelin. İstikbal için hazırlıklı olun, Allah'tan sakının.*" Bakara, 223.

mek iyi hasletlerdendir)."[98] gibi atasözleri bile oluşturmuşlardı. Ayrıca kız çocuğundan dolayı utanma olayı ayetlerle tenkit edilip kaldırılmıştır.[99] Yine Cahiliyye'de kadın çocuk doğurmadan kocasının ailesine dahil edilmiyordu.[100] İslam sonrası bu uygulamanın adeta bir yansıması niteliğinde cariyenin çocuk doğurması ile hürleştiği belirtilmiştir.[101]

Araplar namus konusuna çok düşkün idiler. Hür kadınlar bu sebepten dolayı Cahiliyye döneminde de başlarını örtüyorlardı.[102] İslam'dan sonra bu uygulamalar devam ettirildi. Evlerde ve çadırlarda iki bölüm vardı. Yani haremlik uyguluyorlardı.[103] Bu uygulama da örf olarak İslam sonrası devam ettirildi.

Ceza Hukuku

Zina

Zina cezasının İslam öncesi Hammurabi ve Sümer kanunlarında olduğu ve buradan Tevrat'a da yansıdığı zikredilir.[104] Cahiliyye döneminde de zina kötü görülüyor ve "Hür adam zina eder mi?" diye zina yapanları ayıplıyorlardı. Ancak buna karşı uyguladıkları bir ceza da bulunmuyordu. Böyle bir cezanın olmaması nedeniyle Medine döneminde zina edenlere yönelik Ehl-i Kitap'ın ceza uygulaması olan Recm cezası verilmişti.[105] Fakat Hz. Peygamber'in bu ceza konusunda tereddütleri olduğu tavırlarından anlaşılmaktadır. Ancak örfi olan bu hukuku birkaç defa uyguladığı da anlaşılıyor. Bu örfi hukuk sonraki yıllarda Dört Halife

98 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 122.
99 *"Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir."* Nahl, 58.
100 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 108.
101 Ebu Davud, Itk, 8.
102 Öğmüş, 192, 198.
103 Çelikkol, 94.
104 Susa, 284.
105 Tevrat, Yasanın Tekrarı, 22.

döneminde de gündeme gelmiştir.[106] Yine zina şüphesi durumlarında mülaane yapma olayı Tevrat'ta geçmektedir.[107] Kur'an ise bu konuda benzer bir şekilde Nur suresi 6-9. ayetlerde nasıl bir uygulama yapılacağını belirtir.[108]

Zina cezasıyla ilgili uygulamaların Yahudilerin uygulamalarına benzerliği bulunmaktadır. Bu konuda iki örnekle durumu açıklamak istiyoruz. Ehl-i Kitap'taki zina karşıtı söylem, Hz. Peygamber'in hadislerine de yansımıştır. Göz zinası olarak nitelenen eylem konusunda İncil'de şu ayetler geçer: "*Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, yüreğinde o kadınla zina etmiş olur.*"[109] Benzer ifadeler Hz. Peygamber'in bu konudaki hadislerinde de vardır: "Ey Ali, bir bakışa hemen ardından bir bakış daha katma; çünkü önceki bakış senin için (affedilmiş)dir. Sonraki bakış ise, senin için (bağışlanmış) değildir."[110]

Hırsızlık

Cahiliyye döneminde Mekke'de hırsızlığın cezası elin kesilmesiydi.[111] Kaynaklar, İslam öncesi hırsızlık yaptıkları için elleri kesilenlerin listelerini aktarırlar.[112] Cahiliyye devrinde hırsızlık suçundan dolayı eli kesilenler şunlardır: Vabise b. Halid, Avf b. Ubeyd b. Amr (Bu zat birkaç kez hırsızlık yaptığı için sol eli de kesilmiş, gene hırsızlık yapınca recmedilmiştir.), Hıyar b. Adiy, Ubeydullah b. Osman, Müdrik b. Avf, Melih b. Şürayh, Mukyis b. Kays (Kabe'nin örtüsünü çalmıştı).[113]

106 Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer*, s. 106.

107 Tevrat, Çölde Sayım, 5, 19 vd.

108 "*Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahidleri olmayanların şahidliği, kendisinin doğru sözlülerden olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutmasıyla olur. Beşincisinde, eğer yalancılardan ise Allah'ın lanetinin kendisine olmasını diler. Kocasının yalancılardan olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutması, cezayı kadından savar. Beşincisinde, kocası doğrulardan ise kendisinin Allah'ın gazabına uğramasını diler.*" Nur, 6-9.

109 İncil, Matta, 5, 28.

110 Ebu Davut, Nikah, 43.

111 Öztürk, 16.

112 İbn Habib, *el-Muhabber*, 327.

113 Ateş, 388.

Bu uygulama İslam'da, ayetle teyit edilip devam ettirildi: *"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin."*[114]

Eşkiyalık

Araplar, İslam öncesi dönemde eşkiyayı (hirabe) asarlardı. Hire kralı Numan b. Munzir, Temim kabilesinden birini bu suçtan dolayı asmıştı.[115] İslam ile birlikte şu ayetler bu konuda hükmü koydu:

> *Allah ve Peygamberiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuğa uğraşanların cezası öldürülmek veya asılmak yahut çapraz olarak el ve ayakları kesilmek ya da yerlerinden sürülmektir. Bu onlara dünyada bir rezilliktir. Onlara ahirette büyük azap vardır.*[116]

Nitekim bu ayetler gereği Medine'yi basıp Hz. Peygamber'in memurunun gözünü oyarak işkence ile öldüren Üreneliler yakalandı ve kısas yapılarak gözlerine mil çektirildi, el ve ayakları kesilip Harre denilen kayalık, sıcak bir yere bırakıldılar ve bu şekilde öldüler.[117]

Hz. Ömer döneminde Medine'de bulunduğu mahalde Hz. Peygamber'den imamlık yetkisi almış ve emrinde erkek müezzinleri bulunan Ümmü Varaka isimli imam kadın sahabi, köle ve cariyesi tarafından öldürülmüştü. Ardından yakalanan katiller Medine'de ilk defa olarak asılarak idam edildiler.[118]

İçki

İçki İslam öncesi ilahi dinlerde ve Mekkeli müşriklerde iyi görülmezse de buna çok da itibar edilmiyordu. İçkiyi kötü görenler toplumda mevcuttu.[119] İçkinin ne oranda ya-

114 Maide, 38.
115 İbn Habib, *el-Muhabber*, 327, 328.
116 Maide, 33.
117 Buhari, Meğazi, 38.
118 Bkz. İbn Sad, X, 424; Ebu Davud, Salat (kadının imamlığı babı), 61.
119 Bkz. Cevad Ali, VI, 224.

sak olacağı konusunda Yahudilikte bulunan "azı haram olanın çoğu da haram" prensibini Müslümanlar da kabul etmişlerdi.[120]

Cahiliyye döneminde içkinin cezası ile ilgili net bir hüküm yoktu. Bu durum İslam sonrasına da tesir etti. Kur'an'da bu konuda belli bir ceza olmadığı gibi, Hz. Peygamber'in uygulamalarında tam bir netlik bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in bazen kırk değnek cezası uyguladığı görülmektedir. Ancak bu ceza, bazen değnek değil, terlik, ayakkabı ile vurmak şeklinde de gerçekleşmişti. Hz. Ebu Bekir döneminde bu cezanın uygulanmasına aynen devam edilmişti.[121] Hz. Ömer döneminde Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebu Bekir'in uygulamalarının üzerine % 100 artırma yapılarak ilk defa seksen değneğe dönüştürülmüştür.[122] Ancak onun döneminde Kadisiyye Savaşı sırasında içkici bir şahıs olan Ebu Mihcen, önce sürgün edilmiş ve nihayet hapsedilmişti.[123] Daha sonra ise savaşta gösterdiği kahramanlık sebebiyle affedilmiş, dolayısıyla içki cezası olarak değnek uygulanmamıştı.

Bu tür değişik uygulamalar, içki konusunda net bir cezanın olmadığını ve bunların içtihat örnekleri olduğunu göstermektedir. Sonuçta şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; Cahiliyye döneminde olduğu gibi İslam'da da içkinin belirlenmiş cezası yoktur, ceza örnekleri örfi uygulamaları göstermektedir.[124]

Kısas

Kısas uygulamasının ilk defa Hammurabi kanunlarında olduğu zikredilir.[125] Daha sonra Tevrat metinlerinde yer almış olan bu hükmü Kur'an da teyit etmektedir:

120 Toprak, 237.
121 Buhari, Hudud, 2-4.
122 Ebu Yusuf, 260; Suyuti, 137.
123 İbn Kesir, X, 70.
124 Bkz. Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1978. IV, 256.
125 Susa, 281, 292.

Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o kefaret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.[126]

Medineli Yahudiler Tevrat'ın bu hükmünü bozmuşlardı. Kısas yapılacağında öldürülenin yerine kısas olarak yoksul birini seçerlerdi. Hz. Peygamber, bu uygulamayı kaldırdı.[127]

Cahiliyye dönemi Araplarında da kısas olayı mevcut idi.[128] Ancak devlet otoritesi olmadığı için uygulama problemleri oluyor ve çok defa kan davasına sebep oluyordu.[129] Cahiliyye devrinin bu hükmü, İslam sonrası da aynen uygulanmaya devam edildi.

Diyet

Diyet olayı müşriklerde eskiden beri uygulanırdı. Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın kurban olma olayına[130] kadar on deve olan insan diyetinin bu olayla yüz deveye çıktığı aktarılır.[131] Kadın diyeti normal insanların diyetinin yarısıydı.[132] Bu anlayış bazı hadislerde de karşımıza çıkar: "Kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır."[133]

Cahiliyye döneminde öldürülenin akrabasına diyet verilirdi. Bu onun hakkıydı. İslam sonrası, "mazlumun velisine hak" konusu ayet ile kabullenildi.[134] Muaviye de bu

126 Maide, 45.
127 Apak, *Asabiyet*, 52.
128 Ateş, 382.
129 Öğmüş, 86.
130 Taberi, II, 498; bundan sonra Araplarda bir insan diyeti 100 deve olarak kabul edilmiştir. Bu usul İslam hukukuna da tesir etmiş ve insan diyeti 100 deve olarak kabul edilmiştir. Bkz. İbn Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehit*, byy. trz. Diyet Bahsi.
131 İbn İshak, 19.
132 Öğmüş, 111.
133 Bu konuda detay için şerhlerine bkz. Müslim, Kasame, 36, 37.
134 "*Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Haksız yere öldürülenin velisine bir yetki tanımışızdır. Artık o da öldürmekte aşırı gitmesin. Zira kendisi ne de olsa yardım görmüştür.*" İsra, 33.

ayeti kullanarak Hz. Ali'ye karşı isyan etmiştir.[135] Cahiliyye döneminde istem dışı öldürme olaylarında suçlunun diyetini kabilesinin üstlenmesi olayına "akıle" denilmektedir. Bu adet eski Arap kabile dayanışmasında vardı ve İslam sonrası da uygulama devam ettirildi.[136]

Alış-Veriş Hukuku

Cahiliyye dönemi alış-veriş hukuku İslamiyet sonrası aynen devam ettirilmiştir.[137] Ancak tefecilik bağlamındaki faiz, alış-verişte hile gibi konular yasaklanmıştır.[138] Bunun dışında her şey uygun görülmüştür.[139]

Haram Helal

Haram-helal kavramları eskiden beri bilinen bir gerçektir. Örneğin domuzun haramlığı Yahudiler Mısır'a taşınmadan önce Mısır'da uygulanıyordu.[140] Müslümanlarda da Yahudilikte olduğu gibi bu uygulama çok şiddetli ve kesin biçimde devam etmektedir. Yine başka bir örnek verirsek Tevrat'a göre kan yasaktır.[141] Bu iki yasak Kur'an'da da aynen vardır: "*Size ölü hayvan etini, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası için kesilen hayvanı haram kılmıştır; ...*"[142] O günün Arapları da domuz eti yasağına karşı çıkmadılar. Toplumda bu konuda eskiden beri bir duyarlılığın olduğu anlaşılmaktadır.

135 Bkz. Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4, Hz. Ali*, 109.
136 Apak, *Asabiyet*, 80.
137 Afgani, 46 vd.
138 Günümüz faiziyle o günkü tefeciliğin birebir mutabık olmadığı anlaşılmaktadır. O günkü alınan faizin kat kat olduğu Kur'an'da zikredilir: "*Ey İnananlar! Faizi kat kat alarak yemeyin.*" Ali İmran, 130.
139 Bkz. El-Nure Azizova, "Cahiliyyeden İslam Toplumuna Ticari Hayat Üzerine Bazı Tesbitler", *Elmi Mecmua*, Baku 2010.
140 Susa, 299.
141 Tevrat, Tekvin, 17.
142 Bakara, 173.

Cahiliyye döneminde de Mekkeliler arasında helal-haram kavramları mevcut idi.[143] Nitekim Kabe'nin inşası sırasında, "Burayı ancak helal rızıkla inşa edelim, haramdan edindiğimiz paralarla yapmayalım." demişlerdi.[144] Çalışanın alınterinin kurumadan ücretinin ödenmesi prensibi, Tevrat'ta geçtiği gibi[145] Hz. Peygamber'in hadislerine de yansımıştı.[146] Ayrıca Cahiliyye'de köpek satışı yasak idi. Bu uygulama hadislerle devam ettirilmiştir.[147]

Ticaret

Mekkelilerin en önemli uğraşısı ticaretti.[148] Ukaz, Zu'l-Mecaz ve Mecenne'de panayırlar kurulurdu.[149] Bunun dışında Mekkeli Kureyşliler kışın Yemen'e, yazın da Suriye'ye olmak üzere yılda iki defa uzak memleketlere ticari seferlere çıkıyorlardı.[150] Kur'an'ın da aktardığı gibi,[151] özellikle Ebrehe saldırısı sonrası bu ticaret çok gelişti.[152] Bu dönemde tedavülde olan paralar ise Bizans ve Sasani paraları idi.

Hz. Peygamber ve o dönemdeki Mekkeli birçok Müslüman bu ticaret olayının içinde idi.[153] Hicret öncesi Mekke'de Hz. Peygamber'in bir emanet sandığı olduğu ve sadece Mekkelilerin değil, dışarıdan gelen tüccarların da mallarını koruduğu anlaşılıyor.[154] Ancak İslam sonrası ticari boykot nedeniyle Müslümanlar Mekke'de devam edemedikleri ti-

143 Öztürk, 22.
144 İbn İshak, 103.
145 Tevrat, Tesniye, 24, 14-15.
146 "*İşçiye, ücretini teri kurumadan Önce veriniz*", İbn Mace, Rehin, 4.
147 Buhari, Buyu, 113.
148 Mahmut Arafe, 243.
149 Alusi, I, 265.
150 Alusi, III, 385.
151 Kureyş Suresi.
152 Kinster, 25.
153 Muhammet Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri", *Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, çev. Abdullah Aydınlı, Erzurum 1980, Sayı: 4.
154 Alan, 261.

carete Medine'de devam edebildiler.[155] Hz. Peygamber de onları ticarete teşvik etti. Dahası Medine Yahudi pazarını çökertmek için alternatif bir pazar kurdu ve hedefine ulaştı. Çünkü Müslüman tüccarlar Medineli Yahudiler gibi hile yapmıyor, tefecilikle uğraşmıyorlardı. Ancak içlerinde ticarete dalıp ibadeti unutanlar olduğu için şu ayetler geldi: "*Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekat vermekten alıkoyar. Bunlar, gönüllerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar.*"[156]

Köle-Cariye

Daha önce belirttiğimiz şekilde Cahiliyye toplumu üç sınıftan oluşuyordu: hür, mevla, köle.[157] Bu sistemin İslam sonrası tamamen kalktığı söylenemez. Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamaları, bütün insanların Allah'ın nezdinde eşit olduğu yönünde olsa da toplumsal gerçekliklerden kolayca vazgeçilememiş ve dönemsel ihtiyaçlara göre hükümler konulmuştur. Nitekim Kur'an'daki kölelikle ilgili emirler ve Hz. Peygamber'in kölelikle ilgili sözleri esasen İslam'ın köleliği kabullendiği anlamında değil, dönemsel problemleri geçiş sürecinde giderme anlamında anlaşılmalıdır.

İstenilen ideal topluma henüz ulaşılamadığı dönemde bölgesel hukukun verileri kullanılarak çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Çünkü o süreçte İslam istese ve emretse de bütün dünyada yoğun olarak uygulanan kölelik sistemini kaldıramazdı. Realiteden hareketle en azından ilerde kaldırılması yönünde emirler ve işaretler verilerek köleliğin o süreçte en iyi ve en insani hükümlerle uygulanmasına çalışılmıştır. Bu süreç dikkate alınmadığı ve zemin oluşturulmadığı zaman kölelik kaldırılsa da uygulanamaz. Nitekim 1863'de ABD'de başkan Abraham Lincoln böyle bir özgürleştirme bildirgesi yayınlasa da toplum ve altya-

155 Azizova, 109.
156 Nur, 37.
157 Tevfik Berru, 259.

pı hazır olmayınca özgürleşen köleler aç kalarak sıkıntıya düşmüşler ve köleliğe geri dönmek zorunda kalmışlardı.[158]

Ancak İslam'ın nihai hedefi bu olmasına rağmen fetihlerle gelen ganimetlerdeki köle ve cariyelerin yoğunluğu sonucu Emevilerin de iktidarı ile birlikte İslam'ın hedeflerinden sapılmış, hatta daha da geriye götürülerek müthiş bir köleleştirme furyası yaşanmıştır. Bu uygulama ile adeta Cahiliyye çağına rahmet okutacak bir biçimde profesyonel köleleştirme operasyonları gerçekleştirilmiş, Mezopotamya arazilerinde çalıştırılmak üzere Afrika'dan yığınlarca köle getirtilmiştir. İslam tarihine Zenc isyanı olarak geçen ayaklanmalarda, karın tokluğuna çalıştırılan bu insanların haklı, fakat çok yıkıcı isyanlar gerçekleştirdiklerini görüyoruz.[159]

Bu bağlamda İslam geldikten sonrası o günkü şartlar içinde uygulanan köle hukuku Yahudilikteki ve Cahiliyye dönemindeki ile aynıdır.[160] Hiçbir hakları olmayan bu insanlar için işkence edilmemesi gibi bazı uyarılar dışında bir hak sağlanmamıştır. Köle ve cariye efendisi tarafından kullanılır ve satılabilir.[161] Bu bağlamda onların cezaları da hürlerin yarısıdır.[162] Evlendiklerinde zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara verilen cezanın yarısı verilir.[163] Yani İslam bu konuda eskiden gelen eşitsizliği ibga etmiştir. Tenzil döneminde ancak bu kadar olabilecektir.[164]

Müslümanların yumuşak karnı denilen bazı konular vardır. Bu konular üstü örtülüp kaçınılmaya, unutturulmaya çalışılır. Bunlardan biri de kölelik konusudur. Sanki Müslümanlar köleliği icat etmişler ve emretmişler gibi bu

158 Muhammet Kutub, *Islam The Misunderstood*. Denmis 1958, 33-34.
159 Bkz. Mustafa Demirci, *Siyah Öfke*, Konya 2005.
160 Toprak, 230.
161 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 142.
162 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 117; Ateş, 356.
163 "*Evlendiklerinde zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara edilen azabın yarısı edilir.*" Nisa, 25.
164 Öztürk, 158.

konu sürekli sorgulanır. Esasen buna gerek yoktur. Hz. Peygamber döneminde kölelik ve cariyelik konusunda o günkü şartlar içinde yapılabileceklerin en iyisi yapılmıştır. Ancak toplumsal şartlar gereği kaldırılamamıştır. Yapılabilenin dışında bir alternatif de yoktur. O günkü koşullarda hapsedemeyeceğiniz bu savaş esirleri ya topluca katledilecek ya da her eve dağıtılıp sahiplerinin yediğinden yedirilerek birlikte yaşam içine katılacaktır. En iyi formül budur ve bunun alternatifi de yoktur. Ancak bu kölelik sistemi bütün dünya ile hareket edilerek kaldırılabilirdi ki bu şu anda -kağıt üzerinde- gerçekleşmiştir denilebilir.

V. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ KÜLTÜREL UNSURLAR

İsimler

Cahiliyye döneminde kullanılan isimler, İslamiyet sonrası da aynen devam ettirildi. Sadece putları yücelten Abduluzza gibi adlar ve negatif anlamları olan bazı isimler değiştirildi.[1] Ayrıca sertliği, savaşı esas alan Harb gibi isimler yerine Hasen gibi insana pozitif bir katkı ve enerji sağlayan isimlerin tercih edilmesi istendi.[2] Bunun dışında bölgenin örfü gereği olan isimlere dokunulmadı. Sonuçta isimlendirmenin dini bir gelenek değil, bölgesel bir tercih olduğu vurgulanmış oldu.

Giyim

İslam, Cahiliyye toplumundan ayrı bir giyim modeli önermedi. Hz. Peygamber'in giydiği elbise, sarık, cübbe ile müşriklerin giydikleri arasında bir fark yoktu. Yani insanlar İslam'a girince giyim tarzlarını değiştirmediler.[3] Bu sebepledir ki Hz. Peygamber, savaşlarda parola kullanmak zorunda kalmıştır. Çünkü bu günkü gibi "mavi bereliler-bordo bereliler" şeklinde askeri bir üniforma bulunmuyordu. Bu sebeple bazen Müslümanlar savaş meydanında müşrik zannederek birbirlerini öldürüyorlardı.[4]

1 Buhari, Edeb, 108.
2 Hz. Ali'nin her erkek çocuğu doğdukça savaşa meylinden dolayı "harb" ismini vermesine rağmen Hz. Peygamber'in bunları Hasan, Hüseyin ve Muhsin şeklinde değiştirdiği zikredilir. İbn İshak, 346.
3 Alusi, III, 406, 408.
4 Uhut Savaşı'nda yanlışlıkla Huzeyfetu'l-Yeman'ın babasını müşrik zannederek öldürmüşlerdi. Vakıdi, 233.

Kadınların başörtüsü kıyafeti, İslam öncesi dönemlere kadar gider. Yahudi ve Hıristiyan kültüründe de bu bir uygulama idi. Yahudi kadınların, özellikle bir ibadeti izlerken, başlarını mutlaka örtmesi gerekiyordu. Bu onlar için bir zorunluluktu. Kadınların başörtüsü takması, Hıristiyanlıkta da önemliydi.[5] Cahiliyye döneminde kadınların başörtülerinin olduğu hatta bazılarının peçe taktıkları anlaşılmaktadır. İslam sonrası onların bu örtülerinin gerdanları üzerine indirilmesi emredilmiştir.[6] Hatta o dönemde bazı kadınların yüzlerini örttükleri de aktarılmaktadır.[7] Günümüzde olduğu gibi takı takma, küpe için kulak delme gibi adetler mevcuttu.[8]

Sakal

Araplarda sakal kesme geleneği yoktu. Bıyık kısaltmak ise onlarda adet idi.[9] Bu duruma Rebia gibi kabilelerde özellikle dikkat edilirdi.[10] İslam sonrası Hz. Peygamber bu geleneği devam ettirdi. Kur'an bu konuda hiçbir şey demediği halde o, Arap örfünün bu uygulamasını hoş buluyor, bu sebeple sakalını kesmiş bir şekilde gelen İranlı bir elçiye karşı bu uygulamayı savunuyordu.[11] Bu tavır, sakallı Sırplara karşı ısrarla tıraş olan Bosnalıların durumunu çok güzel anlatmaktadır.

5 Abdurrahman Küçük-Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, İstanbul 2012, 227; Örneğin; Pavlus'un 1.Korintoslulara Mektupları. 11, 3-8; Çığ. 29
6 Ramazan Altıntaş, "Cahiliyye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 37, Sayı: 1, 2001.
7 Öğmüş, 201.
8 Ateş, 218.
9 İbn Habib, *el-Muhabber*. 329.
10 Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 178.
11 Bu rivayette Hz. Peygamber'in İranlıların örfüne karşı muhalefet ederek kendi örfünü savunduğunu görüyoruz.

Sünnet Olma

Sünnet olma adeti Eski Mısırlılarda mevcut idi.[12] Bu adet Hz. İbrahim'den kalma bir gelenek olarak Araplara geçmiş olmalıdır.[13] Bu geleneğin Hz. İbrahim'den kaldığını Tevrat'taki ayetlerden de anlıyoruz.[14] Bu adet Yahudilerde ve İsmail soyundan geldiği belirtilen Araplarda devam ediyordu.[15] Bu kadınlar için de geçerli idi. Hz. Peygamber'den gelen bir hadiste Hz. Aişe'nin, "İki sünnet yeri birleşince gusül vacip olur."[16] şeklindeki rivayetten bu uygulamanın o dönemde de devam ettiğini anlıyoruz.

Araplarda doğan çocuğun yedinci günü sünnet ettirilmesi de Yahudilik ve Hıristiyanlıkta mevcut idi. Sünnet uygulaması Yahudilerde günümüzde de devam etse de, Hıristiyanlarda sadece Habeş kilisesinde devam ettirilmektedir.[17] Ancak bu geleneğin İslami bir emir olarak devam edip etmediği şüphelidir. Kur'an'da sünnet konusunda bir ayet olmadığı gibi hadislerde de bu konuda amir bir hüküm konulmadığını anlıyoruz.[18] Hadislerde sadece bunun tırnak kesmek gibi fıtratın gereklerinden biri olduğuna yönelik bir vurgudan başka bir şey yoktur.[19]

O dönemde İslam'a girenlere de (örneğin Müslüman olan birçok Hıristiyan vardı) sünnet olmaları gerektiği yönünde bir telkin yapılmamıştır.[20] Ancak maalesef günü-

12 Susa, 299.
13 İbn Habib, *el-Muhabber*, 329; Öğmüş, 309.
14 Tevrat, Yaradılış, 17, 23: "*İbrahim evindeki bütün erkekleri -oğlu İsmail'i, evinde doğanların, satın aldığı uşakların hepsini- Tanrı'nın kendisine buyurduğu gibi o gün sünnet ettirdi.*" Yaratılış, 17, 24: "*İbrahim sünnet olduğunda 90 yaşındaydı.*" Yaratılış, 17, 25: "*Oğlu İsmail on üç yaşında sünnet oldu.*" Yaratılış,17: 26: "*İbrahim, oğlu İsmail'le aynı gün sünnet edildi.*" Yaratılış, 17: 27: "*İbrahim'in evindeki bütün erkekler -evinde doğanlar ve yabancılardan satın alınanlar- onunla birlikte sünnet oldu.*"
15 Apak *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 269.
16 Buhari, Gusül, 28; Ateş. 239.
17 Ateş, 222.
18 Alan, 407.
19 Bkz. Buhari, Libas, 63.
20 Ateş, 241.

müzde sünnet, Müslümanlığa giriş için en önemli aşama ve şart olarak algılanmaktadır. Doğrusu bu bir bölgesel gelenektir ve İslami anlayışta bu konuda bağlayıcılığı olan amir bir hüküm bulunmamaktadır.[21]

Tıp

Hz. Peygamber'in tıbbının (Tıbbu'n-Nebevi) neliği konusunda bazı problemler bulunmaktadır. Onun sağlık konusundaki sözlerindeki bilgilerin kesin doğru olup olmadığı konusundaki tartışmaları önlemek için "Tıbbu'n-Nebevi" şeklinde bir tabir üretilerek Hz. Peygamber'in tıp konusundaki uygulamalarının ilahi tandanslı olduğuna vurgu yapılmış ve bu konuda bir çok literatür dahi oluşturulmuştur.[22]

Oysa Hz. Peygamber'in kendi döneminde uyguladığı tıbbi uygulamalar, dönemsel ve Arap toplumunun bildiği bilgiler düzeyindeydi. Bu sebeple bazen yanıldığı da oluyordu. Nitekim hastalıklı olarak Medine'ye gelip Hz. Peygamber'den yardım isteyen Üreneliler için Hz. Peygamber, meradaki devlet develerinin yanında kalıp süt ve idrarlarından beslenmelerini tavsiye etmişti.[23] Bu bilgi, onun o bölgedeki Araplardan öğrendiği tıp bilgisi dahilinde bir tavsiyedir ve idrar içmeleri konusunda yanıldığı anlaşılmaktadır. Yani onun bu emri dönemsel ve yerel olup, bununla evrensel tıbbi hükümler inşa edilemez. İslam tarihi boyunca da Müslümanlardan (belki bazı Selefi gruplar ha-

21 Tevrat'ta ise sünnet kesin bir emirdir ve Allah ile antlaşmanın simgesidir, bkz. Tevrat, Yaratılış, 17; sünnetsizlik ise çok kötülenir, Tevrat, Yeşaya, 52.

22 Örnek olarak İbn Kayyım el-Cevziyye'nin *Zadu'l-Mead* adlı eserinin ilgili bölümüne bakılabilir.

23 Bu noktada Hz. Peygamber'in her yaptığının uygulanması gereken bir vecibe gibi anlayan selefi bir algıya sahip üç Türk hacısı, bu hadisi uygulama adına umrede iken deve idrarı içince maalesef hastanelik olmuşlardır, Bkz. http://www.youtube.com/watch?v=VWxF4Kaq_Uc

riç) bu uygulamayı sünnet olarak almayı düşünen olmamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu sözündeki ifade ümmet tarafından kültürün etkisiyle onun hatalarından biri olarak algılanmış, hiçbir dönemde uygulama alanı bulmamış ve hiç bir Müslüman bilgin rivayetten evrensel hükümler çıkarmamıştır. Hz. Peygamber'in hurma aşılama konusundaki yanılması da buna benzerdir ve yanıldığını itiraf etmiştir.[24]

Bölge halkının uyguladığı tıbbi temizlikler olan tırnak kesme, etek tıraşı gibi konular ise insanlığın tecrübesi gereği verilen emirler olup bir vahiy alma neticesi oluşmuş evamirden değildir.[25] Yine Cahiliyye döneminde rukye tedavisi vardı.[26] Bazı sahabenin Fatiha suresi okuyarak bu işi yaptıkları Hz. Peygamber'in de ses çıkarmadığı ve sakınca görmediği zikredilir.[27] Ancak gelecek ifade eden düğümlere üfleyenlerden uzak durulması gerektiği de ayetlerle bildirilmiştir.[28]

Bayramlar-Kandiller

Cahiliyye döneminde Medineliler senede iki gün Nevruz ve Mihrican bayramı kutlar o günlerde oynar ve eğlenirlerdi.[29] Bu iki gün Sasanilerden Medinelilere geçmişti. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde bu iki gün yerine Ramazan ve Kurban bayramı ihdas edildi.[30] Hz. Peygamber'in genel tavırları Sasaniler yerine Bizans'tan yana olmak şeklinde tezahür etmiştir. Bu sebeple bu bayramlar kaldırılmıştır.

24 Müslim, Fedail. 141.
25 Çelikkol, 170.
26 Öğmüş, 280.
27 Ebu Davut, Tıp, 18.
28 Apak *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 226; *"düğümlere nefes eden büyücülerin şerrinden..."* Felak, 4.
29 Çelikkol,169.
30 Ebû Davud, Salat, 246; Nesai, Bayram, 1.

Yine Yahudilerin inançlarına göre, yılın iki gününde kainatın ve insanın kaderinin yeniden tayini söz konusuydu. Bu anlayış Müslümanlar arasında revaç bulan Kadir ve Berat kandillerine benzemektedir.[31]

Yemek

Araplarda yemekten önce ve sonra el yıkama adeti vardı. Yahudilikten geçme bazı alışkanlıklar mevcut idi.[32] İslamiyet sonrası bu tür bölgesel alışkanlıklara dokunulmamıştır. Örneğin:

> Halid bin el-Velid şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e kebap edilmiş bir kertenkele getirilip konuldu. Hz. Peygamber de ondan yemek için elini uzattı. Orada hazır bulunanlardan biri veya birkaçı: Ya Resulallah! Bu, keler etidir, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber elini ondan çekti. Sonra Halid bin el-Velid: Dabb (keler) haram mıdır? diye sordu. Hz. Peygamber, Hayır lakin bu hayvan benim memleketimde yoktu. Ben kendimi ondan tiksinir durumda buluyorum, buyurdu. Ravi demiştir ki: Bunun üzerine Halid, Dabb yedi. Hz. Peygamber de ona bakıyordu.[33]

Bu anlatıda Hz. Peygamber'in, "Bu hayvan benim memleketimde yoktu. Ben kendimi ondan tiksinir durumda buluyorum." sözü bölgesel örflere saygıyı önemsediğini ve kendinin alışkanlıklarını ve örfünü başkalarına dayatmanın yanlışlığını gösteren harika bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halk İnanışları

Cahiliyye döneminde baykuş sesi, köpek uluması, eşek anırması, göz seğirmesi kötü şeylerin olacağı anlamına gelirdi. Bu tür şeyler günümüzde de aynen halk arasında de-

31 Bkz. Abdurrahman Küçük-Günay Tümer, *Dinler Tarihi*. 230.
32 Ateş, 29, 399.
33 İbn Mace, Sayd. 16.

vam etmektedir. Günümüzde olduğu gibi fal bakma vardı. Ölülerin arkasından ağlamak gerekirdi. Eğer ağlanmaz ise ayıp sayılırdı. Yolculukla ilgili birçok yanlış inançları vardı.[34] Müşriklerde insan öldükten sonra ruhu kuş gibi olur ve zaman zaman gelir bağırır inancı vardı.[35] Bu anlayışın farklı bir karşılığı hadislere de yansımıştır.[36]

Kaiflik

İlm-i kıyafet dediğimiz kaiflik olayı Cahiliyye'de yaygın idi.[37] İnsanların tiplerinden, ayak izlerinden, bazı bilgilerin ipuçlarına ulaşırlardı.[38] Tecrübi bir ilim olan bu uygulamadan Hz. Peygamber'in de faydalandığını görüyoruz. Hz. Peygamber'in mevlası Zeyd b. Harise ile Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen evliydi ve bu ikisinden Üsame b. Zeyd doğmuştu. Ancak Üsame'nin babasının kimliği konusundaki dedikodular Hz. Peygamber'i de üzüyordu.[39] Hz. Aişe derki:

> Bir gün Hz. Peygamber sevinçli olarak yanıma girdi ve şöyle buyurdu: "Ya Aişe! Görmedin mi, Mudlic kabilesinden olan iz sürücü Mucezziz yanıma geldi de Zeyd ile oğlu Usame'yi gördü. Onların üzerinde bir kadife vardı. Kadife ile başlarını örtmüşlerdi de ayakları meydanda idi. Mucezziz: Şübhe yok ki, bu ayaklar birbirinden olmadır, dedi.[40]

Sol El

Mecusilikte sağ taraf önceliklidir. İşe sağdan başlanmalıdır. Bu durum Yahudilikte de vardır.[41] Araplar açısından sol el ve sol taraf olumsuz olarak görülürdü. Bu algı İsla-

34 Mahmut Arafe, 299; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 168.
35 Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 67.
36 "Şehitlerin ruhları yeşil bir takım kuşların karnındadır. Onların Arş'a asılı kandilleri vardır. Cennette istedikleri yerde dolaşır; sonra bu kandillere inerler." Müslim, İmare, 121.
37 Alusi, III, 261.
38 Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 232.
39 Öztürk, 61.
40 Buhari, Feraiz, 30.
41 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 64.

miyette de devam etti. Ancak bu bir ihtiyaç gereği olarak ortaya çıktı. Sol el temizlik için kullanılmaktaydı. Bu günkü gibi sabun, deterjan olmadığından tam olarak temizlik sağlanamıyordu. Ayrıca kaşık olmadığı için yemekler el ile yeniliyordu. Bunlar düşünüldüğünde hastalıklardan korunmak adına sol ele müşriklerin yüklediği olumsuzluk yüklenmese de en azından yemek konusunda uyarılar yapılmıştır. Ancak bunlar dönemsel olmalıdır. Çünkü bir ihtiyaca binaen konulmuştur. Değilse sol elin bir uğursuzluğu ve yaratılıştan bir kötülüğü olamaz.

Ayrıca Kur'an, müşriklerin sola yüklediği negatif anlam üzerinden giderek iyiliği ve kötülüğü anlatmıştır. Örneğin cehennemlikler sol olarak anlatılmıştır: "*Defterleri soldan verilenler; ne yazık o solculara!*"[42] "*kitabı kendisine solundan verilen kimse: "Kitabım keşke bana verilmeseydi; keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim."* diyeceklerdir.[43] "*Siz (müminler)den olan bir kimse sağ eliyle yesin, sağ eliyle içsin, sağ eliyle alsın ve sağ eliyle versin. Çünkü şüphesiz, şeytan sol eliyle yer, sol eliyle içer, sol eliyle verir ve sol eliyle alır.*"[44] Bunlar o dönem Arap aklının algısına göre yapılmış tarifler olmalıdır. Kur'an da bu algı üzerinden mesajını vermiştir. Değilse Allah katında sağın ve solun hiçbir farkı olmamalıdır.

İstiska

Kur'an'da Hz. Musa'nın yağmur duasından bahsedilir: "*Musa, kavmi için yağmur duasında bulunmuştu.*"[45] Bu adet Yahudilikte bulunuyordu.[46] Nitekim Tevrat bu konuya değinir.[47] Hıristiyanlıkta bu uygulama olduğu gibi Cahiliyye döneminde de çöle çıkıp yağmur duası yapılırdı.[48] Bu

42 Vakıa, 41
43 Hakka, 25.
44 Muslim, Eşribe, 106; İbn Mace, Yemek, 8.
45 Bakara, 60.
46 Ateş, 67.
47 Tevrat, I. Krallar, 17-18; Yakub'un Mektubu, 5, 17-18.
48 Cevat Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 104.

konuda yapılan kimi uygulamalardan bahsedilir.[49] Bu adet daha sonra Müslümanlık döneminde de devam etmiştir. Hz. Ömer'in böyle bir uygulaması zikredilir.[50] Günümüzde de Müslümanlar bu uygulamayı devam ettirmektedirler.

Yıldız İnancı

Cahiliyye Araplarında muhtemelen Kuzey Arabistan'daki komşuları olan Harran Sabiilerinden alınma bir inanç olarak yıldızların tabiattaki olaylarda tasarrufu olduğu inancı vardı. Hz. Peygamber'in gelişiyle birlikte yıldızların yön bulmadaki yardımları kabul edilmekle birlikte[51] yıldızların etkisi ve onlardan haber getirme fikri tevhide ters olduğu için reddedildi.[52] Ancak onlara hitap edebilmek için Araplar arasında adet olan yıldız ile ilgili yeminler Kur'an'a yansıdı.[53]

Yemin

Arap toplumunda birçok yemin türü vardı. Onlar genelde Allah'a inandıkları için doğal olarak onun üzerine yeminler ediyorlardı. Allah, Rahman, Kabe'nin Rabbi gibi önem verdikleri şeylerin üzerine yemin ederlerdi.[54] Hz. Peygamber'den yaklaşık 150 yıl önce ölen İmruu'l-Kays'ın ve daha önce yaşayan şairlerin şiirlerine baktığımızda, bildiğimiz İslami yeminlerle Allah'a yapılan yeminleri görebiliriz.[55] Bunlardan bazıları ilga edildi. Bazıları ise ibga edildi.[56]

49 Yakubi, I, 334.
50 Buhari, Fedail, 11.
51 "*O, yıldızları kara ve denizin karanlıklarında yol bulasınız diye sizin için var edendir. Bilen millet için ayetleri uzun uzadıya açıkladık.*" Enam, 97.
52 Apak *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 224.
53 "*Hayır; yıldızların yerleri üzerine yemin ederim; ki bunun ne büyük yemin olduğunu bir bilseniz!*" Vakıa, 75.
54 Bkz. Sekkal, 150-165.
55 Bkz. Muhammet Abdulmunim Hafaci, 284-290.
56 Ateş, 367.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulkerim Halil, *Kureyş*, byy, trz.

Abdulkuddus el-Ensari, *et-Tarihu'l-Mufassal Li'l-Kabetu'l-Muşerrefe Kable'l-İslam*, Kahire trz.

Afgani Said, *Esvaku'l-Arab*, Dımeşk 1960.

Ahmet Emin Selim, *Tarihu'l-Arab Kable İslam*, Beyrut trz.

Akyüz Vecdi, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, İstanbul 2000.

Alan Hüseyin, *Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, İstanbul 2014.

Algül Hüseyin, "Ficar", *DİA*.

Ali Nasıf, *et-Taç*, İstanbul 1961.

Ali Selame, *Kureyş Kable'l-İslam*, Riyad trz.

Aliyu'l-Kari, *Kırk Kutsi Hadis*, çev. Hasan Hüsnü Erdem, Ankara 1987.

Altıntaş Ramazan, "Cahiliyye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 37 Sayı: 1, 2001.

Alusi, *Buluğu'l-Ereb*, byy, trz.

Apak Adem, *Asabiyet*, İstanbul 2004.

İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, İstanbul 2012.

Ardaviraf, *Ardavirafname*, çev. Nimet Yıldırım, İstanbul, 2011.

Atalay Orhan, "Cahiliyye Döneminde Putlar ve Putçuluk", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: I, 2010.

Ateş Ali Osman, *İslam'a göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, İstanbul 2014.

Athamina Khalil, "İslami Bakış Açısından Hz. İbrahim", *AÜİFD*, çev. Ali Osman Kurt, 2006, Sayı: 1.

Azimli Mehmet, "Hulefa-i Raşidin Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, 2005.

"Mutezile'nin İktidarla İmtihanı", *Tarih Okumaları*, Ankara 2013.

Babek-Bir Direnişçi, Konya 2013.

Dört Halifeyi Farklı Okumak-1. Hz. Ebu Bekir, Ankara 2013.

Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer, Ankara 2013.

Dört Halifeyi Farklı Okumak-3, Hz. Osman, Ankara 2013.
Dört Halifeyi Farklı Okumak-4, Hz. Ali, Ankara 2014.
Halifelik Tarihine Giriş, Konya 2014
Siyeri Farklı Okumak, Ankara 2013.
Azizova El-Nure, "Cahiliyyeden İslam Toplumuna Ticari Hayat Üzerine Bazı Tesbitler", *Elmi Mecmua*, Baku 2010.
Balcı İsrafil, *Peygamberliği Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara 2014.
Bardakoğlu Ali, "Diyet", *DİA*.
"Kurban", *DİA*.
Baş Eyüp, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara 2013.
Bayraktar Zeki, *Kur'an ve Sünnet*, İstanbul 2014.
Bekri, *Cahiliyye Arapları*, çev. Levent Özçelik, İstanbul 1968.
Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Dımeşk 1997.
Bilgin Vecdi, "Cahiliyyeden İslama Geçiş Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1, Bursa 2005.
Biruni, *el-Asaru'l-Bakiye*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2011.
Brockelmann Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1964.
Buhari, *Edebu'l-Mufred*, byy trz.
Cadi Ahmet, Muhammet Becavi, Ebu'l-Fazl İbrahim, *Eyyamu'l-Arab Fi'l-Cahiliyye*, Beyrut 1988.
Cevad Ali, *el-Mufassal*, Bağdat 1993.
Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi, çev. Muammer Bayraktutar, Ankara 2015.
Corci Zeydan, *el-Arab Kable'l-İslam*, Mısır 1922.
Çağatay Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Ankara 1982.
Çağıl Necdet, "İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011.
Çelebi Ahmet, *İslam Öncesi Mekke*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul 1997.
Çelik Hüseyin, "İslam Öncesi Mekke'de Ruh ve Cin İnancı", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011.
Çelikkol Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara 2013.
Çığ Muazzez İlmiye, *Kuran, İncil, Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, İstanbul 2008.
Dağim Semih, *Edyan ve Mutegadat el-Arab Kable'l-İslam*, Beyrut 1995.
Danışman Nafiz, "Cahiliyye Kelimesinin Mana ve Menşei", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1956.

Demircan Adıvan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliyye Arapları", *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed*, Konya 2007.
Demirci Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, çev. İstanbul 2013.
Demirci Mustafa, *Siyah Öfke*, Konya 2005
Esed, *Kur'an Mesajı*.
Farabi *Medinetü'l-Fazıla*, çev. Nafiz Danışman, İstanbul 1956.
Galanti Avram, *Üç Sami Kanun Koyucu, Hammurabi-Musa-Muhammed*, İstanbul 2002.
Gezer Süleyman, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, Ankara 2009.
Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an, Ankara 2008.
Goldziher Ignác, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, Ankara 1993.
Günaltay Şemsettin, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Ankara 2006.
İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, Ankara 2013.
Gündüz Şinasi "Mecusilik" *DİA*.
"Sabiilik", *DİA*.
Hamidullah Muhammet, "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri," *Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, çev. Abdullah Aydınlı, Erzurum 1980.
İslam Müesseselerine Giriş, İstanbul 1981.
Rasulullah Muhammet, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1973.
Hanmmur İrfan Muhammet, *Suku Ukaz*, Beyrut 2000.
Hatipoğlu M. Said, "Hilafetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, Ankara 1978, C. XXVII, s. 14-15.
Hitti Philip, K., *İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989.
http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#2:198.
http://www.haber7.com/foto-galeri/32706-cuma-gununun-inanilmaz-mucizeleri.
http://www.youtube.com/watch?v=VWxF4Kaq_Uc
Hüseyin eş-Şeyh, *el-Arab Kable'l-İslam*, İskenderiyye 1993.
İbn Abdurrabbih, *İkdu'l-Ferit*, Beyrut 1998.
İbn Habib, *el-Muhabber*, byy trz.
el-Munemmak, Beyrut 2010.
İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994.
İbn İshak, *Siret-u İbni İshak*, Konya 1981.
İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 2005.
İbn Kuteybe, *el-Mearif*, çev. Hasan Ege, İstanbul trz.
İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Kahire 1979.

İbn Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehit*, byy. trz.
İbn Sad, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut 1985.
İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut 1995.
İbnü'l-Kelbi, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza Bilgin, İstanbul 2003.
İğnatyus Güveydi, *Muhazarat fi Tarihi'l-Yemen ve'l-Cezirati'l-Arabiyyeti Kable'l-İslam*, Beyrut 1986.
İLMİHAL, "Diyanet İşleri Başkanlığı," haz. Heyet, Ankara 2006.
İmam Nevevî, Müslim, *Müslim Şerhi*, İstanbul 1992.
İslamoğlu Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an. Kader Risalesi*, İstanbul 2012.
Kaya Mahmut, "Kindi", *DİA*.
Kılıçlı Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuubiyye*, İstanbul 1992.
Kilinçli Sami, *Mekki Surelerde Mümin Kimliğinin Oluşumu*, Ankara 2013.
Kister M. J., *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine*, çev. Ali Aksu, Ankara 2014.
Kotan Şevket, "Cahiliyye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik," *Kuran Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011.
Kutub Seyyid, *Yoldaki İşaretler*, çev. İ. Nuri, İstanbul 1980.
Kutub Muhammet, *Islam The Misunderstood*, Denmis 1958.
Küçük Abdurrahman-Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, İstanbul 2012.
Lecker Michael, "İslam Öncesi ve İslamın İlk Dönemlerinde Medine Pazarları Üzerine", *İSTEM*, çev. Ahmet Turan Yüksel, Sayı: 4, Konya 2004.
Lewis Bernard, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2000.
Luvis Şeyhu, *en-Nasraniyye ve Adabuha Beyne'l-Arabu'l-Cahiliyye*, Beyrut 1986.
Maalouf Amin, *Yüzüncü Ad*, çev. Samih Fırat, İstanbul 2001.
Mahmut Arafe Mahmut, *el-Arab Kable'l-İslam*, Kahire 1995.
Mahmut İbrahim, "İslam'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadi Şartlar" *Tarih Risaleleri*, çev. Mustafa Özel, İstanbul 1995.
Makrizi, *İmtau'l-Esma*, Katar trz.
Matüridi, *Tevilatü Ehli's-Sünne*, Beyrut 2005.
Mesudi, *Mürucu'z-Zeheb*, Beyrut 1997.
Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*.
Muhammet Abdulmunim Hafaci, *el-Hayatu'l-Edebiyye fi Asri'l-Cahili*, Beyrut 1992.
Muhammet Numan el-Carim, *Edyan El-Arab Fi'l-Cahiliyye*, Mısır 1923.

Muhammet Nebil el-Kuvvetli, *Bahsun Muhtasar fi Ensabi'l-Arab*, Şam 1998.
Müftüoğlu Ömer, "Nüzul Döneminde Putlar Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı", *Kuran Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011.
Münavi, *Şerhu Feyzu'l-Kadir*, Beyrut 1972.
Öğmüş Harun, *Cahiliyye Döneminde Araplar*, İstanbul 2013.
Ömer Ünal, "İslam Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dini Motifler", *Nusha*, Yıl: 3, Sayı: 9, 2003.
Örs Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul 1999.
Öz Şaban. *İslam Tarihi*, İstanbul 2010.
Öztürk Mustafa, *Cahiliyyeden İslamiyet'e Kadın*, Ankara 2012.
Kıssaların Dili, Ankara 2010.
Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak. Ankara 2011.
Kur'an-ı Kerim Meali, Ankara 2014.
Öztürk Yaşar Nuri, *Maun Suresi Böyle Buyurdu*, İstanbul 2012.
Palabıyık Hanefi, "Vakıflar ve Hizmet Alanları", *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara 2013.
Philip K. Hitti, *İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989.
Sad Zağlul Abdulhamit, *Tarihu'l-Arap Kable'l-İslam*, Beyrut Trz.
Sarıçam İbrahim, *Emevi-Haşimi İlişkileri*, Ankara 1997.
Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, *Hz. Muhammed*, Ankara 2011.
Schacht Joseph, "Abdest", *İA*.
Sekkal Deyzire, *el-Arab Fi Asril Cahili*, Beyrut trz.
Sena Cemil, *Hz. Muhammet'in Felsefesi*, İstanbul 1971.
Sönmez Zekiye, *Arap Yarımadasında Hıristiyanlık*, Ankara 2012.
Suheyli, *er-Ravzu'l-Unf*, Beyrut 2000.
Susa Ahmet, *Araplar ve Yahudiler*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2005.
Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır 1952.
Şakir Ahmet Muhammet, *Hukmu'l-Cahiliyye*, Mısır 1992.
Şibli Mevlana, *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1978.
Taberi, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, Beyrut 1995.
Taha Hüseyin, *Cahiliyye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş, Ankara 2003.
Tan Zeki, "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamada Rolü, Kurban Örneği," *Kuran Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011

Taşpınar İsmail, *Hinduizm ve Budizm*, İstanbul 2014, 21.
Tevfik Berru, *Tarihu'l-Arab el Kadim*, Dımeşk 1988.
Toprak Mehmet Said, *Talmut ve Hadis*, İstanbul 2012.
Toynbee Arnold, *Acquaintances*, London 1967.
Tülücü Süleyman, "Cahiliyye Kelimesinin Mana ve Menşei", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1980.
Ulutürk Veli, "Kur'an'da Cahillik ve İlim", *İslam ve Bilim*, İstanbul 1993, 152.
Ünsal Hadiye, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Muhteva Tahlili*, Adana 2013 (Basılmamış Doktora Tezi).
Vahidi, *Esbabü'n-Nüzul*, Dımeşk 1993.
Vakıdi, *el-Meğazi*, Beyrut 1984.
Kitabu'r-Ridde, Paris 1989.
Watt Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas-Azmi Yüksel, Ankara 1986.
Hz. Muhammed'in Mekke'si, çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995.
Kur'an'a Giriş, çev. Süleyman Kalkan, Ankara 2013.
Wensick, "Salat", *İA*.
Yakubi, *Tarihu'l-Yakubi*, Beyrut 1993.
Ülkeler Kitabı, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2002.
Yakut, *Mucemu'l-Buldan*, Beyrut 1977.
Yıldırım Kadri, "Cahiliyye Dönemi Arap Edebiyatında Sülük Şairler Hareketi", *DÜİFD*, Diyarbakır 2001, C. III, Sayı: 3.
Yıldırım Yavuz, "İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu", *İstanbul İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, 2003.
Yıldız Hakkı Dursun, "Abdurrahman b. Eşas", *DİA*.
Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, Beyrut 1987, IV, 39.

A

Abbas 108
Abbas b. Abdülmuttalib 52
abdest 68, 83, 88; ayeti 82
Abdişems 46, 67
Abdullah b. Übeyy 37
Abdullah b. Zübeyr 64
Abdulmuttalib 46, 49, 102, 113; -'in oğlu Abdullah'ı kurban etmesi 103, 126
Abduluzza 39, 133
Abdurrahman b. Eşas 29
Abdüddar 39, 41
Abdüddaroğulları 41, 42, 110
Abdülkusay 39
Abdümenaf 39, 41
Abdümenafoğulları 42
Abdüşşems (güneşin kulu) 43, 68
Ad 27
adak 104
adalet 109, 110
Hz. Adem 9, 14, 28, 63
adet 24, 26
adil hakemler 109
Adiy 41, 42
Adnan 28
Adnaniler 27, 28, 29, 58
Aeuluous Gallus 36
Afrika 130
Afrodit 62
ahiret 78; inancı 68, 77; -i inkar 78
Ahkaf 30
Ahlaf 41, 42, 109
Ahmesilik 47, 49, 50
Hz. Aişe 25, 59, 117
akile 127
akika kurbanı 105
akraba 57; -lık ilişkisi 57
alış-veriş hukuku 127
Hz. Ali 29, 58, 59, 87, 110, 114, 117, 127
Allah
ile iletişim 72; inancı 71, 72; kelimesi 71; -'a yaklaştırıcı varlıklar 72; -'a yer izafe etme 73; -'ın gökte olduğu düşüncesi 73; -'ın seçilmiş halkı 63; -'ın, yüzüncü adı 74; Allahu ekber 71; Allahumme 71
alternatif pazar 52, 129
Amalikalılar 38
Amiroğulları 67
Anımar 54
Amr b. Luhay 39, 61, 62, 102
Ankara 35
Arab i Müstaribe 28, 29
Arabistan 17, 36, 51
arabiyyün mübin 19
Arabu'l-Aribe 28
aracı ilahlar 72
aracı varlıklar 62, 72
Arafat 49, 99; -'ta vakfe 100
Aramiler 27
Arap
algısı 21, 78; dil algısı 19; dil dünyası 121; dili 27; fonetiği 76; gramer yapısı 19; kabileleri 29; kültürü 18, 51; örfü 109, 110, 111, 116, 134; toplumu 19, 23, Yarımadası 27, 37; -Mevali arasındaki evlilikler 58; -ça 23, 90; laşmış 51
Araplar 22, 101; -daki cin algısı 77; -da eş sayısı 118; -da sosyal hayat 112; -ın kötülük odağı algısı 76

arıcılık 53
Arube 92
As b. Vail 70
asabiyet 55, 56, 57
asaleti ile övünme 25
asil ve zenginlerin kadınları 59
Aşure 95
at 61; -a binme 114
atalar dinine ihanet 72
ateşin temizleyiciliği 76
Atire kurbanı 104
Avf b. Ubeyd b. Amr 123

B

Babil 63
Babilonya 62
bahçecilik 60
Bahreyn 31, 46, 66
Baide Arapları 27
Bakiye Arapları 27
barış 50, 112, 113
basl 50
Basra 68
başörtüsü 134
baykuş sesi 138
bayramlar 137
bedeviler 54, 61; bedevilik 40
Bedir Savaşı 35, 56, 70, 84
belağat 114
Ben-i Haşim 42, 111
Ben-i Nevfel 42
Ben-i Kaynuka 51
Ben-i Kureyza 51
Ben-i Nadir 51
Berat 138
Berdel 60
besmele 22
beş vakit namaz 88, 89
Beytullah'ın hizmetçileri 72
bıyık kısaltmak 134
bilgi 51; bilgisiz 14
Bizans 33, 36, 43, 48, 55, 60, 67, 98, 137; parası 128; -Sasani kapışması 67; lılar 31, 62, 110
boşama 118; hukuku 119
boykot 55, 128
bölgesel
gelenek 136; hukuk 129; örf 133, 138
Buhari 95
Buhtunnassar 51, 63

C-Ç

Cafer b. Ebi Talib 14
Caferilik 118
cahillik 13
cariye 58, 59, 115, 124, 130; -nin çocuk doğurması 122; cariyelik 131
Cedis 27
cehennem 79; figürleri 79
Cemreleri taşlamak 102
cenaze namazı 94
cennet 23, 78; tasvirleri 20, 78; -in yedi kat olduğu 78
Ceziretu'l-Arab 27
cihat 113
Cin suresi 77
cinler 76, 77; in Müslüman olanları 77
civar 44
cizye 115
coğrafya 23
cömertlik 97
Cuma günü 92
Cumah 41
cübbe 133
Cürhüm 38; -iler 110; -lüler 38
Cüzam 64
çadır 20
çıplak tavaf 49, 93
çocuk doğurma 122
çok kocalılık 60
çok tanrılı 34
çöl sıcağında yaşayan Araplar 78

D

Daru'n-Nedve 40, 109, 111, 116
dehr 80
dehriler 80
deri sanayi 53
deve 61
devlet işleri 112
devrimci 10
dil 11, 18, 23, 24, 26, 28, 90
din 50; adamı 63; algısı 61
divan 110
diyet 61, 126
domuz eti yasağı 127
dönemin şairleri 76
Dört Halife dönemi 111, 118, 122
dört kadın 59
dua 68, 81; kabul yeri 105
düğümlere üfleme 137

E

Ebna 32
Ebrehe 31, 32, 34, 37, 46, 48, 49, 51, 67, 128
Ebu Amir 52, 64
Ebu Basir hareketi 98
Hz. Ebu Bekir 29, 42, 53, 56, 111, 113; dönemi 125
Ebu Cehil (Amr b. Hişam) 13, 56
Ebu Hanife 90
Ebu Kubeys dağı 107
Ebu Mihcen 125
Ebu Süfyan 53, 70, 84
Ebu Talib 55, 116
Ebu Uhayha 52
Ebu Zer 13, 89
Ehl-i Kitap 22, 63, 67, 68, 74, 75, 88, 96, 122, 123
Ehlullah 49
ekonomi 60
el kesilmesi 123; el yıkama 138
elbise 133; -lerle tavaf 49
eleh-elohim 71
emanet sandığı 128
Emevi-Haşimi 58
Emeviler 29, 54, 58, 130; dönemi 80, 112
Endülüs 58
Ensar 52; -Muhacir arasında muahat 116
erdem 97, 109
erkek egemen dil algısı 121
erkekler 59
Esed 41
eski
Arap şiirleri 71; dinler 76; ilahi dinler 79; Mezopotamya 73; Mısırlılar 135; Sümer 73; Türkler 118; Yunan 71, 73; -lerin masalları 75
Esma-i Hüsna 73
Esved b. Muttalib 67
Eşas b. Kays 29
eşek anırması 138
eşit 129; eşitlik 54
eşkiya 124
Eşnak 41
evlatlık 59; müessesesi 120
evlenme 54
evlilik 112; törenleri 116; -te veli izni uygulaması 116
evrensel anlayış 20; evrensel tıbbi hükümler 136
Evs 28, 30, 52
Eysar 41, 110
Eyyamu'l-Arab 98, 112
Eyyamu'l-Biz 96
ezan 85, 90

F

faiz 25, 127
fal bakma 138
Farabi 14
Fasih Arapça 55
Fatiha suresi 137

Fedek 63
Fera 104
fetih 113, 130
fıtrat 11
Fıcar harpleri 35, 37, 42, 67, 112, 113, 114
Fil hadisesi 22, 47, 48, 49, 50, 64; Fil suresi 17, 48
fitre 97
fütuhat 56

G

ganimet 115, 130; -in 1/5 olarak bölünmesi 115
Gassani 30; -ler 28, 33, 34, 67; Gassan suyu 33
Gazze 46
gelenek 11, 15, 24
gerçek Arap 28
giyim tarzları 133
göğe çıkıp yazılı bir kitap getirme 75, göğe merdiven dayama 73; göğün katları 78; gökte en büyük ilah 72
görünmeyen varlıklar 76
göz soğurması 138; göz zinası 123
gusül 83, 84, 92
günahkarlar 79
güneşi kutsayanlar 68
Güney Arabistan 29, 30, 31, 62
Güney Yemen 30

H

Habeş hicreti 64
Habeş kilisesi 145
Habeşistan 43
Habeşliler 31, 46
hac 18, 39, 60, 99, 102, 114; ve umre 100
Hacerü'l-Esved 107, 109
haclar 40, 43, 49
hadari 55; -lik 40
hadramevt 29
halara 44
hag 99
hakem 112; Hakem olayı 58
Hakim b. Hizam 15
Halid b. Sinan 75
Halid b. Velid 33, 115
Hamele-i arş 76
Hammurabi 16, 122, 125
Hz. Hamza 114
Hanefiler 116
Hanif 61; -ler 69; -lik 69, 70
Hanzala b. Safvan el-Himyeri 75
haram aylar 50, 60, 112, 114
Harb 133
Harem 62, 91, 99; bölgesi 39, 107; -lik 122
Hariciler 29
Haris 41
Harran Sabiileri 141
Harre 124
Hasan Basri 80
Hasen 132
Hasim 42, 43, 45, 46, 47, 50, 51, 109
Hasim b. Abdümenaf 42
Hasimiler 42, 47; Haşimoğulları 46, 55
Hz. Hatice 87, 116
Hatim-i Tai 97
Hayber 60, 63; Savaşı 115
hayvancılık 54, 60, 61
Hazreç 28, 30, 52
hebil haram kayışları 127, 128
her şeyin gökte yazılmış olduğu inancı 79
hilf 112
Hilfü'l-Fudul 10, 42, 47, 50, 112
Hristiyan 52; kültürü 134; -lar 51, 83, 89; -lik 9, 15, 31, 33, 34, 61, 64, 74, 82, 84, 85, 92, 119, 134, 135, 140
hırsızlık 123; -ın cezası 123;

Diyar b. Adiy 123
Hicabe 41, 42, 110
Hicaz 28, 31, 33, 36, 51, 55; bölgesi 17, 18
Hicr 105, 106; bölgesi 105
hicret 51, 95, 116; öncesi Mekke 128
hilali gözleme 95
hilimsizlik 13
Himyer 27, 68; -iler 31, 44, Himyeri Devleti 31
Hint dinleri 71
Hira'da bir aylık bu tahannüs 81
hirabe 124
Hire 46, 48, 60; -li Araplar 66; -liler 33, 35, 37, 67, 70
Hubel 32, 39, 61, 62
Hud peygamber 74
Hudeybiye antlaşması 113
hukuk 11, 54
Hul 119
Huleyl b. Hubşiyye 39
Humus ehli 49, 100
hurma tarımı 60
hutbe 92
huve 19
Huza kabilesi 61, 113
Huzalılar 38, 40, 47, 58, 61
Huzeyfetu'l-Yeman'ın babası 133
hükmen arabiyyen 23
Hülle 119
hür kadınlar 54
hürler 53, 54, 58, 129
hürün diyeti 54
Hz. Hüseyin 112

I-İ

Irak 28, 31, 64
ıslah 16, 57; ıslahatçı 10
ibadet 11; dili 90; yeri 111; yerlerine girememe 84
ibda 15
ibga 10, 16, 100, 110, 120, 130, 141
Hz. İbrahim 15, 28, 38, 43, 51, 60, 62, 69, 74, 86, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 135; -'in abdesti 83; -'in ayak izi 108; -'in oğlunu kurban etmesi 103
İbraniler 27
içki 25, 26, 124; -nin cezası 125
iddet 117, 119, 120
ifaza 99
İfk 22
İhlas suresi 17, 75
iki kız kardeş ile evlilik 117
iki şahit eşliğinde nikah 116
İla 119
İlaf 44, 45
ilahi dinlere ait kültürler 51
ilahi varlığa ulaşmada araçı 76
ilahlar 72
ilga 10, 110, 141
ilimsizlik 13
ilk fetihler 56
ilk halifeler 53
ilk puta tapma 61
İlm-i kıyafet 139
imamı kadın 124
İmamlar Kureyş'tendir 111
İmrü'l-Kays 22, 36, 141
inanç 11; ayrılığı 52
İncil 15, 16, 17, 22, 98, 123
İnziva 81
İran 33, 35, 43, 88
irtidat 29
Hz. İsa 15, 68, 75
İsaf 101
isimlendirme 133
isimler 133
İslam 13, 57; fıkhı 83; öncesi dönem 124; öncesi şairler 22; tarihi 9, 27, 29; -'da cin inancı 77; -'ın indiği coğrafya 71; İslamiyet 51, 96, 112

Hz. İsmail 28, 38, 39, 62, 97, 105, 118
İstanbul 35
İstilhak 121
istinşak 82, 84
istişare 109
işe sağdan başlama 139
itifad 43
itikaf 81
iyi ameller 81
iyi varlıklar 77

J

jehennom 79
Jüstinyen 33

K

Kab b. Lüey 92
kaba davranışlı 54
Kabe 38, 39, 40, 41, 48, 63, 85, 87, 90, 93, 95, 99, 101, 105, 106, 107, 111, 128; -'nin içinde Meryem ve oğlu İsa'nın resimleri 64; -'nin kutsallığı 46, 62; -'nin örtüsü 123; -'nin Rabbi 141; -'nin yıkımı 49; -'yi tavaf 49, 81
kabile 36, 55, 102, 127; dayanışması 127; otoritesi 35; şefinin azledilmesi 111; şefleri 109, 111; -ler arası savaşlar 53, 112; -ye sığınma 53
kabir azabı 82
kade 89
kader inancı 79
kadercilik 79
kadın 58, 93, 94, 121; diyeti 126; -ın boşama yetkisi 118, 119; -ın mirasına konma 117; -ın miras alma hakkı 59; -ın yüzünü örtmesi 134
Kadir 138
Kadisiyye Savaşı 125
kahin 18
Kahtani 58; -ler 27, 28
kaiflik 139
kainatın yaratıcısı ve koruyucusu 62
kan davası 126
karyeteyn 53
Katabanlılar 30
Kaysi-Yemani 58
kefen 94
kerahet vakti 68
kervan kılavuzluğu 54
kıble 85
kılıç gibi keskin 79
kıraat 90
kırk 78; değnek cezası 125
kısas 126
Kıyade 110
kıyam 89
kıyamet günü 103
kız 10; çocuğundan dolayı utanma 122; çocuklarını diri diri gömme 59, 121
Kızıldeniz 44
kilise 105
Kinde 44; -liler 35, 37
Kindi 36
kitap 75; inancı 75
korku namazı 87
köle 53, 64, 115, 124, 129, 130; hukuku 130; -leştirme 130; -lik 129, 130, 131
köpek uluması 138
kötü adetler 25
kötülük 11; merkezi 76, 77
Kudüs 51, 63, 85
kum ile vaftiz 83
Kur'an 11, 16, 23, 48, 57; kıssaları 75; -'da ahiret günü 77; -'da geçen cahiliyye

kelimesi 13; -'da Hıristiyanlar 64; -'daki cehennem vadileri 79; -'daki hanif kelimeleri 69; -'ı tarihe gömme 21; -'ın ilk muhatap çevresi 11; -'ın inşa ettiği din 17; -'ın nazil edildiği ortam 24; -'ın nazil olduğu coğrafya 18; -'ın nüzul süreci 18; -'ın yerel ifadeleri 20
Kur'an'en Arabiyyen 23
kurban 68, 102, 103, 104; bayramı 137
Kureyş 29, 40, 42, 43, 68, 95; el-Bitah 39; ez-Zevahir 39; hakkı 49; kervanları 44; suresi 17, 45; zenginleri 97; -'in putu Uzza 62; -'in zındıkları 70; -i söylem 39; -li ile diğer Araplar 53; -liler 39, 45, 46, 47, 49, 61, 87, 100, 112, 128
Kureyzalılar 110
kuru üzüm 53
Kus b. Saide 70, 87
Kusay 39, 40, 41, 42, 45, 47, 50, 51, 97, 99, 101, 107, 109, 110, 111; -'ın kurduğu sistem 51
kuşluk (duha) namazı 86, 88
kutsal 51; günler 68; kitaba dokunma 84; şeylere dokunamama 84; -lık 51
Kuzah 101
Kuzey Arabistan 32, 106, 141
Kuzey Arapçası 28
küçük kızlarla (12 yaş öncesi) evlilik 117
küfuv şartı 116
kültür 11, 15, 17, 24, 51

L

Lahm 68
Lahmiler 28, 30, 34, 35
Lat 32, 58, 71
levh-i mahfuz 79
literalci anlayış 21
Liva 41, 42, 110

M

Maarib (gece namazı) 88
mabetler 68
Mahzumoğulları 41
Main 29; Mainliler 29, 30
Makam-ı İbrahim 108
manastır 31
maslahat 109
Matüridi 20
Mazdek 70
mazmaza 82, 84
Mecenne 60, 128
Mecusiler 65, 67; Mecusilik 61, 65, 139
Medine 16, 18, 34, 37, 46, 51, 52, 55, 57, 60, 63, 95, 110, 111, 116, 124, 129; dönemi 63, 122; pazarı 52, 111; ticareti 51; Yahudi pazarı 129; -'deki kabile şefleri 109; -'deki Yahudi toplumu 85; -'deki Yahudiler 82; -li Yahudiler 126, 129; -liler 100, 101, 137; -lilerin putu Menat 58, 62
Medine-i Cahile 14
Medyen 27
mehir 61, 117
Mekke 15, 17, 18, 22, 33, 35, 36, 39, 40, 43, 45, 46, 51, 52, 54, 61, 62, 67, 74, 111, 116; ekonomisi 60; fethi 64, 70, 110, 115; müşrikleri 38; ticareti 50,

112; -'deki muvahhitler 81; -'deki müşrikler 71; -li müşrikler 76, 86, 101, 109; -liler 45, 74, 100, 101; -lilerdeki kurban inancı 103; -lilerin yaptığı tahannüs 82
Mekki surelerde Yahudilik 63
Mele 47
Mele-i ala 76
melek 77; inancı 76
Melih b. Şüreyh 123
Menat 32, 100, 101
Merib 30; Seddi 30
Merve 100, 101
Mescid-i Haram 41, 93; -ı çıplak tavaf etme 91
Mescit 93
Mesgeda 93
Meşar-i Haram 99, 101
mevali 53, 54; -nin diyeti 54; -nin hürlerle evlilikleri 54
Mevla 129
Mezopotamya 82, 130
Mısır 36, 45, 82, 127
Mihrican 137
Mina 49, 99
Minha (ikindi namazı) 88
miras 54, 116; hukuku 120; -ta mal eşitsizliği 120; -ta pay 120
misvak 82
monoteist 71
Muahat kurumu 115
Muaviye 110, 111, 121, 126
mucize 74
Mudar 29, 55; kabilesi 56
mudarabe 45
Muğire b. Şube 58
Muhacirler 52
Muharrem 60, 114; -'in onuncu günü 95
muhillun 50, 107
muhrimun 50, 107
Mukyis b. Kays 123
Musa b. Mişa 75
Hz. Musa 100; -nın yağmur duası 140
Musaf (öğle namazı) 88
Muta 25, 118
Mutayyebun 41, 42, 47, 67, 109
Mute 34
Muttalib 43, 46
muvafakat 17
muvahhit 61, 69, 87
mücemmi 39
Müdrik b. Avf 123
Mühür 110
mülaane 123
Münebbih b. Haccac 70
Müseylimetü'l Kezzab 29, 55
Müslümanların din anlayışı 77
Müslümanların ilk başkenti 52
müşrikler 11, 61, 72, 81; -de kadercilik anlayışı 79
Müzdelife 49, 99, 100, 101

N

Nabati 93; Nabatiler 32
Nadr b. Haris 35, 70
nafaka 117
namaz 86, 88, 108, vakitleri 89; -da başı örtmek 91; -ın rükunleri 90
namus 122
Nasr 31
Nasrani adağı 100
Nasturilik 64
Necaşi 14
Neccaroğulları 46, 57
Necd 28, 60; bölgesi 35
Necm suresi 90
Necran 31, 64, 106; -'in Kabesi 64, 106
Nedve 41, 42, 110
nehirler 78
Neilat Şerarim (akşam üstü) 88

neseb 117; -e katma 121; -lere tan 25
Nesi 114
Nevfel 43, 46, 67
Nevruz 137
nikah 59; törenleri 41; nikah-ı bedel 59; nikah-ı hıdn 59; nikah-ı istibda 59; nikah-ı makt 59; nikah-ı muta 59; nikah-ı şığar 60
nimetler yurdu 2[illegible]
niyaha 25
Numan b. Munzir 124
Nübeyh b. Haccac 70

O-Ö

ok atma 114
on deve 126
Orta Arabistan 35
oruç 68, 95, 96
Osman b. Huveyris 34, 36, 37, 67
Hz. Osman 111; -'ın kanı 58; -'ın vali uygulamaları 57
Osmanlı dönemi 106
öğle namazı 87
ölülerin arkasından ağlamak 139
Hz. Ömer 16, 29, 34, 35, 36, 42, 56, 59, 86, 113, 117, 118, 141; dönemi 124, 125
örf 15, 26, 53, 54
örtü 122

P

peçe 134
Petra 32, 106
peygamber
algısı 74; fikri 75; kızı 75; -lik 74
Hz. Peygamber 36, 55, 87, 109; -'in ataları 28, 70; -'in davet metodu 57, 76; -'in gençlik yılları 47; -'in getirdiği mesaj 17; -'in getirdiği sistem 9; -'in giydiği elbise 133; -'in hakem olduğu uygulama 109; -'in hayalindeki Kabe 106; -'in hurma aşılaması 137; -'in Hz. Hatice ile nikah töreni 116; -'in kölelikle ilgili sözleri 129; -'in Muta'yı yasaklayıp yasaklamadığı 118; -'in namazı Kabe'de kılması 87; -'in tıbbı 136; -'in uygulamaları 129; -'in yönetim yeri 111
primus inter pares 111
put 40, 58; -lar 38; -lara hizmet 63 mabedi 48
putperest 40, 61; -lik 31, 61

R

Rabiaoğulları 55
Rahman 71, 141
Ramazan 82; ayı 81; bayramı 137
Rebialılar 29
Recep 60, 105, 114; orucu 96
recm 122, 123
resmi Yahudilik anlayışı 68
Rifade 40, 41, 42, 45, 47, 97
Roma 82; -lılar 32, 33, 36
ruku 89
rukye 137
Rum suresi 67

S-Ş

sabah namazı 89
Sabii 69; -ler 68; -lik 61, 68, 82
Sadaka-i Fıtr 97
Safa-Merve 99
Safiy hakkı 115
sağ 140; taraf 139
sakal kesme 134

Sakar 79
Sakif kabilesi 52
Sakife 111
Salat 85
salavat 81
Salih peygamber 74
Sami dilleri 27; Sami ırk 27
sarık 133
Sasani 55, 66, 67; parası 60, 128; -ler 32, 33, 34, 35, 37, 48, 67, 98, 110, 137
Satan 76
savaş 112, 113; hukuku 112, 115; -çı 54
say 78
saydaka 97
sayfiye merkezi 52
Sebe 27; -liler 29, 30, 31, 115
Sebt 91
secde 86, 89
Sefaret 110
Sehm 41
seksen değnek 125
selam 89, 90
Selato 85
sembolik kötülük odağı 76
Semud 27
setr-i avret 91
Seyyid Kutup 65
shelih has-sibbur 93
sığınmacılar 54
sıla-ı rahm 57
Sınvat köprüsü 79
sırat köprüsü 79, 104
Sifaret 41
Sikaye 40, 41, 42, 45, 108, 110
siyer 11
sol 140; el 139, 140; taraf 139
soy 121
sucud 89
Sufeliler 39
suhuf 75
Suriye 32, 33, 39, 64, 128
Sükut orucu 96
Süleyman mabedi 63
Süluk 98
Sümer 15, 122
Sümerler 78, 79, 92, 121
sünnet 41, 57, 136
Sünnet olma adeti 135
Süryani 93; -ce 96; -ler 27; -lik 89
Süt hısımlığı 117
Şabat 92
Şabattu 92
Şafiler 116
Şaharit (sabah namazı) 88
şairler 77, 141
Şam 28, 32, 46, 48, 60, 62
şarap üretimi 53
Şevval ayının hilali 81
Şeybe b. Rebia 52
şeyh 53
şeytan 76; -ın ateşten yaratıldığı fikri 76
Şia 59
Şiğar 118
şiirler 84
Şira yıldızı 68
Şit peygamber 101
Şuayb b. Zi Mahrem 75
şura 109
Şükran orucu 96

T

tadil 10, 16
tağut 40, 48, 63, 105
tahannuth 81
tahannüs 81
tahkim 110
Taif 36, 40, 46, 52, 53, 55, 60, 74, 106; -liler 48; -lilerin putu Lat 58, 62
takdis 82
Talha en-Nemri 55
tapınak 32
tarım 36, 55, 60, 61

Tasm 27
tavaf 62, 78, 99, 101, 106, 108; başlangıç taşı 107
tavafın tarihi 101
Tebuk 34
Tedmürlüler 32, 33
tedricilik 25
tefecilik 52, 127, 129
teheccüd 88, 89
tek tanrı inancı 71
tekbir 89, 102
telbiye 102
Temım 59, 121
temizlik 82; çeşitleri 82
tevhit 11, 38, 77, 99, 102, 141
Tevrat 16, 17, 83, 100, 113, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 135, 140; -'ta gusül abdesti ile ilgili emirler 83
teyemmüm 83
Teym 42
Teymoğulları 41
Tıbbu'n-Nebevi 136
ticaret 43, 45, 46, 50, 55, 60, 62, 63, 128, 129; ticari fuarlar 60; ticari rant 50; ticari seferler 62; ticari yollar 43, 60; tüccarlar 43, 44, 129
toplu ibadet 91
Toynbee 26
Tubba 31
Türkistan 58

U-Ü

Ubeydullah b. Osman 123
Ufeyfü'l-Kindî 87
Uhdud 31
Uhut Savaşı 42
Ukaz 50, 60, 69, 128
Ukbe b. Ebi Muayt 70,
uluslararası ticaret 51
Umman 66
umre 99, 114
Utbe 52
Uzak Doğu 82
Uzza 32, 71
Übey b. Halef 70
üç talak 118, 119
Ümeyye 109
Ümeyye b. Salt 78
Ümmü Eymen 139
Ümmü Varaka 124
Ürdün 32
Üreneliler 124, 136
Üsame b. Zeyd 139
üvey anne ile evlilik 117, 118
üzüm üretimi 60

V

Vabise b. Halid 123
Vadi'l-Kura 63
vahiy 18, 82; -in dili 23; -in indiği zemin 11; -in iniş süreci 73
vakfe 39, 100
vakıf 99
Varaka 64, 116
vela 54
Velid b. Muğire 70
velime 117
veraset 111

Y

Ya Allah 71
yağma 112, 113
yağmur duası 140
Yahudi adeti 91; kadınlar 134; -ler 16, 17, 18, 51, 52, 63, 73, 88, 91, 95, 97, 118, 123, 127, 138; -lerde namaz 89; -lik 9, 15, 31, 61, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 91, 93, 94, 96, 97, 99, 101, 117, 119, 125, 127, 130,

134, 135, 138, 139; -likte teheccüd namazı 89; -likte adak kurbanı 104; -likte ihram 100
Hz. Yahya'nın cemaati 68
Yakubilik 64
yas 94
yatsı namazı 89
yedi 78
Yemame 60
Yemen 27, 29, 30, 32, 33, 34, 43, 46, 48, 55, 60, 66, 115, 128; -Şanı seferleri 71
yemin 141
yeni bir din 9, 11
yerin altında putları saklama 62
Yesrib 17, 36
Yevmü't-teğabun 77
yıldızlar 25, 141
yiğit 114
Yunan 82
Yüce Tanrı inancı 62, 71
yüz deve 126

Z

Zakut 96; zekat 40, 96, 97
Zemzem 38, 45, 108,
Zenc isyanı 130
Zennubiya 33
Zerdüştler 66, 76, 79, 88; -de ibadet öncesi temizlik 66; -deki ibadet saatleri 66; Zerdüştlük 15, 82
Zeyd b. Amr 69, 81
Zeyd b. Harise 54, 139
Zeyneb 54
zıhar 18, 119
zındıklar 78; zındıklık 61
Zilhicce 60, 114
Zilkade 60, 114
zina 122, 130; cezası 122, 123
Ziyad b. Ebih 121
Zu Kar Savaşı 35, 37
Zu Nuvas 31
Zü'l-Mecaz 60, 128
Zühre 41

Mehmet AZİMLİ

Cahiliyye'yi Farklı Okumak

İslam dinini tanıtma amacındaki kitapların çoğundaki anlatım tarzı genelde şu şekildedir: "Hz. Peygamber'in getirdiği sistem, yepyeni bir dindir. Eskilerin hepsini ortadan kaldırıp, yeni hükümler vaz eden bir inkılaptır. Hz. Peygamber Cahiliyye'yi tamamen yok edip yepyeni bir devrim yapmıştır."

Esasen böyle bir anlayışın yaygın bir şekilde kullanılmasının sebebini resmi tarih algısıyla ifade edebiliriz. Nasıl ki resmi tarih algısında Cumhuriyet ile birlikte sanki herşey sıfırdan kurulmuş gibi anlatılıyor ve Osmanlı bütün kötülüklerin anasıymış gibi ifade ediliyorsa, aynı mantık İslam Tarihi yazılırken de uygulanmıştır. İslam'ın güzelliklerini ortaya koyma adına önceki dönem olan Cahiliyye çağı tamamen kötü, vahşi insanların yaşadığı bir dönem, kızların diri diri toprağa gömüldüğü bir süreç olarak aktarılmalıydı ve maalesef böyle de yapıldı.

THG
025553
DBO
THG

ISBN-13: 978-9944-162-90-6
9 789944 162906

ANKARA OKULU YAYINLARI